

ציון

העורכים: מיכאל טוך, נדב נאמן, ורד נעם, משה רוסמן

מזכיר המערכת: יחזקאל חובב

שנה פב • ד • תשע"ז

רבעון לחקר תולדות ישראל
החברה ההיסטורית הישראלית • ירושלים

התוכן

397	ידידה קורן: יצירת מעמד 'ישראל ערל' בספרות התנאים: נדבך נוסף לתמונת היהדות המחדשת בתקופת התנאים
439	בן-ציון קליבנסקי: 'תפארת בחורים' – תנועת לימוד תורה לבני מעמדות העמלים בליטא בין מלחמות העולם
489	יצחק הרשקוביץ: ר' יוסף חיים זוננפלד: האיש והאגדה
	ספרים ודברי ביקורת
517	ג'פרי וולף: ראובן בונפיל, ספר מלווה ולווה: מדריך למשכונאות מאיטליה מימי הרנסנס
521	אסף ידידיה: אפרים חמיאל, 'האמת הכפולה': עיונים בהגות היהודית המודרנית במאה התשע עשרה ובהשפעתה על ההגות היהודית במאה העשרים
526	שי עקביא ווזנר: שלמה טיקוצינסקי, למדנות, מוסר ואליטיזם: ישיבת סלבודקה מליטא לארץ ישראל
531	גבריאל (גבי) שפר: אורי כהן ומאיר חזן (עורכים), ויצמן מנהיג הציונות; אורי כהן, מעבדה, מכון מחקר, עיר מדע
538	גדעון ביגר: תמיר גורן, גאות ושפל: התפתחותה העירונית של יפו ומקומה בעימות היהודי-ערבי בארץ ישראל 1917-1947
542	מספרות המחקר
545	ספרים שנתקבלו במערכת
XXI	תקצירים באנגלית

'תפארת בחורים' – תנועת לימוד תורה לבני מעמדות העמלים בליטא בין מלחמות העולם

מאת בן-ציון קליבנסקי

'אם מטרת הישיבות היא ליצור גדולים
ומנהיגים, מטרת "תפארת בחורים" היא
ליצור את ההמון, המון של יהודים ישרים
בעלי תורה ויראה, שפעם גם כן היו היסוד
והלוח של הרחוב היהודי' (בן חנוך¹).

א. פתח דבר

גורל יהודי פלך קובנה שבצפון-מערב האימפריה הרוסית נחרץ לשבט במלחמת העולם הראשונה. בסוף החורף ובתחילת האביב של שנת 1915 ידע הצבא הרוסי תבוסות חמורות בחזית והחל בנסיגה חלקית מזרחה. כדי להציל את יוקרתו בעיני הציבור בחר המפקד העליון של הצבא, הדוכס הגדול ניקולאי ניקולייביץ' רומנוב (1856–1929), להטיל את אשמת התבוסה על היהודים. ב־15 במאי 1915 הוא הורה לגרש את רוב יהודי פלך קובנה מבתיהם בתוך שלושה ימים ולהגלותם אל פלכי פולטבה ויקטרינוסלב בדרום-מזרח תחום המושב שברוסיה הצארית.²

* התודעתי אל 'תפארת בחורים' במחקרי על הישיבות הליטאיות במזרח אירופה, אך לא ראיתי או חשיבות בהתארגנות זו. ישראל רוזנסון הוא שהאיר את עיני לראות את מקומה ואת ערכה, ועל כך תודתי לו. הוא אף החליף בחקר 'תפארת בחורים', ופרסם על כך שני מאמרים: "'תפארת בחורים' – 'חברה' מסורתית או תנועת נוער?", דור לדור, מד (תשע"ג), עמ' 466–487; הנ"ל, "'בעבור צעירים כמו גם לעובדים ולעוזרים בחנויות' – על המפעל החינוכי 'תפארת בחורים' בוילנה", הגות, י (תשע"ד), עמ' 15–72. אני מודה גם לקוראים מטעם מערכת 'ציון' על הערותיהם החשובות למאמר הזה.

להלן קיצור של ארכיון המשמש תדיר במאמר: אל"מ – הארכיון הליטאי המרכזי בוילנה, LCVA-1143/1 (ראו להלן, הערה 28). כל התרגומים במאמר הם שלי.

1 פסידונים של 'אחד מחשובי הרבנים וגדולי התורה בליטא'. הציטוט מתוך מאמרו 'לויט די יסודות התורה', צו דער יוגנט, 18 (שבט תרצ"ו), עמ' 8 (תרגום מיידיש).

2 על תהליך של גירוש יהודים משטחי החזית בכלל ועל 'גירוש קובנה' בפרט ראו את מסתי: בן-ציון קליבנסקי, 'גירוש יהודים מליטא בשתי מלחמות העולם', בתוך: גיטה לנגלבן-קליבנסקי, מירכתי צפון: מלחמת הישרדות של צעירה יהודייה מליטא על גדות אוקיינוס הקרח הצפוני, אלקנה תשע"ג, עמ' עא–עז. לנסיבות הגירושים ההמוניים של יהודים מן החזית הצפון-מערבית ראו, לדוגמה: Eric Lohr, 'The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages,

[ציון – רבעון לחקר תולדות ישראל, שנה פב (תשע"ז)]

היהודים שגורשו בבהילות לא הספיקו להתארגן כיאות ועזבו את בתיהם כמעט בחוסר כול. אך טבעי הוא שהם ידעו קשיים חומריים גדולים במקומות גלותם. בצוק העתים הוזנחו ילדיהם, ורבים מהם לא זכו לחינוך יהודי בסיסי. בחינוכם נרתמה למפל 'חברת מפיצי השכלה', ולמענם היא הקימה בתי ספר יסודיים. אל ההוראה בבתי ספר אלו נלוותה רוח ידידיסטית, שחסרו בה סממני לאומיות ודת.³ אישים אורתודוקסים ניסו לשנות מצב זה והתאמצו להקים בתי ספר בעלי רוח מסורתית, אך בתי ספר אלו היו מיעוט בכלל מוסדות החינוך שהוקמו למען הפליטים.⁴ דומה שגולים רבים לא הוטרדו יתר על המידה מאופי החינוך היהודי של ילדיהם. הם התרגלו לאווירת הערים הרוסיות שלא היו בהן כל סימני היכר יהודיים, והלכו וזנחו מנהגים מסורתיים בסיסיים.⁵ אותם יהודים שבעו רצון מהענקת חינוך בסיסי לילדיהם, וחסרון לימוד תורה ותפילות לא הפריע להם בתנאי הגולה הקשים.⁶

הפגיעה בחינוך ילדי הפליטים הלכה והעמיקה בשנות התווה ובוהו של מלחמת הלבנים-האדומים העקובה מדם, שפרצה ברחבי רוסיה בשלהי 1917. בשנת 1919 בגבור

and Violence during World War I', *Russian Review*, 60 (July 2001), pp. 404–419
כמאה ועשרים אלף יהודים גורשו מפלך קובנה, ועמם עוד כשבעים אלף מפלכי קורלנד וגרודנה הסמוכים. התאריכים במאמר הם על פי הלוח הגרגוריאני.

3 'חברת מפיצי השכלה' נוסדה בשלהי 1863 בפטרבורג ביוזמת האינטליגנציה היהודית המקומית, והיא פעלה להפיץ השכלה ודעת בקרב יהודי רוסיה. בראשה עמד הגביר היהודי יוסף יוזל גינצבורג (1812–1878). על סוגיית השפה בחברה ראו: אברהם גרינבוים, "'חברת מפיצי השכלה' ברוסיה ובעיית היידיש", הקונגרס העולמי למדעי היהדות, 11, ב, כרך 2 (תשנ"ג), עמ' 39–42. על רוח ההוראה בבתי הספר שהקימה לגולים ראו: יהודה ליב גרויבארט, ספר זכרון: רשומות מימי המלחמה האחרונה – והשקפות שונות ומכתבים, לודו' תרפ"ו, עמ' 58–59.

4 גרויברט, שם, עמ' 40–41, 225–226, 259. לנתונים מספריים בראשית 1917 ראו: 'Общество для распространения просвещения между евреями в России', *Краткая еврейская энциклопедия*, 6, Иерусалим 1992, col. 52

5 יהודים שחששו מפגיעה כלכלית לא בושו, לדוגמה, לעסוק במשא ומתן גם בשבת, ונהגו בה כבימי חול. דומה שהסברו של אסף קניאל לתופעה דומה בעיר וילנה בתקופת המלחמה, המייחס את אורח החיים הדתי שלפני המלחמה לתודעה מסורתית ולא למחויבות להלכה וכלשונה, מתאים גם לערי הגלות ברוסיה ובאוקראינה (אסף קניאל, 'על מלחמה ושמירת מצוות: וילנה 1914–1922', גלעד, כד [2015], עמ' 73–74).

6 ראו: גרויברט (לעיל, הערה 3), עמ' 280–282. הקמת מוסדות חינוך יסודיים לא-מסורתיים לא הייתה חידוש של תקופת המלחמה, אף שהיא החישה מאוד את התהליך. כבר לפני פשטו בתי ספר משכיליים בערים ובעיירות, ולעתים גם משפחות מסורתיות מובהקות נסחפו באווירה הכללית של שילוב הילדים במוסדות האלה (לתלונות על כך ראו: אליהו מאיר פִּינולוֹזָאן, נצח ישראל: מאמרים על אדות דברים העומדים ברומו של עמנו, ורשה תרע"ד, עמ' קלג). על מגמת המודרניזציה בחינוך הנוער היהודי בליטא לפני המלחמה ראו: דב ליפץ, 'החינוך העברי והתנועה העברית בליטא העצמאית (1920–1940)', יהדות ליטא, ב, בעריכת רפאל חסמן ואחרים, תל-אביב תשל"ב, עמ' 113; ועל הרקע והסיבות לריבוי בתי הספר היהודיים המודרניים בליטא ראו: מרדכי זלקין, "'שיהיה כולו עברי': רשת החינוך 'בנה' בליטא בין 'חינוך חרדי' ל'חינוך עברי'", זכר דבר לעבדך: אסופת מאמרים לזכר דב רפל, בעריכת שמואל גליק, ירושלים תשס"ו, עמ' 122–123.

האדומים על יריביהם הושלטה שיטת החינוך שלהם ביד חזקה בכל רחבי רוסיה וגם על ילדי הגולים. כמובן, נעדרו ממנה כל סממני מסורת יהודיים.⁷ לא רק גולי פלך קובנה סבלו ממוראות מלחמת העולם הראשונה. גורל היהודים המעטים שזכו להישאר בפלך זה אף הוא לא שפר עליהם. השלטונות הגרמניים החדשים ראו בשטחי הכיבוש מקורות נוחים לניצול מוצרי חקלאות, בעלי חיים ובייחוד ידיים עובדות, ועד מהרה חשו התושבים המקומיים בפגיעה כלכלית חמורה בעסקיהם ובמשקי ביתם.⁸ גם מנושאי חינוך לא משכו הגרמנים את ידיהם בניסיונם לעצב את דמותו של הדור הצעיר ברוחם ובשיטותיהם. כבר בשנה הראשונה לשלטונו הטיל הממשל הצבאי הגרמני חובת לימוד בבתי ספר יסודיים שהקים לצעירי היהודים בעיירות בפלך קובנה. ברבים מהם שרתה רוח חינוך הרחוקה מן הרוח שאלה הסכינו אותם ילדים ונערים.⁹ ב־1918 קמה מדינת ליטא העצמאית. ב־30 ביוני 1920 חתם עמה השלטון הבולשביקי של רוסיה הסכם רפטריאציה, שהרשה ליהודים הגולים לשוב אל מחוזות מגוריהם הישנים.¹⁰ אכן, גולים חזרו לבתייהם שבמדינה הצעירה והמתחדשת, ובניהם התערו בה והיו לעובדי כפיים, בעלי מלאכה, סוחרים ועירים, חנוונים ופקידים. בקרב רבים מהם, שלא זכו לחינוך מסורתי בסיסי בנכר, ואף בקרב הצעירים שנשארו במקומותיהם בעיירות הליטאיות בשנות המלחמה טבעו שנים אלו נהגים רחוקים מן הנהגים המסורתיים שעליהם היו משפחותיהם אמונות בטרם המלחמה.¹¹ לאחר שעות העבודה המייגעות הם בחרו

7 על תהליך הפגיעה הקשה בחינוך ילדי הגולים ראו מאמרי: 'תמורות רוחניות ביהדות הליטאית בעקבות גלותה במלחמת העולם הראשונה', עולם מתהפך, מכללת אפרתה [בעריכה]. על השנה הראשונה של מלחמת האזרחים ראו: Peter Kenez, *Civil War in South Russia, 1918*, Berkeley, CA 1971

8 ראו: א' סטרוז'אס ודוד גולן, 'יהודי ליטא ומדיניות גרמניה כלפי "אדמת אובראוסט"', מחקרים בתולדות עם-ישראל וארץ-ישראל, ד (תשל"ח), עמ' 321–329; שמחה חרובי, מינהלי הכיבוש הגרמני במזרח אירופה במלחמת-עולם הראשונה ושאלת ה'אוסטיוודן', חיפה 1986, עמ' 214–215, 219–220. על מעללי השלטונות הגרמניים ברחבי ליטא וצפון-מזרח פולין ראו זיכרונות ל' חיין-שמעוני, נעכטן (פון נאנטער פארגאנגענהייט), בואנוס-איירס 1959; אליעזר ירושלמי, מיערות הצפון עד חורשות הכרמל, תל-אביב 1962.

9 ראו: לייב גרפונקל, 'מאבקם של יהודי ליטא על זכויות לאומיות', יהדות ליטא, ב (לעיל, הערה 6), עמ' 54; יצחק-רפאל הלוי עציון [הולצברג], 'הזרם החינוכי "בבנה" בליטא', שם, עמ' 162–163; מרדכי ברויאר, 'רבנים-דוקטורים בפולין-ליטא בימי הכיבוש הגרמני (1914–1918)', בראילן, כד–כה (תשמ"ט), עמ' 134; סטרוז'אס וגולן, שם, עמ' 313. וראו גם: ש' ניר, 'מזרן' שמואל אביגדור פייזוילזאָהן וצוק"ל, הנאמן, יב (תרפ"ט), עמ' 9.

10 ל' גרפונקל, 'חמישים שנה לגירוש היהודים מפלכי קובנה וקורלאנד', העבר, יג (תשכ"ו), עמ' 9. וראו גם: בן-ציון כ"ץ, זכרונות: חמישים שנה בהיסטוריה של יהודי רוסיה, בתרגום ברוך קרוא, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 274.

11 להשפעת המלחמה על עזיבת הדת בקרב הנוער החסידי בפולין עיינו: מוריה הרמן, היחס לבני הנוער בחסידות בתקופה שבין מלחמות העולם: החידושים ההגותיים והמעשיים בחסידות פולין ביחס לבני הנוער כתגובה לעזיבת הדת 1914–1939, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראילן, תשע"ה, עמ' 9–12.

לבלות את עתותיהם באירועי תרבות ופנאי. רבים מצאו את מבוקשם באגודות ספורט יהודיות. אל שורות אגודת הספורט הגדולה ביותר בליטא, 'מכבי', הצטרפו אלפים, והם עסקו בענפי ספורט מגוונים בעשרות סניפים ברחבי המדינה.¹² בראשית שנות השלושים קמה בליטא אגודת ספורט 'הפועל', ואף היא ייסדה עשרות סניפים בערים ובעיירות.¹³ בליטא היו גם תנועות נוער פעילות מאוד. הבולטת בהן בשנות העשרים הייתה תנועת 'השומר הצעיר', שאמנם רבים מחבריה בעשור השנים הראשון לקיומה היו תלמידי גימנסיות, אך היו בה גם לא מעט צעירים עמלים. החרתה החזיקה אחריה תנועת בית"ר, שנוסדה בליטא בשלהי שנות העשרים וזכתה אף היא לפופולריות בקרב הנוער. תנועות אלו היו מסונפות למפלגות-אם והושפעו מן המאבקים הפוליטיים הלוחטים והמרים שהתנהלו בין המפלגות. העשייה האידאולוגית והצופית מזה והמאבקים מזה בתנועות הנוער ריתקו גם אליהן אלפים.¹⁴ הצעירים שרחקו מהדת ואת סיפוקם בזמנם הפנוי מצאו באגודות הספורט או בתנועות הנוער לא חשו אפוא דחף להשלים את הרכיב המסורתי החסר בחינוכם.

שנות העצמאות הראשונות של ליטא היו גם תקופת הזוהר של יהודיה. בהיותם שותפים פעילים בהקמת המדינה ובייחוד בתחום הדיפלומטי הם דרשו מן הליטאים וקיבלו מעמד מיוחד שלא היה ליהודים בשום מדינה אחרת – אוטונומיה לאומית.¹⁵ שלטונם העצמי הושתת על חובת השתייכות של כלל יהודי ליטא לקהילות שבמחוזות מגוריהם ועל הקמת ועדים לקהילות אלו בבחירות מקומיות חופשיות ודמוקרטיות.¹⁶ בידי הוועדים הנבחרים ניתנו סמכויות לניהול כל ענייני קהילותיהם, ובכלל זה הטלת מיסים. נציגיהם לוועידת קהילות כלל-ארצית בחרו מתוכם את 'ועד הארץ' – מועצת-על שהפעילה את האוטונומיה הלאומית בליטא הלכה למעשה באמצעות ועדותיה. יהודי ליטא אף זכו בשר בלא תיק לענייני יהודים, ולמעשה הוא עמד בראש מערכת השלטון העצמי היהודי.¹⁷ במבנה האוטונומי היהודי בליטא מצאה ההנהגה האורתודוקסית את עצמה בפינה נידחת

12 בשנות העשרים היו ב'מכבי' כששת אלפים חברים בשמונים ושניים סניפים (דב לוין [עורך], פנקס הקהילות – ליטא, ירושלים תשנ"ו, עמ' 64).

13 אל סניפיה הצטרפו כאלף צעירים (שם).

14 על המפלגות ותנועות הנוער בליטא ראו שם, עמ' 62–72. בשנת 1931 היו בתנועות הנוער בליטא כשמונת אלפים חברים (שם, עמ' 69).

15 על התגמשות הליטאים בסוגיית מעמד המיעוטים בליטא לאחר קריסת גרמניה בשלהי 1918 ראו: מרקוס זילבר, 'ההנהגה הפוליטית היהודית בוילנה והמחלוקת על דמותה של המדינה הליטאית המתגבשת, 1915–1918', היסטוריה, 33 (תשע"ד), עמ' 152–155. על המניעים להיענות ליטא לדרישות היהודים ראו: גרפונקל (לעיל, הערה 9), עמ' 37–39; Samuel Gringauz, 'Jewish National Autonomy in Lithuania (1918–1925)', *Jewish Social Studies*, 14 (1952), pp. 229–231; Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington 1983, pp. 217–225.

16 הבחירות הראשונות היו במחצית השנייה של שנת 1919.

17 על האוטונומיה ומסודותיה ראו: צביה דבורז'צקי, מאבקה הפוליטי של הציבוריות היהודית בליטא למיסודה האוטונומי בשנים 1918–1922 (ניסוי באוטונומיה), עבודת מוסמך, תל-אביב 1980;

של החיים השוקקים. אגודת הרבנים – המוסד האורתודוקסי העליון שייצג את הרבנות ואת הדת במדינה – הייתה גוף זוטר בממסד האוטונומי ההיררכי של יהודי ליטא, ולא היה בכוחה להיפנות למצבם הרוחני-המסורתי של הצעירים.¹⁸ יחידים בלבד, שדאבו לראות דור חדש של צעירים גדל בליטא בלא ערכי דת, עשו מעשה ופעלו ליצירת מסגרות לימוד מסורתיות מקומיות למענם. יזמים אלו לא נדרשו ליצירתיות יתרה אלא לחדש מוסד ישן ומוכר היטב בעיירה הליטאית – 'חברה תפארת בחורים', מוסד שתכליתו זה כמה עשרות שנים הייתה הוראת מקצועות יהדות בסיסיים לבחורים עמלים.¹⁹ פעולת אותם יחידים הייתה על קרקע בשלה. חברות חדשות החלו לקום בעיירות ליטא, ולכל אחת מהן הצטרפו כמה עשרות בחורים מקומיים. בשעות הערב ולעתים קרובות בפעם הראשונה בחייהם שמעו צעירים אלו שיעורים בפרשת שבוע, במשנה, בהלכה ובאגדה. עד מהרה התפתחו היוזמות המקומיות היחידות לתנועה כלל-ארצית מאורגנת ומוסדרת. התנועה הזאת הלכה והתרחבה, ובתוך שנים אחדות חלשה על יותר ממאה חברות – מספר רב משמעות במארג ההסדרות בליטא העצמאית.²⁰

במאמר אפרט את שלבי ההתפתחות המפתיעה ואף המהפכנית של 'תפארת בחורים' מחברות יחידות בעלות חזות ארכאית ועד לתנועה רחבת היקף ורבת תנופה ברחבי ליטא העצמאית. אקבע כי שלא כחברות 'תפארת בחורים' מן התקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה, אשר הסתפקו בהנגשה כמעט סבילה של ארון הספרים התורני הבסיסי לצעירים יהודים, עסקה התנועה המודרנית בליטא בקירוב בחורים באופן פעיל אל המסורת והדת. יתרה מזו, אטען כי לתנועה היו יומרות שחרגו הרבה מן הפעילות הנמרצת של הקירוב. היטב הכירה את התמורות מרחיקות הלכת שחלו בחברה היהודית במזרח אירופה למן אמצע המאה התשע עשרה ואת תהליכי המודרניזציה והחילון שגברו בה בראשית המאה העשרים והואצו מאוד בתקופת מלחמת העולם הראשונה. התנועה שמה לה למטרה לבלום את הסחף אל התכליתיות והחילון, סחף שאך הלך והתרחב במדינת ליטא הצעירה, ושאפה להחזיר ליהדותה את הדמות הלמדנית-התורנית שבה התאפיינה אך דור או שניים קודם לכן. דומה שצחוק הגורל הוא שאת המהפכה המופלאה הזאת היא החלה לממש

Šarūnas Liekis, 'A State within a State?': Jewish Autonomy in Lithuania 1918–1925, Vilnius 2003

18 על אגודת הרבנים בליטא ועל מגבלות כוחה ראו מאמרי: "'במקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב": מעמדה של אגודת הרבנים בליטא', ציון, עה (תש"ע), עמ' 313–346.

19 מקור השם בפסוק: 'תפארת בחורים – כחם, וְהָדָר זָקָנִים – שִׁיבָה' (משלי כ, כט). ייתכן שההוגה של דפוס החברות הללו היה הרב ישראל ליפקין (1883–1809), אשר בשנים 1865–1869 הקים כמותן בעיירות ליטאיות (דוד סידרסקי, 'ר' ישראל סאלאנטער ז"ל [תקע"א–תרמ"ג]: תולדות חייו ופעולותיו', היהודי, ב [אייר תרצ"ו], עמ' 153). אבי-טיפוס לבעלי מלאכה ייסד תלמידו קלמן זאב ויסוצקי (1824–1904) בעיירה ז'גרישן כבר בשנת 1854. הוא כינה אותו 'חיי אדם' (מ"מ דאליצקי, מופת לרבים, פרנקפורט דמיין תרנ"ד, עמ' 11–12).

20 תמונה זו מחזקת את מגמות הדינמיות והאסרטיביות של היהדות המסורתית המתכווצת במזרח אירופה במאה העשרים, שבהן דן גלן דיינר: Glenn Dynner, 'Jewish Traditionalism in Eastern Europe: The Historiographical Gadfly', *Polin*, 21 (2017), pp. 285–299

לא בעזרת האליטה התרבותית המקומית אלא באמצעות חוג שאך לפני דור היה שותף פעיל במהפכות האנטי-ממסדית החברתית והדתית ובחיוזק מגמות החילון – הפרולטריון היהודי, שבקרבו היא פעלה.²¹ לבסוף אטען כי תנועת 'תפארת בחורים' לא די היה לה בהגשמת שאיפותיה בתחומי ליטא הקטנה. היא ביקשה להנחיל את רעיונותיה גם מחוץ לליטא ולשמש מרכז לתנועה כלל-עולמית אשר תשיב צעירים יהודים אל המקורות וכך תשנה באופן מהותי את מגמת המהלך ההיסטורי הרוחני של יהדות העולם.

ב. רקע

תחום המושב הצטיין בהתאגדויות לימוד רבות, 'חֲבֵרוֹת', אשר שמותיהן העידו על ייעודיהן: 'חברה ש"ס', 'חברה משניות', 'חברה עין-יעקב', 'חברה תהלים' ועוד.²² לצדן ובייחוד בפלכים הליטאיים של תחום המושב החלו לקום בשנות התשעים של המאה התשע עשרה חברות לימוד של מקצועות יהדות בסיסיים.²³ שָׁמֶן 'תפארת בחורים' רמז על קהל היעד שלהן – בחורים צעירים ובייחוד פועלים, בעלי מלאכה וסוחרים ועירים, שקנו להם את חינוכם הראשוני ב'חדר' ומאז עמלו לפת לחם ולא היו בידם סיפק ויכולת להעשיר את עולמם הרוחני בכוחות עצמם. בחברות החדשות התכנסו בחורים אלו פעמים אחדות בשבוע ולעתים מדי ערב בערבו כדי ללמוד פרשת שבוע עם פירוש רש"י, הלכות מתוך הספר העממי 'חיי אדם', פרקי נ"ך, אגדות מהתלמוד ואף היסטוריה יהודית. שלא כחברות הלימוד הוותיקות, שיסדו התאגדויות בעלי בתים מקומיים, חברות 'תפארת בחורים' צמחו ביוזמת יחידים או בהשפעת מגידים שסבבו בעיירות ודרבנו את תושביהן לדאוג לצעירים המקומיים העמלים. אחד המוכרים שבמגידים אלו היה הרב ישראל מאיר הכהן, 'החפץ חיים' (1839–1933), שצוטטו דבריו: 'בימי נעורי הייתי נוסע מעיירה לעיירה ומארגן בהן חברות "תפארת בחורים", שבהן ניתנה לבני הנעורים האפשרות ללמוד בשעות הערבים תורה ומוסר'.²⁴ הצלחת פועלן של חברות אלו נוקפה במידה רבה לזכות הרבנים שלהן, ובהם הדמויות הבולטות הרב יחיאל סרואלוב (1879–1946), הרבי של חברת וילנה²⁵ או הרב נפתלי טרופ (1871–1928), רבי בחברת אלקסוט שבפלך סובלק ולימים ראשה הנודע של ישיבת רדין.²⁶ רבנים מסורים אלו הם שהקנו

21 דוגמה חריגה מאוד לשילוב פרולטריות ודת בראשית המאה העשרים ראו: רוזנסון, תפארת בחורים (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 469.

22 על חברות הלימוד במזרח אירופה, שהיו מיוחדות בטבען בקרב התרבויות הדתיות הסובבות, ראו: Israel M. Goldman, *Lifelong Learning among Jews: Adult Education in Judaism from Biblical Times to the Twentieth Century*, New York 1975, pp. 203–207.

23 לפירוטן ולמאפייניהן ראו: רוזנסון, בעבור צעירים (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 28–19.

24 משה ברנשטיין, ויקהל משה, תל-אביב תשמ"א, עמ' 17.

25 תיארו ביד אמן ובפרוטרוט הסופר חיים גראדה בספרו דער שולחוף, ניו יורק 1958, עמ' 126–144, 226–223. עוד ראו: רוזנסון, בעבור צעירים (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 35–39.

26 הצפירה, 63 (29.3.1894), עמ' 4. על הרב טרופ ראו בספרי: בן-ציון קליבנסקי, כצור חלמיש:

לחברות 'תפארת בחורים' בשלהי המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים מקום של כבוד בעיירות לצד החברות המסורתיות שבדרך כלל נועדו למבוגרים. פעילות חברות 'תפארת בחורים' נפגעה קשה בפרוץ מלחמת העולם הראשונה. החיים היהודיים הסדירים בפלכים הליטאיים הלכו והשתבשו, ועד מהרה נסגרו רוב החברות. אחת היחידות שהוסיפה לפעול בכל תקופת המלחמה הייתה חברת וילנה, שרבה התאמץ לקיימה על אף הקשיים המרובים.²⁷ בעיירה טבֶּרְיָג שבמערב פלך קובנה אף נעזרה יוזמה לייסוד חברת 'תפארת בחורים' חדשה ב־1917 בעצם ימי הכיבוש הגרמני.²⁸ לאחר שנוסדה מדינת ליטא העצמאית אט־אט החלו חברות 'תפארת בחורים' לשוב ולקום בעיירותיה, והיוזמות להקמתן כבעבר היו יוזמות של יחידים. ראשונת החברות נוסדה בפרוור הקובנאי סְלֶבֶדְקָה. כבר בשלהי המאה התשע עשרה הייתה סלבודקה – אז עיירה עצמאית – ידועה בישיבותיה המפורסמות אך גם בתושביה העמלים.²⁹ רבים מהם עסקו בעבודות שהיו קשורות בהשטת סחורות על נהר הניימן הסמוך, ומטבע הדברים היו רחוקים מלמדנות. ייתכן ששילוב קוטבי זה של למדנות ובערות במקום אחד הוא שדרבן את הקמתה החלוצית של חברת 'תפארת בחורים' בסלבודקה בשנת 1922, ביוזמת הרב מנחם שוורצמן (1861–1944) הפעלתן. לרבי של החברה החדשה נתמנה אחד ממייסדיה, הרב הלל בישקו (1881–1960), והוא החל ללמד שבעה בחורים עמלים שנתרצו להאזין ללקחו.³⁰ מקום הלימוד חסר תנאים נאותים לשהייה ממושכת, ולא היה אלא חדרון מוזנח בלא חשמל וחימום בבית הכנסת 'זבחי צדק', ובו שולחנות וספסלים שבורים. אברהם כהן, אחד הבחורים הראשונים, נזכר אחר שנים בערגה באותם ימים:

תור הזהב של הישיבות הליטאיות במזרח אירופה, ירושלים תשע"ד, על פי ההפניות במפתח, עמ' 522.

27 על חברת וילנה באותה תקופה ראו: רזונסון, בעבור צעירים (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 48–51.
28 'פּראָטאַקאָל פֿון דער קאַנפֿערענץ פֿון "תפארת-בחורים"', יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), עמ' 5; אליעזר הלוי קופשטיין, 'טאָווריק' LCVA-1143/1 [=הארכיון הליטאי המרכזי, אל"מ], מסמך 3–36 [תצלומי וכן תצלומי שאר המסמכים מארכיון זה הנזכרים במאמר ספונים בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים, מיקרופילמים 1001–1003/HM3]. גם חברת וייזוֹרְ'ן טענה כי הוקמה בתקופת המלחמה ('א' חֶבֶר', ת.ב. וועווירזשענאַי, צום יוגנט, 17 [מרחשוון תרצ"ו], עמ' 23).

29 למן שנת 1897 פעלו בסלבודקה שתי ישיבות לבחורים מבוגרים – 'כנסת ישראל' ו'כנסת בית יצחק' (ראו קליבנסקי [לעיל, הערה 26], עמ' 47–50).

30 ראו: "תפארת בחורים" סלאבאָדקע, אידישער לעבן, 129 (11.5.1923), עמ' 5; א' כהן, ת.ב. אין סלאבאָדקע (זכרונות, איינדרוקן און שטימונגען), צום יוגנט, 1 (ניסן תרפ"ח), עמ' 5. הרב בנימין מנחם שוורצמן היה יליד פוניב' בפלך קובנה, תלמיד ישיבת וולוז'ין וכולל קובנה, רב בכמה עיירות ומ־1913 בצ'שניק שבפלך ויטבסק. מילדותו סבל ממחלת עיניים וב־1915 התעורר לגמרי. לאחר מלחמת העולם הראשונה חזר להתגורר בליטא (ראו: 'יחוסו של רבי בערל שוורצמן זצ"ל', 9.10.2012, אוהור מתוך: http://toladot.blogspot.co.il/2011/12/blog-post_07.html). לשנת לידתו של הרב הלל בישקו ראו: אל"מ, 2–10.

פעם אחת, בערב שבת, הכפור צרב, ואנו רעדנו מקור, פשוטו כמשמעו. פתאום נשמע [הזמר] 'ברוך אלהינו שבראנו לכבודו... והבדילנו מן התועים...' ובעצת הרבי האהוב שלנו, הרב ר' הלל בישקו שליט"א, יצאנו לחטוף ריקוד קצר. וככל שנקפו הרגעים נעשה הריקוד צרני וחזק יותר, ונעשה כל כך חם, כל כך לוחט.³¹

אחר כך הלכו ונוסדו עוד חברות. הבולט באישים המשפיעים שפעלו להקמתן היה 'המגיד זי"ש', הוא הרב יוסף זליג יודלביץ' שניידר – מגיד עממי שנדד מעיירה אל עיירה ברחבי ליטא וקרא לתושביהן לאסוף את הצעירים המקומיים כדי ללמד תורה ומצוותיה. המגיד לא הסתפק בהטפה ועסק בהקמת חברות בעיירות שבהן זכה להיענות התושבים המקומיים. בעיר הבירה קובנה הוקמה אחת החברות האלה, ובה הוא אף שימש רבי ומנהל בתקופתה הראשונה.³²

השוואה בין חברות 'תפארת בחורים' החדשות שקמו לאחר המלחמה ובין קודמותיהן משלהי המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים מלמדת על קווי דמיון רבים ביניהן.³³ חוץ מלימודי היסטוריה יהודית והטפה ברוח הציונות שאפיינו כמה מהחברות הישנות ונעדרו בחברות החדשות ומנגד לימודי תלמוד שאפיינו כמה מן החברות החדשות לא היה כל שוני מהותי ביניהן בתוכני הלימוד. ההבדל בין החברות הישנות לחדשות התמצה במאפייני הלומדים דווקא. אף שקהל היעד של חברות 'תפארת בחורים' – בחורים עמלים – לא השתנה, הרקע שלהם היה שונה תכלית השינוי. חברי 'תפארת בחורים' הישנה היו בדרך כלל בוגרי 'חדרים', שספגו בתקופת ילדותם ידע מסורתי ובבגרותם שכחוהו מכורח הנסיבות הקשות של חייהם ועבודתם. רבים מהם באו מהשכבות הנמוכות של החברה היהודית, ומקומם הרוחני-החברתי היה בשולי הדת, בגבול הדק שבין המסורת לחילון. לא אלה היו פני הדברים בחברות החדשות. בחוריהן, שרובם היו בני השכבות הבינוניות-הנמוכות בחברה היהודית, מעולם לא למדו ב'חדרים' וחסר להם ידע מסורתי בסיסי. ממילא הם היו רחוקים מדת וממסורת.

לא תפתיע אפוא התופעה הלא נדירה באותם ימים בעיירות – האורתודוקסיה המקומית לא קידמה באהדה את ההתארגנויות החדשות של חברות 'תפארת בחורים'. הסיבה המוצהרת ליחס זה הייתה בעיית מקום. החברה נזקקה לאולם לימודים משלה, וכל עוד הוא לא הוקצה היא התיישבה לה בדרך כלל בפינה בבית המדרש המקומי למורת רוחם של מבקרי הקבועים. ואולם חוסר אהדתם זה נבע בעיקרו מרתיעתם למצוא בסמיכות להם בחורים חופשיים מקרב המעמדות העמלים, בחורים שבתפיסות עולמם ובהתנהגותם

31 פהן, שם, עמ' 6 (תרגום מידיש). מקום החברה נזכר בכתבה 'סלאבאָדקע', צום יוגנט, 1 (ניסן תרפ"ח), עמ' 6.

32 י"פ, 'פֿון אינזער באַוועגונג: קאַוונע', צום יוגנט, שם, עמ' 16. על הרב שניידר ראו נקרולוג: 'ה'ר' ר' יוסף זעליג שניידער (זי"ש) ז"ל', שם, עמ' 8. החברות שהצהירו כי הרב שניידר יום את הקמתן בשנים 1926–1927 בטרם מת ב־1928 היו קובנה, פוניבז', רֶסֵין, בֵּרֶז', מוֹז'יֵיק, זֶגֶר ואֶניֶקְשֵׁט.

33 להשוואה ראו לעיל, הערה 23.

היו ניגוד לבאי בית המדרש המקובלים. לא פעם אחת חברות 'תפארת בחורים' לא קיבלו סיוע מאישים מקומיים המקורבים לאורתודוקסיה, ולא זו בלבד אלא הופרעו הפרעות של ממש בפעילותן ואפילו הושבתו.³⁴

הנהגת האורתודוקסיה בליטא גם היא לא מיד הכירה בחשיבות החברות החדשות ובהישגיהן. הרב משה מרדכי אפשטיין (1866–1934), רב הפרוור סלבודקה וראש ישיבת 'כנסת ישראל' המפורסמת שבו, אף הופתע מאוד מחברי 'תפארת בחורים' שבפרוורו, וכך תיארם:

בחורים מדור הצעיר של עוני הם. כל התהפוכות, כל הפקרות וההוללות שראו אנחנו לדאבון לבבינו עמלינו אלו הבנים ממשיכים וממורטים ממנו, ועוד הם חפצים לתת עולם עלינו לתקן עולם במלכות של פריקת עול, ורואים אנחנו את החברה 'תפארת בחורים' נבדלה מן התועים... ומאד התפלאתי לראות כי תודה לאל האור דוחה את החשך, הרבה מצעירי הדור לאט לאט מתאגדים לקריאתם של 'תפארת בחורים' לשוב לה' ולתורתו.³⁵

התרשמותו זו של הרב משה מרדכי אפשטיין עשויה להעיד על תפנית בגישת ראשי האורתודוקסיה בליטא, שההכרה ב'תפארת בחורים' החלה לחלחל לאטה גם בקרבם.

ג. מיחידים לתנועה

בשנת 1927 כבר פעלו עשרים ושש חברות 'תפארת בחורים' ברחבי ליטא, ובהן אלף גברים צעירים.³⁶ ממדים אלו היה ראוי להתכבד בהם בייחוד בהשוואה לתנועות נוער מאורגנות. באותה השנה הייתה 'השומר הצעיר' תנועת הנוער המובילה בליטא – בית"ר – טרם נוסדה במדינה זו – ולארבעים ושניים קניה השתייכו כאלף ושבע מאות חברים; מהם רק כתשע מאות באו מחוץ למסגרת הלימודית והייתה להם תעסוקה כלשהי, ויותר ממחציתם – נשים.³⁷ ובכל זאת ההישג המספרי של חברות 'תפארת בחורים' לא הרשים דיו את חבריהן, והם חשו מיעוט ברחוב היהודי, שהיה מנוכר למסורת ולדת. אישוש לרגשות אלו עולה ממכתב אל הרב יחיאל יעקב ויינברג (1884–1966), ראש הקתדרה לתלמוד

34 כך היו הדברים בעיירות פֶּרֶן, מְרֵץ ווִירְבֶּלֶן (מכתבי מרכז 'תפארת בחורים' אל רבה של פֶּרֶן ג[רשון] פֶּרִישְׁנִיק ואל ועד פֶּרֶן מִי"א בתשרי תרצ"ג, אל רבה של מְרֵץ דוד שְׁטוֹפֶל מִב' במרחשוון תרצ"ג ואל ועד וירבֶּלֶן מִח' בטבת תרצ"ד [אל"מ, 8–126, 8–152, 8–74, 9–74 בהתאמה]).

35 העתק מכתבו (כנראה אל מרכז 'יבנה') מִכ"ח באלול תרפ"ז (שם, 1–88). דבריו הם עיבוד דברי הווידוי שבסדר סליחות: 'לעינינו עשקו עמלנו, מְמַשֵּׁךְ ומוֹרֵט (או ממורט) ממנו, נתנו עֵלֶם עלינו, סבלנו על שכמנו', משולבים בשברי ציטוטים מן המקורות ומהתפילה. על התעניינותו בחברת סלבודקה ראו: מִכָּאֵל לֶאֱפִיאַנסְקִי, 'הגאון ר' משה מרדכי זצ"ל', צום יוגנט, 15–16 (ניסן–אייר תרצ"ד), עמ' 11.

36 'אונזער וואָרט צו דער אידישער יוגנט', צום יוגנט, 1 (ניסן תרפ"ח), עמ' 3.

37 יעקב עמית ועוד (עורכים), מראשית עד אחרית: ספר קורות השומר הצעיר בליטא, תל-אביב [תשמ"ו], עמ' 85–86.

בסמינר לרבנים בברלין, ובו תיאור מצב הצעירים בליטא: 'רחקו בנים מעל אבותם וזרמים והשפעות זרות לרוח ישראל ותורתו הקדושה שלטו בם עד שאין להכיר אותם הצעירים בליטא שמלאו מאז את הישיבות ובתי אולפנות, וכל זה הוא פרי עם הארצות ששלטו בין צעירינו. צעירי ישראל בליטא גדלים עתה ללא תורה...'³⁸ גם הפרהסיה במקצת העיירות הלכה ונשתנתה לבלי הכר. בחור שביקר בעיירה פוסול שבצפון ליטא בשלהי שנות העשרים אף דיווח על מציאות חריגה 'שישנם שם חנויות פתוחות בשבת ורב הנער הם אוכלי טרפות בעיר'.³⁹

הבחורים שהשתלבו ב'תפארת בחורים' היו צעירים שזנחו את מקומות הבילוי שלהם, 'חצו את הקווים' וניסו להתקרב אל ארון הספרים היהודי הישן.⁴⁰ הם נזקקו לחיזוק נפשי לצעדם זה, שאולי אף זכה לחצי לעג של מכרים וידידים. אכן, מהשטח החלו לעורר לעידוד בני החברות הקיימות ולדרבון הקמת חברות חדשות. אחד המעוררים היה הרב אליהו מאיר פיינולזון (1867–1928), רב העיירה קופישוק שבצפון-מזרח ליטא. לפני מלחמת העולם הראשונה הוא נודע ברעיונותיו המודרניים בענייני חינוך תורניים,⁴¹ ולאחריה בשנת 1923 הקים בעיירתו את אחת מחברות 'תפארת בחורים' הראשונות בליטא העצמאית.⁴² הוא היה ער לתחושות החריגות של החברים ודימה למצוא להן מענה אצל מורי הסתדרות החינוך האורתודוקסית 'יבנה'. בתי הספר היסודיים של 'יבנה' היו פזורים על פני כל ליטא, ולדעת הרב פיינולזון מוריהם המסורים היו עשויים לסייע בחיזוק חברות 'תפארת בחורים' בעיירותיהם ואף בייסוד חדשות בהן.⁴³ את רעיונו היצירתי העלה בוועידת הסתדרות 'יבנה', והצעתו התקבלה.⁴⁴ במקומות אחדים באמת התגייסו מורים לסייע לחברות קיימות וכמה מורים ניסו לעזור בהקמת חברות חדשות. ואולם

38 טיוטת פנייה של מנהל מרכז 'תפארת בחורים' מ-7.2.1928 (אל"מ, 1–85). הרב יחיאל יעקב ויינברג היה בוגר ישיבות 'כנסת ישראל' דסלבודקה ומיר, ומ-1906 רבה של העיירה פילוישוק בפלך סובלק שבפולין הקונגרסאית. ב-1924 הוא התמנה לראש הקתדרה לתלמוד בסמינר לרבנים הברלינאי, ולימים היה אחרון הרקטורים של הסמינר.

39 מכתב טורצקי מטלז אל המרכז מי"ז באדר א' תרפ"ט (אל"מ, 42–1).

40 לגישות סוציולוגיות-פסיכולוגיות לעניין 'חציית קווים' ראו: John C. Gibbs and Steven V. Schnell, 'Moral Development "Versus" Socialization: A Critique', *American Psychologist*, 40 (1985), pp. 1071–1080.

41 על כך ראו במאמרי: "לקדש שם שמים בעולם!" – לדמותה של המהפכה הטלואית, מים מדליו, 21 (תש"ע), עמ' 10–11.

42 'אונזער באוועגונג: קופישאק', יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), עמ' 15. על חברות 'תפארת בחורים' שיסד לפני מלחמת העולם הראשונה ראו: פיינולזון (לעיל, הערה 6), עמ' כד, בהערה.

43 על 'יבנה' ראו: זלקין (לעיל, הערה 6). יותר מארבעים בתי ספר 'יבנה' יסודיים היו בליטא בשנים 1932–1933 (אברהם לוינסון, התנועה העברית בגולה, ורשה תרצ"ה, עמ' 364. ראו גם: עזיון [לעיל, הערה 9], עמ' 161).

44 י' – 'הגאון מין אלי' מאיר פיינולזון זצ"ל, צום יוגנט, 1 (ניסן תרפ"ח), עמ' 8. הוועידה התקיימה בחורף תרפ"ז.

הקשיים החומריים שבהם הייתה הסתדרות 'יבנה' נתונה מנעו אותה מלמלא את הציפיות שבהתגייסותה למען 'תפארת בחורים'.⁴⁵

המענה למצוקות הנפשיות של החברים ניתן לבסוף מבפנים. כמו להסתדרויות אחרות שסניפיהן היו פוזרים ברחבי ליטא גם לחברות 'תפארת בחורים' נוסד מרכז, ובשלהי 1927 הוא החל במאמץ לרכז סביבו את החברות הקיימות.⁴⁶ כבר בשנה הראשונה לקיומו השיג הישגים נאים בעידוד החברות הקיימות ובהקמת חברות חדשות. דומה שאחד הסממנים המובהקים להצלחתו היה הדיון המעניין לאחר שנים בסוגיה למי זכות הראשונים לרעיון הקמת המרכז. בה בעת שהנהגת מרכז 'תפארת בחורים' ייחסה לחברת סלבודקה הוותיקה את העלאת הרעיון ואת יישומו בפועל⁴⁷ נציג חברת קופישוק ייחס זאת לאנשי חברתו ולרב אליהו מאיר פייוולזון, רבה של קופישוק.⁴⁸ כך או כך המרכז הוקם בסלבודקה – עובדה המלמדת יותר מכול על השפעתה וכוחה של החברה המקומית. ולא בכדי השיגה חברת סלבודקה עמדת השפעה כזאת. בשנה התשיעית לקיומה תיארה אחד מוותיקיה:

חברת 'תפארת בחורים' בסלבודקה כבר הספיקה ללמוד 20 מסכתות. לומדים מדי יום ביומו ובמסירות. אתם נכנסים לחברה ואינכם מאמינים למראה עיניכם: ילדים העייפים לאחר יום עבודה קשה וכבר מבינים דף גמרא, אולי אף כבחור ישיבה. יבורכו המייסדים שנטעו גן-עדן כזה – את החברה הסלבודקאית, שבקרני האור שלה האירה את כל ליטא...⁴⁹

הישגים נכבדים כאלה ידעה חברה אשר בשנת 1922 הייתה כאמור בת שבעה חברים בלבד, חברים רחוקים מדת וממסורת שדלה הייתה יכולתם לקרוא טקסט בלשון-קודש. כדי לעמוד על סוד הצלחתה של חברת סלבודקה יש להתחקות על קורותיה: מייסדיה לא נשארו במקומם זמן רב. לאחר ייסודה עלה היוזם הרב מנחם שוורצמן לארץ ישראל,

45 פראָטאַקאָל (לעיל, הערה 28), עמ' 4. על התגייסות מורים והצלחותיהם ראו מידעון 'אינפֿאַרמאַציעס פֿון "מרכז תפארת-בחורים" אין ליטע', [5], טבת-שבט תרפ"ט, עמ' 1.

46 אונוזער וואָרט (לעיל, הערה 36), עמ' 2–3. בראשית פעילות המרכז התארגנו סביבו שמונה חברות (י' פֿק, 2' טע אַליטווישע לאַנד־קאָנפֿערענץ פֿון "תפארת-בחורים", צום יוגנט, 10–11 [טבת תרצ"א], עמ' 12). וראו המאמר 'דער ליטווישער אידנטום אַמאָל און היינט' של המרכז, שבט תרצ"א (אל"מ, 7–9).

47 ראו דברי יושב ראש המרכז (והרבי של חברת סלבודקה!), הרב איסר וייסבורד: פראָטאַקאָל (לעיל, הערה 28), עמ' 4. דברים דומים ראו גם: אונוזער וואָרט, שם; מכתב המרכז אל ועד סלבודקה מט"ו בסיוון תרצ"ב (אל"מ, 48/49). אכן, כעבור כמה שנים כתב עד ראייה: 'בקרב העסקנים הרבים של תפארת בחורים [הפועלים במשרד המרכז] אפשר לזהות כמה וכמה חברים מהחברה הסלבודקאית הגדולה' (מר בן-יוסף, 'פֿון א קורצן באַזוך אין מרכז "תפארת-בחורים"', צום יוגנט, 12 [סיוון תרצ"א], עמ' 8; תרגום מיידיש).

48 ראו דברי ברוך אליהו לוינסון מקופישוק: פראָטאַקאָל (לעיל, הערה 28), עמ' 6. לחיזוק דבריו הוא ציין כי אף בחזור הראשון של המרכז נזכר שהמרכז נוסד בעקבות דרישת חברות קופישוק, רִקישוֹק ופּוּנִיבִי' (אין בידי חוזר זה).

49 א' כהן, 'שפּריצן...' (געדאַנקען פֿון אַ חֵבֶר), צום יוגנט, 9 (ניסן תר"ץ), עמ' 12 (תרגום מיידיש). השימוש במילה 'ילדים' מטפורי בלבד, שכן הכניסה לחברות הייתה למן גיל שבע עשרה.

ואת מקום הרב הלל בישקו מילא הרב שלמה זלמן שוב.⁵⁰ מס חבר שהונהג בחברה אפשר להחליף את הריהוט השבור בחדר הלימוד, להתקין בו תאורה חשמלית ולקנות ספרים נחוצים. בקיץ 1926 הרב שוב קיבל עליו את תפקיד הרבי בחברת 'תפארת בחורים' בעיר הבירה קובנה, ואת מקומו בפרוור סלבודקה החל למלא הרב יעקב קמנצקי (1891–1986), חבר כולל סלבודקה.⁵¹

מינוי הרב קמנצקי היה מהפכני. כולל 'בית ישראל' בסלבודקה, הכולל הנודע ביותר בעולם התורני באותה העת, היה אחד המוסדות התורניים שפעלו בחסות הישיבה הגדולה 'כנסת ישראל' דסלבודקה, ובראשו עמד הרב יצחק אייזיק שר (1879–1953), ר"מ בשיבה הגדולה וראשה בפועל.⁵² חברי הכולל היו מטובי הלמדנים הצעירים בליטא ומהמיועדים לשמש במשרות רבנות בעיירותיה. מינוי אחד מהם לרבי של חברת 'תפארת בחורים' בשעות הערב היה בו כדי לרמז על התקווה שתלו החוגים האורתודוקסיים המקומיים בפועלה של החברה, ואולי על כוונה אפשרית של ראשי ישיבת סלבודקה לצרף גם את חברת 'תפארת בחורים' למכלול מוסדותיהם.

הרב קמנצקי הצליח, כמצופה, להעלות את רמתה של חברת סלבודקה למדרגה גבוהה עד שהחלה לשמש דוגמה לשאר חברות 'תפארת בחורים' בהישגיה בלימוד ובארגון. היא צמחה במהירות, וב-1927 כבר היו בה חמישים חברים. לא ייפלא אפוא שהרבי של חברה זו הוא שמונה ליושב ראש המרכז החדש של 'תפארת בחורים'.⁵³ ואולם ימיו בתפקיד זה לא ארכו. כעבור זמן קצר הוא נבחר לרב העיירה ציטביאן שבמרכז ליטא, ונאלץ לעקור מפרוור סלבודקה. במקומו מונה הרב איסר וייסבורד (1896–1941) לרבי של החברה הסלבודקאית. גם הוא היה מחברי כולל סלבודקה, ואף הוא המשיך במסורת קודמו והחל לשמש יושב ראש מרכז 'תפארת בחורים' בליטא.⁵⁴

50 'באנקעט פון סלאבאדקער "תפארת בחורים"', אידישער לעבן, 134 (19.6.1923), עמ' 5. גם לאחר עלייתו לארץ ישראל הוסיף הרב שוורצמן להתעניין בעשייה של מרכז 'תפארת בחורים' בליטא ואף לייצג לו (ראו את מכתב מנהל העניינים אליו [בלא תאריך, אל"מ, 2–7]).

51 מכתב מנהל העניינים אל ועד חברת קידן מט"ב במרחשוון תרפ"ט; מידעון 'אינפארמאציעס פון מרכז "תפארת-בחורים" אין ליטע', 4, ג' בכסלו תרפ"ט (אל"מ, 2–196, 2–215 בהתאמה); כהן (לעיל, הערה 30), עמ' 6–7.

52 למעמד הרב שר בשיבה באותה העת ראו: קליבנסקי (לעיל, הערה 26), עמ' 346. עם המוסדות התורניים שבחסותו נמנו גם הישיבה הקטנה 'אוהל משה', ישיבת המכינה 'אור ישראל' והישיבה הגדולה 'כנסת ישראל' (על ההבחנה בין המושגים 'ישיבה גדולה' ו'ישיבה קטנה' ראו שם, עמ' 36–37).

53 כהן (לעיל, הערה 30), עמ' 7. אליבא דרב איסר וייסבורד, הרב קמנצקי הוא שהניח את אבן הפינה של המרכז והוביל את העבודה הארגונית הראשונית (2-טע לאנד-קאנפערענץ [לעיל, הערה 46], עמ' 12). על מספר החברים ראו טבלאות מניסן תרפ"ח ומתשרי תרפ"ט (צום יוגנט, 1 [ניסן תרפ"ח], עמ' 19; יוגנט, 2 [תשרי תרפ"ט], בכריכה); והשוו לדברי א' כהן, שטען כי החברה מונה שבעים בחורים (כהן, שם, עמ' 6).

54 כהן, שם; מכתב הרב משה מרדכי אפשטיין מכ"ח באלול תרפ"ז, המצור על כך שחברת סלבודקה תישאר בקרוב בלא רבי (אל"מ, 1–85).

למרכז החדש נתמנתה הנהלה, ולה מנהל עניינים צעיר ורווק, חיים ליב ברנשטיין. ראשית מעשיה הייתה גיוס 'מדריכים' מוכשרים, ותפקידם – ייסוד חברות חדשות. המדריכים הנבחרים יצאו לדרכם, ועבודת ההתנדבות שלהם נשאה פרי. בתוך חודשים אחדים הם הקימו שתיים עשרה חברות ובהן חמש מאות חברים – גידול מהיר ומרשים של חמישים אחוז במספר חברי 'תפארת בחורים' בליטא.⁵⁵ בהתאגדות מספר נכבד כל כך של חברות סביב מרכז ארגוני כבר היה אפשר לזהות דמות של תנועה, תנועת 'תפארת בחורים'. היא התייחדה על פני תנועות נוער אחרות בליטא במאפייני חבריה: בה בעת שהחברות בתנועות הנוער למיניהן החלה בגיל שתיים עשרה והייתה פתוחה לגברים ולנשים גם יחד, תקנון 'תפארת בחורים' שאושר בידי השלטונות אפשר לחברות בתנועה לגברים בני שבע עשרה עד ארבעים בלבד בלא קשר למצבם המשפחתי. לצעירים יותר לא ניתנה בה דריסת רגל, ואף בחורים בני שבע עשרה עד עשרים ואחת נתקבלו כחברים רק אם הביאו אישור מהוריהם או מאפוטרופסים שלהם.⁵⁶ נכון אפוא לראות ב'תפארת בחורים' לא תנועת נוער במובנה המוכר אלא תנועה של גברים עמלים בוגרים, שרובם בעלי רקע רחוק ממסורת ודת.⁵⁷

ב־1928 כבר שרתה במרכז תחושה ברורה שמכוח הדחיפה הראשונית התנועה הולכת וצומחת מאליה. המרכז דימה אפוא לראות את פעילותו מאז מתרכזת בעיקרה בשלושה תחומים: לימוד, ארגון ותעמולה.⁵⁸

1. לימוד

מאז כינון ליטא העצמאית רווחו בקרב ציבורה האורתודוקסי שתי תפיסות עולם שונות זו מזו בשדה החינוך. תפיסה אחת גרסה כי לאחר מלחמת העולם הראשונה השתנו הזמנים: שיטות הלימוד הישנות אבד עליהן הכלח, ואין להן עוד מקום בחברה היהודית המתחדשת. בד בבד עם הקמת בתי ספר יהודיים כלליים בליטא הכרח לייסד בתי ספר וגימנסיות מודרניים ברוח מסורתית שיכשירו את חניכיהם לאורח חיים תואם. תפיסה זו קנתה מהלכים נכבדים בציבור האורתודוקסי. הוקמה רשת החינוך 'יבנה', והיא קצרה פירות רבים.

55 אונוער וואָרט (לעיל, הערה 36), עמ' 3. נראה שהמילה 'מדריך' נשאלה מתנועות אחרות, שכן ב'תפארת בחורים' תפקיד המדריך היה בעל גוון חיצוני יותר של שכנוע, ייסוד והדרכה ראשונית בלבד.

56 ראו למשל מכתבי המרכז אל ועדי שוול ולויקבה מי"ד באדר א' ומט"ז באייר תרפ"ט בהתאמה (אל"מ, 295–2, 380–2 בהתאמה). על פי התקנון הרשמי נחשבו מבוגרים בני ארבעים ומעלה לחברים לא פעילים.

57 בכל זאת, באין בליטא תנועות שמאפייניהן זהים למאפייני 'תפארת בחורים', גם להלן יושוו ממדיה אל ממדי תנועות הנוער הגדולות בליטא.

58 ראו: אונוער וואָרט (לעיל, הערה 36), עמ' 3; צ' פספי, "'תפארת-בחורים' אַלס אָרגאַניזאַציע און אירע אויפגאַבן", צום יוגנט, 1 (ניסן תרפ"ח), עמ' 14.

התפיסה השנייה הייתה מקובלת פחות, ודגל בה רק מיעוט מבני הציבור האורתודוקסי. היא אחזה בשיטות ישנות, ואת תשתיתה האידאולוגית רצתה לראות בתפיסת עולמו ובמעשיו של התנא רבי חייא, שתיאר בעצמו את אופן פעילותו:

מה עשיתי? הלכתי וזרעתי כותנה, וקלעתי ממנה רשתות, וצדתי בהן צביים. את בשרם האכלתי ליתומים, ומעורותיהם הכנתי מגילת קלף, וכתבתי עליה חמישה חומשי תורה, והלכתי לעיר [שלא היו בה מלמדי תינוקות] והקריתי לחמישה תינוקות חמישה חומשים [לכל אחד את חומשו] ושניתי לשישה תינוקות שישה סדרי משנה [לכל אחד את סדרו] ואמרתי להם: 'עד שאחזור [לכאן] קראו זה לזה וישנו זה לזה', ועשיתי שלא תשתכח תורה מישראל.⁵⁹

על מעשים אלו ועל תוצאותיהם העיד רבי יהודה הנשיא: 'כמה גדולים מעשי חייא'.⁶⁰ ואולם על אף התשבחות לפעילותו נראתה שיטתו במאה העשרים מיושנת וארכאית, ולא היה לה לכאורה מקום בחיים המודרניים. ובכל זאת היו בליטא גופים אורתודוקסיים שבחרו לפעול לאורה.⁶¹ גם פעילי תנועת 'תפארת בחורים' החליטו לאמץ שיטה פשטנית זו של רבי חייא ככתבה וכלשונה: בלא אמצעים מיוחדים ובלא מאבקים פוליטיים הם ניגשו להקים חברות לימוד, ומיד החלו להורות בהן תורה והלכה.⁶² ב'תפארת בחורים' היו עסקנים אשר כדי למשוך את לב הצעירים קראו להנהיג דרכי הוראה מודרניות, ובהן הרצאות מעניינות. ואולם המרכז הזה נכוחה כיצד צעירים מעדיפים להימלט מהמודרנה, ובחברות 'תפארת בחורים' מגלים את דבר התורה הפשטני, המקורי והרחוק ממלאכותיות. לפיכך הוא ראה לנכון לדחות את כל הרעיונות החדשים ולהטמיע בחברות את הלימוד הישן בלבד – חומש עם רש"י, נ"ך, משנה והלכה – בהאמינו שבלימוד זה דווקא טמון סוד הצלחת התנועה.⁶³

אכן, מתכונת עשייה פשטנית זו ייחדה גם היא את תנועת 'תפארת בחורים' על פני

59 בבלי, בבא מציעא פה ע"ב (תרגום מארמית).

60 שם.

61 מנהל העניינים של המרכז ציין ששיבת סלבודקה אחזה ב'שיטת רבי חייא'; היא פעלה נמרצות להקים 'חדרים' ברחבי ליטא, ובתוך עשור הצליחה לייסד מאה חדרים ('מ' פאָטאַשניק, 'חייאזם אין אונזער דור און תפארת-בחורים', צום יוגנט, 15–16 [ניסן-איר תרצ"ד], עמ' 7). לא מצאתי לפעילותה זו סימוכין במקורות אחרים. עם זאת 'חדרים' בליטא נזכרים עד ערב מלחמת העולם השנייה (עליהם ועל מספרם ראו: לוין [לעיל, הערה 12], עמ' 54–57).

62 פאָטאַשניק, שם, עמ' 6–7.

63 אונזער וואָרט (לעיל, הערה 36), עמ' 3. וכך גם התבטא המרכז במכתב תגובה שלו אל ההנהלה הראשית של הברית העולמית של צעירי החלוץ והפועל המזרחי בירושלים מ"ז במרחשוון תרפ"ט: 'נוכחנו כי ההסתדרות מכל המינים לא הגיעו מעולם למטרתן, לא יכלו להפיח רוח חיים בין צעירינו ולא הרימו ולא העשירו את מחשבותיהם, הגות רוחם והשקפותיהם. בו בשעה היו אותן החברות כמו "תפארת בחורים" ועוד משפיעות הרבה על הגות רוחם של חבריהן ומקשרות אותם אל היהדות בקשרי אהבה אמתיים... ולמוד התורה הוא האמצעי היחידי שלנו. אין אנו משתמשים כמעט באמצעים אחרים: נאומים, תעמולות, הרצאות' (אל"מ, 200–2).

תנועות נוער אחרות בליטא. אמנם אף בהן קראו ודנו בספרים שהתוו את האידאולוגיות שלהן, אך זו הייתה רק פעילות אחת מני מגוון רחב של פעילויותיהן כגון שדאות, טיולים, אימונים, שיחות, הרצאות וערבי שירה. לעומתן בחברות 'תפארת בחורים' הייתה הפעילות אחידה – לימוד בספרי קודש, והגיוון היחיד היה במעבר ממקצוע לימוד אחד למשנהו. איש מפתח בלימוד בחברה היה הרבי.⁶⁴ בדרך כלל הוא היה למדן מקומי שהתנדב להורות לחברים את כל המקצועות הנדרשים או את מקצתם. מובן מאליו שהוא נדרש להיות איש כריזמטי ובעל יכולת הסברה מובנת ומושכת של חומר הלימוד, אך אחריותו לא הוגבלה להוראה מיטבית. בפנייה ישירה אל הרביים הדגיש המרכז: 'אל לכם לשכוח שבידיכם מסור הנוער שלנו, אתם המדריכים הרוחניים שלו'.⁶⁵ המרכז ראה אפוא ברביים אבות רוחניים לחברים ומורי דרך חייהם. ואולם שאיפותיו היו גבוהות אף יותר. המרכז רצה ברביים שיהיו מסורים בלב ונפש לחברים, יתעלו לרמת ידידי אמת שלהם ויהיו פתוחים להאזין לכל פניותיהם ובעיותיהם.⁶⁶

אכן, סוגיית הרביים הייתה אחד האתגרים הקשים והמורכבים שבפניהם עמדה התנועה. לא הייתה משימה קלה כלל וכלל למצוא רביים מתאימים בכל עיירה. לעתים היה צורך להביא רבי מעיירה קרובה ולשלם את שכרו או את הוצאות נסיעותיו.⁶⁷ אף היו חברי מרכז שחשבו כי גיוס תלמידי ישיבות לתפקיד זה הוא הפתרון לבעיה.⁶⁸ מכל מקום, לכל העושים במלאכה היה ברור ששגשוג החברות וכל שכן עצם הצלחת התנועה עמדו על דמותם ורמתם של הרביים.⁶⁹

2. ארגון

מאמצים רבים השקיע המרכז בגיוס מדריכים מתנדבים שייאוו לערוך מסעות לעיירות. הוטל עליהם למלא אחד משני תפקידים: לייסד חברות חדשות או לשקם חברות שנחלשו. בשנים הראשונות לקיום המרכז היה מטבע הדברים עיקר תפקידם לייסד חברות חדשות. עבודת מדריכים אלו הייתה בעלת שיטה סדורה. ראשית מעשיהם בעיירה הייתה דרשה

64 אכן, בפנייה אל יוזמי הקמת חברת פונדל מ"ט בתשרי תר"ץ הדגיש המרכז: 'ראו שלחברה יעמדו רביים רציניים שיהיו מסורים לה בלב ונפש, שכן זו ההבטחה הטובה ביותר לקיומה' (אל"מ, 2-440; תרגום מיידיש). וכך נכתב במודעה בביטאון התנועה: 'רביים נכבדים של "תפארת בחורים" גורל החברות שלנו מונח בידיים שלכם' (צום יוגנט, 8 [טבת תר"ץ], עמ' 5; תרגום מיידיש).

65 פניית המרכז אל הרביים מכ"ה בטבת תרצ"ג (אל"מ, 274-8; תרגום מיידיש).

66 ראו: ח"ל בערנשטיין, 'ווי דארפן זיך אונזערע חברות אָרדנען', יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), עמ' 11.

67 לדוגמה, לאחר מות הרבי המקומי בעיירה לויקבה הוזמן במקומו בשכר רבי לשיעורי נ"ך ('א' חברה', 'לויקעווע', צום יוגנט, 10-11 [טבת תרצ"א], עמ' 21).

68 נתן אורדמן תלמיד טלו, למשל, יום הקמת חברה בעירו שוול ואף שימש רבי שלה (מכתבו אל עורך 'צום יוגנט' מב' בשלח תרפ"ח [אל"מ, 1-340]).

69 יעקב פוטשניק, לימים מנהל העניינים של המרכז, טען שרביים מתאימים היו עשויים להשפיע אף על פניה הרוחניים של יהדות ליטא כולה (פאָטאַשניק [לעיל, הערה 61], עמ' 8).

בבית הכנסת המרכזי לפני קהל רב ובדרך כלל בשבת. הם תיארו את מצבו הרוחני הירוד של הנוער היהודי בליטא מצד אחד ואת מטרותיה והישגיה של תנועת 'תפארת בחורים' מצד אחר. בהיותם בעלי כישרון נאום הם ידעו לרתק את שומעיהם בדברים שלא היו מנותקים מן ההווה המוכרת בעיירה הליטאית. במוצאי אותה השבת הם דאגו לכנס אספת ייסוד בראשות רב העיירה ובהשתתפות עסקנים ופעילי ציבור. בו במקום נבחר ועד שתפקידו לנהל את החברה החדשה ולדאוג לצרכיה, ובד בבד גם הייתה הרשמת בחורים לחברה. למחרת בבוקר כבר נועד המדריך עם הוועד ועם החברים החדשים והנחה אותם בדרך הפעולה הרצויה.

מלבד ההיבט הלימודי, הייעוד המוצהר של החברה, מצא המדריך לנכון להדגיש היבטים אחרים החיוניים לקיומה ולהצלחתה. פירט אותם מנהל המרכז: 'חשוב מאוד שיהיה לחברה מקום משלה... ספרים וסידורים משלה, גבאים, בעלי תפילה ובעלי קריאה... כל חבר צריך לחוש שכל מה שאני רואה הוא שלי, כאן הוא מקומי, זהו בית, שכאן הוא מקום ההתכנסות של הנוער היהודי – חברי "תפארת בחורים"'.⁷⁰ לחברים הומלץ לקיים לאחר הלימוד מניין ערבית, שבו כל אחד מהם יעבור בתורו לפני התיבה, ואף מניין משלהם בשבתות ובכלל קריאה בתורה בכוחות עצמם. בהמלצות מאתגרות אלו הייתה משום יצירת קהילה עצמאית, חלופית, נפרדת מהקהילה המסורתית הקיימת. בהיותה מחוץ לתחום ההשפעה של גורמים חיצוניים יכלו חברים לחוש בה כבתוך ביתם ולא לבוש ברקעם הלא-מסורתי או בידע המועט שלהם בענייני דת.

מלבד הפעולות הסדירות הנזכרות התבקשו החברים לעשות חגיגות ובייחוד לרגל 'סיום' לימוד סדרי משניות בטוב טעם ובסעודות מצווה מכובדות ולהזמין אליהן את רב העיירה ואת נכבדיה ולשתפם ב'הדרנים' ובנאומים. חגיגות כאלה היה בכוחן לעורר תחושות של התקדמות והישגיות וגם אחדות חברית.⁷¹ יתרה מזו, הן שימשו פרסום לחברה בעיירתה והיו עשויות לגייס אוהדים מקומיים ולהניע עוד בחורים להצטרף אליה. על פי עדויות גורמים רשמיים בהנהלה קיבלו צעירים בעיירות בהתלהבות את המדריכים שנשלחו מטעם המרכז.⁷² אחד המדריכים היה מנהל המרכז עצמו, חיים ליב ברנשטיין. על תחושותיו ורשמיו מביקורו בעיירה כדי לייסד בה חברה חדשה הוא סיפר:

בהיכנסי לעיר מתרוצצים בראשי כל מיני רעיונות, מי יודע האם יימצאו כאן צעירים יהודים שירצו לשמוע את קול ד' וכמה גדולה שמחתי כשאני רואה באיזו התלהבות ובאיזו שמחה מקבל הנוער את הקריאה ללמוד תורה. אי-אפשר לתאר בכתב את ההנאה שחשים החברים ה'חדשים' בהתחילם ללמוד! לאחר הימים האחדים שאני מבלה עם החברים הפרידה קשה. ביציאתי לדרך רואה אני לפני קבוצות צעירים המבקשים: כל

70 בערנשטיין (לעיל, הערה 66; תרגום מיידיש).

71 ראו שם.

72 אונזער וואָרט (לעיל, הערה 36), עמ' 3; פּראָטאָקאָל (לעיל, הערה 28), עמ' 4.

כך מהר כבר צריך להיפרד? ...הבה נבלה עוד יום יחד...⁷³ בערים שנסיעותיי אליהן היו בסימן שאלה יש לנו היום חברות טובות וחזקות ובהן חברים רבים.⁷⁴

דומה שהגידול המהיר בממדי התנועה היה בו כדי לאשש את תיאורו הפלאי של ברנשטיין. ובאמת, את סוד הצלחת המדריכים ייחס המרכז למשבר הרוחני העמוק שחל בקרב הצעירים. היו בחורים משכבות האינטליגנציה אשר שבעו מאבקים מפלגתיים ברחוב היהודי, התאכזבו מהרעיונות ומהדמיונות שבהם שגו, וחיפשו מזון רוחני ממשי יותר. הד לתחושות אלו יזוהה בדברי וידוי של סטודנט מאוניברסיטת קובנה שהצטרף לאחת החברות:

הייתי זר ליהדות, התרחקתי מהתורה היהודית, וכן גדלתי בסביבה כזאת, וחוויתי את כל אי-הוודאות שבה התנסה הנוער היהודי בתקופה האחרונה. לא מצאתי בזה תיקון לנשמה המתגעגעת והמחפשת שלי. עכשיו, חברים, באתי לקול קריאתכם, עשיתם עליי את הרושם החזק ביותר. אני חש שבדרך שאליה אתם קוראים לי אמצא את תיקוני.⁷⁵

ואולם מעט צעירים כאלה נענו לקריאת 'תפארת בחורים'. רוב המצטרפים אל שורותיה היו בחורים עמלים דווקא, אשר ביום היו עסוקים בעבודתם, ומילה מסורתית או דבר תורה בשעות הערב היו עשויים לייפות במקצת את חייהם הקשים ולמלא את הריקנות הרוחנית שבהם.⁷⁶ כך באמת תיאר תושב העיירה טלו את באי חברת 'תפארת בחורים' המקומית:

רוצים אתם לראות את הפועל היהודי האמתי, את בעל המלאכה היהודי מסור-הנפש בשעות הערב החופשיות שלו, בואו בשעות הלימוד של החברה. תמצאו בחדר יפה ומואר את הפועל לאחר יום עבודה קשה מתעמק בפרק משניות, בפרק תנ"ך, חופשי מדאגות העולם ומהנאותיו ומזין את נשמתו ברעיונות רוחניים של התורה היהודית. אנו צריכים לציין שאפילו ליהודים טלזאים, שמראות כאלה אינם 'חדשות' בשבילם, זוהי גם תופעה מיוחדת, ולא פעם אחת שמים לב לפליאת המבקרים.⁷⁷

73 והשוו לרגשות הפרידה של חברות הקן השומרי בדוסיאט מ'ציר ההנהגה' בספרו של עמית (לעיל, הערה 37), עמ' 32.

74 'פלענאַרע באַראַטונג פֿון מרכז ת.ב. אין ליטע', צום יוגנט, 1 (ניסן תרפ"ח), עמ' 9 (תרגום מיידיש). תחושות דומות תימצאנה בדברי מדריך אחר: 'הן היו ברחובותינו כל כך הרבה רואי שחורות שחשבו לעצמם כי קשה להעלות את הנוער על דרך התורה, והנה עומדים מול עיניך נציגים של נוער זה עצמו ואומרים: ...שום דבר לא סיפק אותנו עד שסוף כל סוף הגענו חזרה אל התורה' (י' פֿֿן, 'קאָנפֿערענץ איינדרוקן', יוגנט, 2 [תשרי תרפ"ט], עמ' 3; תרגום מיידיש).

75 אונזער וואָרט (לעיל, הערה 36), עמ' 3 (תרגום מיידיש).

76 מנתוני שמונה מאות חברים בעשרים חברות משלהי 1928 עולה שהיו בהם 35% בעלי מלאכה ופועלים, 22% פקידים, 20% רוכלים ו-15% חנוונים.

77 א.-, 'אונזערע באַוועגונג: טעלז', יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), עמ' 16. על אווירת הלימוד ששרתה ברחוב הטלזאי ראו: לקדש שם שמים (לעיל, הערה 41), עמ' 2-3.

בהיענות החיובית של צעירים ליוזמות המדריכים ובהצטרפותם אל חברות הקוראות לשוב אל התורה ראה המרכז את ראשיתו של תהליך התקרבותם למסורת ולדת.⁷⁸ דומה שבצדק הוא חש כי הקרקע בליטא בִּשְׁלֵה לרעיון של 'תפארת בחורים'. שאיפתו כהגדרת מנהל המרכז הייתה 'שבכל עיר ועיירה ובכל מקום יישוב יהודי שבו עדיין פועם לב יהודי, תחדורנה קרני האור של התורה ותארגנה כל בית יהודי'.⁷⁹ ואולם כדי להגשים שאיפות אלו נדרשו למרכז מדריכים רבים מאוד – משימה שלא הייתה פשוטה כלל ועיקר. יתרה מזו, לעתים היה צורך במדריך כדי להציל חברה קיימת מקריסה. חברת קידן שבמרכז ליטא, לדוגמה, עמדה בראשית 1930 על סף סגירה, והיא נזקקה נואשות לביקור של מדריך. שבועות חלפו ולא היה אפשר להיענות לבקשתה מחמת מחסור במדריכים מתנדבים.⁸⁰ אכן, בוועידה השנייה של התנועה, שידובר בה להלן, הוחלט על העסקה בשכר של מדריך קבוע אחד לצד שאר חבריו המתנדבים. בהחלטה זו ניתנה למרכז דרך להיענות למקרי שֶׁכָּר בחברות.⁸¹

מלבד העיסוק בענייני הדרכה דרש ריבוי החברות תשתית ארגונית לא פשוטה. בהתייעצות מליאת ההנהלה של המרכז בראשית 1928 בהשתתפות ארבעה עשר נציגי הפרובינציה הליטאית הוחלט על מהלכי ארגון המאפיינים תנועה ממוסדת. לאחר קביעת תקנון מחייב לתנועה החל המרכז לבדוק את עמידת החברות בסעיפי התקנון, ובהם הסדרתן החוקית ('דפתור') אצל השלטונות המקומיים, הנהגת כרטיסי חבר, ביצוע בחירות שנתיות לוועדי החברות ועוד.⁸² ואולם כוח האדם המצומצם מאוד שעמד לרשות המרכז ואשר פעל בהתנדבות מלאה הקשה על מאמצי היישום של המהלכים האלה. ועוד זאת, מנהל המרכז ברנשטיין עמד לשאת אישה ולעקור לעיירה ציטביאן, והמרכז נדרש בדחיפות למצוא מנהל אחר.⁸³

בתוך זמן קצר נשכר משרד קבוע בסלבודקה והושב בו מנהל חדש, יעקב משה פוטשניק, מורה ומנהל בית ספר פרטי מקומי.⁸⁴ פוטשניק החל לפעול נמרצות בתחום הארגוני. בשם המרכז הוא פנה אל החברות והציע את עזרתו בהסדרת מעמדם החוקי ובהנפקת כרטיסי חבר לחברות שהיו מוכנות לשלם את דמי העלות. מן החברות עצמן הוא

78 אונוער וואָרט (לעיל, הערה 36), עמ' 3. וראו: כספי (לעיל, הערה 58), עמ' 13–14.

79 פלענאַרע באַראַטונג (לעיל, הערה 74), עמ' 9 (תרגום מיידיש).

80 מכתב המרכז אל בערנשטיין מכ"ח בטבת תר"ץ (אל"מ, 2–517).

81 החלטות הוועידה הכלל-ליטאית השנייה מסיוון תר"ץ (אל"מ, 22/24–7); 2-טע לאַנד־קאָנפֿערענץ (לעיל, הערה 46), עמ' 15.

82 פלענאַרע באַראַטונג (לעיל, הערה 74), עמ' 9. במסמכי המרכז כונתה ההתייעצות 'קדם-וועידה' (מכתב המרכז אל ועדי חברות מא' בסיוון תרפ"ח [אל"מ, 2–1]; חזור מס' 9 של המרכז מסיוון תרפ"ח [שם, 8/9–2]).

83 על נישואי חיים לייב ברנשטיין, יליד 1903, עם בת העיירה ציטביאן ב־24.6.1928 ראו: הארכיון הליטאי ההיסטורי, 1817/1/270; מידעון 'אינפֿאַרמאַציעס פֿון מרכז וועגן אונוער "תפארת-בחורים" באַוועגונג', 1, כ"ח בתמוז תרפ"ח (אל"מ, 2–74).

84 ראו: פּראָטאָקאָל (לעיל, הערה 28), עמ' 6. המכתב הראשון של פוטשניק, יליד 1901, בארכיון 'תפארת בחורים' הוא מ־20.5.1928 (אל"מ, 2–1, 10–2).

גם דרש להיות עמו בקשר קבוע ולעדכנו לפחות פעם אחת בחודש על מצבן ועשייתן.⁸⁵ אכן, המרכז מצא בפורטשניק את האיש המתאים לרכז את פעילות הארגון של התנועה, ומאז והלאה הייתה כל עבודת המרכז מוטלת על שכמו.⁸⁶

3. תעמולה

אחת ההחלטות של מליאת ההנהלה הנוכחת מראשית 1928 ואולי המורכבת ביותר הייתה ייסוד ביטאון תנועתי. החלטה זו התממשה בתוך חודשיים ובחודש מרס יצא גיליון ראשון של ביטאון התנועה, 'צום יוגנט' (אל הנוער).⁸⁷ עורך הגיליון היה הבחור דוד איציקוביץ' (1903–1945), מזכיר אגודת הרבנים בליטא, ובעובדה זו אולי היה משום עוד סימן להכרה רשמית של האורתודוקסיה בתנועה ההולכת ומתהווה ובחשיבותה.

אכן, המאמר הפותח את הביטאון היה פרי עטו של הרב אברהם דובֿר שפירא (1870–1943), רבה של קובנה ונשיא־כבוד של מרכז אגודת הרבנים בליטא. הוא הצהיר על תמיכתו הגלויה בפעילות 'תפארת בחורים', שכן 'חלק גדול מן הנוער הולך ומתרחק מן התורה והדת בהסחפם עם הזרם ובהכנסם להסתדרויות העומדות מוכנות לפניהם, והמוֹדָה והחקוי דוחפים אותם לפתחיהן', ואילו התנועה החדשה עשויה 'להציל נפשות רבות לתורה ולכל קדשי ישראל'.⁸⁸ כדי לממש חזון זה ולגייס חברים חדשים רבים יעץ הרב שפירא לפעול מתוך שני היבטים: בהיבט הארגוני על ידי יצירת סדר ומשטר בחברות ואיחודן לכוח משותף שיש בו היכולת להגיע להישגים רבים יותר לעומת פעילות עצמאית של חברות ובהיבט התעמולתי באמצעות גיוס נואמים מקומיים והפצת ספרות מתאימה ועיתון קבוע.⁸⁹ מאמרו הפותח היה כתוב עברית, אך שאר המאמרים והכתבות בגיליון היו בידיש כיאה לביטאון שפנה אל צעירים עמלים שעשו את צעדיהם הראשונים ביהדות בכלל

85 חזור 9 (לעיל, הערה 82). עלות הגשת הניירת לשלטון המקומי הייתה 10 ליט (ערך 10 ליט למן ראשית 1930 היה \$1). עלות כרטיס חבר הייתה ליט אחד, ותוקפו שנה אחת. הוא נועד לחזק את הקשר של החבר לחברתו, וכלפי השלטונות שימש להוכחת שייכות החבר לתנועה (ראו מכתב המרכז אל ועד בירז' מטו"ב במרחשוון תרפ"ט [אל"מ, 195–2]).

86 ממכתבו אל חברת קופישוק אפשר ללמוד על אופי השינוי המיוחל בעבודת המרכז עם מינויו: 'הקשר החלש של המרכז עם חברות הפרובינציה היה רק זמני בגלל עבודות ארגון (=התארגנות) של המרכז. מעתה והלאה יעמוד המרכז בקשר מלא עם כל החברות ויענה בדיוקנות על ההתכתבות' (מכתב מסיון תרפ"ח [אל"מ, 2–2]; תרגום מידיש); דברים דומים ראו בחזור 9 [לעיל, הערה 82]. עדות לקשר הרופף הנזכר יש בתלונת מנהל חברת קלם 'ששום חוזר ושום מכתב מהמרכז לא קבלו, ועל דבר ידיעה שקיים מרכז "תפארת בחורים" ידוע להם [בקלם] מהעתונות' (מכתב עדכון של י"א טורצקי מטלז אל המרכז מכ"ג בניסן תרפ"ח [אל"מ, 39–1]).

87 קראו: צום יוגנט. שינויים קלים בשם הביטאון חלו בגיליונותיו השני ('יוגנט') והשמונה עשר ('צו דער יוגנט').

88 'קאָונער רב', הגאון מרן אב"ד שאַפֿיראָ שליט"א וועגן תפארת־בחורים, צום יוגנט, 1 (ניסן תרפ"ח), עמ' 1.

89 שם.

ובלשון-קודש בפרט. פנייתו המלהיבה של הביטאון אל צעירים אלו הייתה חדה וברורה: 'חזרה אל התורה היהודית! חזרה אל הנביאים והחז"ל שלנו! חזרה אל לימוד התורה!'⁹⁰ בגיליון-ניסוי זה רצה המרכז לבחון שני היבטים – את השפעתו הרעיונית ואת משמעותו הכלכלית.⁹¹ עד מהרה התברר שהגיליון התקבל בשביעות רצון רבה בקרב חברי התנועה. יתרה מזו, הגיליון עורר הד בעולם האורתודוקסי, ועיתונים וכתבי עת התייחסו להופעתו. הצלחה זו הניעה את המרכז לתכנן שהגיליון השני יצא לאור כעבור חודשיים לקראת חג השבועות 1928,⁹² ומערכת הביטאון אף פנתה אל דמויות אורתודוקסיות נודעות וביקשה מהן מאמרים מתאימים. פנייה נשלחה אל רבה של ויז'ניץ שבדרום-מערב ליטא, הרב אליעזר הירשוביץ (1870–1941):

אנו שמים תשומת לב מיוחדת לשיתוף הפעולה שלך עם עיתוננו בקוותנו להשפיע רבות על הנוער שלנו ולהחזירו ליהדות. בגיליון השני משתתפים סופרים ועיתונאים ידועים מהארץ ומחוץ לארץ וכן כוחות צעירים. מקום מיוחד אנו משאירים לרבנים החשובים שלנו למילותיהם האוטוריטטיות. כמה כבר שלחו לנו מאמרים, ואנו מקווים שגם הרב מוירבלן ייקח חלק בעבודת הקודש שלנו לנוער היהודי שלנו.⁹³

לעומת ההצלחה הגדולה שהייתה לגיליון הראשון מבחינת ההשפעה הוא הנחיל אכזבה מסוימת מן ההיבט הכלכלי. חברות רבות לא עשו את המוטל עליהן והתרשלו בהפצת הגיליון בקרב החברים והאוהדים וגם לא שלחו למרכז את כסף התמורה. הוא דרש מהן במפגיע את התשלום או את החובות שלא נמכרו, 'ולא – הן תישאנה באחריות המלאה לאי-הופעת הגיליונות הבאים'.⁹⁴ הקשיים החומריים הכריעו לבסוף את הכף ומנעו את הוצאת הגיליון השני לאור במועד שנקבע.

על אף האכזבה משיתוף הפעולה הכושל של חברות רבות בהפצת הגיליון ראה המרכז בביטאון במה מצוינת ומושכת להפצת רעיונות התנועה בקרב החברים. המרכז חיפש פתרון למניעות החומריות ומצא לביטאון תחליף זמני ב'מידעונים' זולים בני עמודים אחדים, שנועדו לחברים בלבד ולא לציבור הרחב.⁹⁵ המידעון הראשון יצא לאור ביוני 1928. הודגשו בו הצלחת התנועה לעורר התעניינות בה ובפעילותה בליטא ומחוצה לה ובייחוד לאחר שיצא לאור הגיליון הראשון של ביטאונה, ואף צוינה התפעלות הוגה הדעות ד"ר נתן בירנבוים (1864–1937), אשר ביקר בקובנה, מהתנועה ומעבודת

90 אונזער וואָרט (לעיל, הערה 36), עמ' 3 (תרגום מידיש).

91 חזר (לעיל, הערה 82).

92 ראו, למשל, מכתב המרכז אל מערכת עיתון מי"א באייר תרפ"ח (אל"מ, 1–98).

93 מכתב המערכת אל הרב של וירבלן מי"ט באייר תרפ"ט (שם, 1–255). על הרב הירשוביץ ראו:

לקדש שם שמים (לעיל, הערה 41), עמ' 24–25.

94 חזר 9 (לעיל, הערה 82; תרגום מידיש).

95 מכתבי המרכז אל כל החברות מסיון תרפ"ח ואל ועד קופישוק מכ"ט בסיון תרפ"ח (אל"מ, 2–43).

2–61 בהתאמה).

המרכז.⁹⁶ המידעון השני, מיולי 1928, שוב חזר על הפרסום הרב שזכתה בו התנועה בחוץ לארץ, ובגאווה לא מוסתרת ציין: 'אין כבר כל ספק ש"תפארת בחורים" היא היום הארגון המוכשר והחזק ביותר. בכלל, לפי אופי הארגון שלה "תפארת בחורים" מקורית מאוד ואין דומה לה'.⁹⁷

ברי שהביטאון והמידעונים חיזקו את ההתאגדות בתנועה בהקנותם לחברים הקוראים תחושה שהם משתייכים לארגון גדול וחשוב.⁹⁸ והנה שופרות תעמולה אלו שימשו גם כלי מבטא לחברים שחפצו להביע את רעיונותיהם עלי כתב. אחד החברים אשר שלח מאמר משלו לביטאון התנצל: 'ייתכן שסופר כשרוני היה כותב זאת טוב יותר, אך חושב אני כי "חדשות" הן כשהמילים באות ממני שלא למד באוניברסיטאות ובישיבות, והוא כל ימיו בעל מלאכה פשוט אשר טעם במקצת מידיעות התורה רק הודות ל"תפארת בחורים", וכך התפתח'.⁹⁹ ופעם אחת אף התבטא העורך בדבריו: 'אנו מקבלים מכתבים ממזכירי חברות עם 18 שגיאות במילה אחת, וקשה לנו להבין למה כוונתם, ובכל זאת אהוב עלינו מכתב עם שגיאות מאת חבר מסור וידיד טוב'.¹⁰⁰ אכן, במאמרים לא מעטים שנשלחו אל המערכת חלו ידיו הנמרצות של העורך, אך לעתים נמצא ליד מאמר ערוך כזה גם הציון 'לא הודפס' – למגינת לב הכותב המתלהב והנועז.¹⁰¹

ד. גיבוש עקרונות פעולה של התנועה

התרחבות התנועה וראשית התארגנותה עוררו דרישה מהשטח לשקול כינוס ועידה תנועתית כלל-ארצית כמו שהיה מקובל בהסתדרויות האחרות בליטא. כבר בהתכנסות הנוכרת של מליאת ההנהלה של המרכז בראשית 1928 קרא חיים ליב ברנשטיין לזמן ועידה כדי ש'קול התורה יישמע ברבים',¹⁰² אך עמדת המרכז הייתה שהתנועה עדיין צעירה ואינה מגובשת דיה לערוך כינוסים וועידות, ומלבד זאת לא היו למרכז די נתונים מבוססים להציגם בוועידה כללית ולדון בהם.¹⁰³ ואולם המציאות המתהווה אילצה אותו לשנות את עמדתו. ל-1 ביולי 1928 נקבעה עוד ישיבה של מליאת הנהלת המרכז, ועל

96 מידעון 1 (לעיל, הערה 83).

97 מידעון 'אינפֿאָרמאַציעס פֿון מרכז "תפארת-בחורים" אין ליטע', 2, יולי 1928 (אל"מ, 2-126; תרגום מידיש).

98 על חשיבות ביטאון תנועה לחיזוק ההתאגדות בה ראו למשל את מאמרי: "'התאגדות הישיבות תקיף העולם ומלואו'" – לדמותה של עיתונות נוברדוק', קשר, 40 (2010), עמ' 115-125.

99 'אונזער ווינקעלע', צום יוגנט, 6-7 (תמוז-אב תרפ"ט), עמ' 12 (תרגום מידיש). הכותב הוא ברוך אליהו לוינסון מקופישוק.

100 מכתב המרכז אל ועד קלם מט"ז באדר א' תרפ"ט (אל"מ, 304-2; תרגום מידיש).

101 כמה וכמה מאמרים כאלה שלא הודפסו ספונים בארכיון 'תפארת בחורים' (ראו שם, תיק 3).

102 פלענאַרע באַראַטונג (לעיל, הערה 74), עמ' 9 (תרגום מידיש).

103 מכתבי המרכז אל ועד קופישוק מסיון ומכ"ט בסיון תרפ"ח (אל"מ, 2-2, 61-2 בהתאמה). נתונים סטטיסטיים מבוססים על החברות ביקש המרכז לשאוב משאלונים שהוראות למילויים יצאו לכל החברות בחורר מס' 10 משנת תרפ"ח (שם, 50-2).

פי הצעת חברת קופישוק הוחלט לשתף בה גם את נציגי הפרובינציה.¹⁰⁴ לקובנה הגיעו שלוש וארבעה שליחים מעשרים ושתיים חברות ועוד אורחים רבים. המשתתפים דחקו בהנהלה להכריז שהישיבה היא ועידה. ההנהלה נענתה להם והתכנסות הוגדרה 'הוועידה הכלל-ארצית הראשונה של "תפארת בחורים"'.¹⁰⁵ הוועידה בת היומיים הפיחה רוח חדשה בתנועה. על הרשמים העזים שטבעה אפשר ללמוד מדברי אחד המוזמנים:

המשתתפים בצער השכינה האומרת 'בני יצאוני ואינם' ועמה יחד בפניה המכונה 'מסתרים' מזילים דמעה על מצב הדור, מצאו נחמה גדולה בימים אחדים אלו – העצמות היבשות עדיין יכולות לקום לתחייה, נדרשים רק בעלי הרוח שיפחו בהן... ובתחושות כאלה כלום פלא הוא שהלב גואה משמחה בראותך ובהשתתפותך בכינוס חברים רם כזה... לא לחינם רואה אתה שעיני הנאמנים האורחים מצטעפות בדמעות. אלה הן דמעות שמחה, דמעות נשמה... המופיעות ברגעים שבהם אין ביכולתן של מילים לבטא את הרגשות.¹⁰⁶

את דבריו סיכם במשפט: 'אתה שומע כל מילה... ואתה חושב שגדל דור חדש ברחוב היהודי, דור חדש של "בעלי-בתים" שיעלו מחדש את ליטא היהודית על הדרך ההיסטורית הישנה שלה, שבה ידיעת התורה עמדה בראש'.¹⁰⁷ ודומה שדברים אלו, מעין דברי נבואה, הקדימו במקצת את זמנם, ועל כך בהמשך המאמר.

הוועידה החליטה החלטות חשובות שנגעו להיבטים הארגוניים של התנועה, ובהן הקמת גוף ההדרכה בן עשרים חברים קבועים, גוף נפרד מן המרכז שייעודו ייסוד חברות חדשות וביקור בחברות קיימות וחיזוקן אם ביוזמתו ואם על פי הוראות המרכז.¹⁰⁸ החלטה חריגה זו לימדה על סדרי העדיפויות של התנועה. ייסוד חברות חדשות לא יכול עוד להיבלע בעיסוקיו השוטפים של המרכז, ולפעולות ההקמה המורכבות נדרש גוף ביצוע נפרד שזה עיסוקו הבלבדי. החלטה מכרעת זו אפשרה למרכז להיפנות לשאר הפעולות הארגוניות עם החברות ומול השלטונות ולעשותן באופן המיטבי. ואולם דומה שעל כל

104 הזמנות לישיבת המליאה (שם, 57-2); מכתבי המרכז מסיון תרפ"ח אל ועדי חברות קופישוק, רקישוק ורדווילישוק, ואף אל כל החברות בליטא – ישירות ודרך העיתונות (שם, 52-2, 44-2, 45-2, 56-2, 73-2 בהתאמה).

105 י"מ פאטאשניק, 'נאך דער קאנפערענץ...', יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), עמ' 9; פראטאקאל (לעיל, הערה 28), עמ' 4; מידעון 2 (לעיל, הערה 97).

106 קאנפערענץ איינדרוקן (לעיל, הערה 74; תרגום מידיש; ציטוט הפסוק מירמיהו י, כ). וראו גם מאמר המערכת, יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), עמ' 1.

107 קאנפערענץ איינדרוקן, שם (תרגום מידיש).

108 'פון מרכז ת.ב. בליטא', יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), בכריכה; פראטאקאל (לעיל, הערה 28), עמ' 7. כן הוחלט לפנות אל מורי 'יבנה' ואל ארגון הסטודנטים היהודים 'מוריה' לסייע לגוף ההדרכה. ביולי 1928 כבר היו בו עשרה חברים, והייתה כוונה לבקש מאנשים הקרובים לתנועה להצטרף אליו ומן החברות להמליץ על אנשים המתאימים להדרכה (מכתב המרכז אל ועד חברת קופישוק מכ"ט בתמוז תרפ"ח [אל"מ, 122-2]; מידעון 2 [לעיל, הערה 97]).

ההחלטות החשובות של הוועידה האפילה החלטה ארגונית שנראתה שולית למדי, אך בבוא העת נגלה שהיא גורלית לתנועה. הוועידה בהיווכחה בתרומה הרבה של המשרד החדש הסמיכה את המרכז לשלם שכר למנהל העניינים כדי שישקיע את כל זמנו בעבודת 'תפארת בחורים'.¹⁰⁹ החלטה זו אפשרה לתנועה בשנים שלאחר מכן לארגן היטב את פעילותה הענפה, לעקוב מקרוב אחר מצבן של החברות ולדאוג לחיזוקן ולגידול מבוקר של מספרן.

מלבד העיסוק בעניינים הארגוניים נידון בוועידה יחס התנועה למפלגות ולפוליטיקה. בתום הדיונים נתקבלה פה אחד החלטה עקרונית, ונודעה לה השפעה פבדת משקל על דמות התנועה בשנים שלאחר מכן: להתרחק מכל אידאולוגיה פוליטית ומפלגתית ולהתרכז במטרה היחידה של הפצת לימוד התורה והיהדות בקרב הצעירים.¹¹⁰ בהחלטה זו היה הד לרצון להיבדל מהפלגנות האידאולוגית ששלטה ברחוב היהודי ומהיריבויות הקשות בין המפלגות, שהיו נפוצות מאוד בערי ליטא ובעיירותיה ולהגיע אל לבו של כל בחור ובחור בלא לתת את הדעת לעמדתו המפלגתית או האידאולוגית.

המפלגות האורתודוקסיות הכירו בכוחה האלקטורלי של תנועת 'תפארת בחורים'. כל מפלגה ראתה בה מועמדת מתאימה להיטמע אל בין שורותיה וניסתה למשוך אותה אל צדה. העיתון הירושלמי האגודאי 'קול ישראל' אף היה משוכנע כי 'תפארת בחורים' היא פלג של 'צעירי אגודת ישראל' והאשים אותה שהיא חששה להיחשף בשמה האמיתי.¹¹¹ גם הברית העולמית של צעירי החלוץ והפועל המזרחי בירושלים חשה כי 'תפארת בחורים' קרובה לדעותיה, והמרכז החליט לענות לה בהציעו לפנייה את מצעו:

ומשום מה נזהרים אנו ממטרות פוליטיות? – אחת שלא לפגום בעקר מטרותנו על ידי עבודה השוללת הרבה כוחות וזמן, ושנית, מפני שאין האחדות שולטת בין חרדי עמנו בשאלות הפוליטיות. כל מפלגה יש לה מבטה המיוחד בנוגע לאמצעים המביאים אל המטרה הנעלה: ליצור חיים חדשים בארץ נביאינו, חיים שבהם ישתקף החזון הישראלי הנצחי. ומפני [זה] מסתלקים אנו מלהקנות לחברינו אי איזו מטרה פוליטית... הרשות ביד כל חבר וחבר להתקשר לכל מפלגה אורתודוקסית, הרשות בידו לעבוד וללחם בעד עמנו ותורתו לפי השקפתו הוא. הנה רוב חברי המרכז הנם אי-מפלגתיים לגמרי, אבל יש ביניהם גם אגודיים וגם מזרחיים... ואף-על-פי-כן מאוחדים אנו בקשר אמיץ לשם מטרה נשגבה ותמימי דעות הננו בכל ענייני העבודה, ומעולם לא נתגלה איזה נגוד קל שבקלים

109 פראָטאָקאָל, שם, עמ' 4, 6-7. על שביעות רצון של הוועידה מעבודת המשרד ומנהלו ראו דברי יושב ראש המרכז, הרב איסר וייסבורד, שם, עמ' 4. גם לווינסון מקופישוק, שטען כי חברתו היא שהציעה לשכור מנהל עניינים, ציין שמאז המינוי של המנהל נעשתה עבודת המרכז נמרצת (שם, עמ' 6).

110 שם, עמ' 7.

111 גלוית מערכת 'קול ישראל' מירושלים אל מערכת 'צום יוגנט' מכ"ט במרחשוון תר"ץ (אל"מ, 1-155). אכן, באותה העת טרם הייתה 'צעירי אגודת ישראל' בליטא, והיא נוסדה בה רק ב-1932 (ראו: אליהו מאיר בלך, 'אגודת ישראל', יהדות ליטא, ב [לעיל, הערה 6], עמ' 234).

בינינו. יש חברים שאינם מכירים בחבריהם ואינם יודעים אם שייכים הם בכלל לאיזו מפלגה אורתודוקסית, ומפני מה? – מפני שאין שאלת מפלגה קיימת אצלנו בכלל!¹¹²

דומה שבמכתב זה לא חשף המרכז את כל האמת. לא מעט חברים לא השתייכו כלל למפלגות אורתודוקסיות אלא למפלגות ציוניות חופשיות למיניהן ובייחוד להסתדרויות הנוער הפוליטיות בית"ר או השומר הצעיר. הדבר לא מנע אותם מלהצטרף אל חברת 'תפארת בחורים' בעיירתם. היו חברים בתנועה שהדבר היה לצנינים בעיניהם והם ראו בחברות בהסתדרויות נוער פוליטיות פגיעה אפשרית בלימוד ובמחויבות הבלבדית ל'תפארת בחורים'.¹¹³ לא כך ראה זאת המרכז, והוא עמד על דעתו שהפצת לימוד התורה יכולה להיעשות רק בידי ארגון לא מפלגתי, אשר אינו מרתיע צעירים בעלי דעות שונות זו מזו להתיישב ליד שולחן אחד כדי ללמוד תורה.

על אף נחרצות המרכז לשמור על אי-מפלגתיות התנועה קרו במרוצת השנים תקלות בנושא זה בכמה חברות. 'תפארת בחורים' הייתה תנועת צעירים מקורבת ברוחה לאורתודוקסיה שהייתה מאורגנת היטב, וכוחות עיירתיים-מקומיים ביקשו לרתום את חבריה לפעילויות ציבוריות תורניות.¹¹⁴ אירעו מקרים שבהם נוצלו החברים לצורכי מפלגות אורתודוקסיות, וחברי מרכז אף נראו באספות מפלגתיות.¹¹⁵ המרכז נדרש אפוא לחזור ולהצהיר שהתנועה על-מפלגתית ואל לחברות לפעול פעילות מפלגתית כלשהי.¹¹⁶

ה. בין ישן לחדש

חרדת המרכז שצעירים בליטא ישקעו בהנאות הרגעיות שבחיי היום-יום מחמת בערותם בתורה וביהדות עוררה אותו להוסיף ולהרחיב את התנועה למען 'הפצת רעיון ידיעת

112 מכתב המרכז מ"ח במרחשוון תרפ"ט (אל"מ, 199–2). עם זה הוסיף המרכז ובסוף דבריו כתב: 'אולם גם אנו יודעים להעריך פעולות כל מפלגה אורתודוקסית, ובייחוד פקוחות עינינו לעבודות הסתדרויות צעירינו'.

113 בשלהי 1935 אף פרץ ויכוח בנושא זה מעל דפי 'צום יוגנט'; ראו: יששכר רוך, 'איז יהדות א לימוד אָדער אַ לעבנס-פּראָגראַם?', צום יוגנט, 17 (מרחשוון תרצ"ו), עמ' 9; 'י פּאָטאַשניק, "תפארת-בחורים" איז געוויס אַ לעבנס-פּראָגראַם', שם, עמ' 10.

114 ניסן פֿיוואוש גרינשטיין (מורה מַרְסִיין) ציין 'את הנטיות הנראות בחוגים מסוימים (בפרובינציה) להפוך את תפארת בחורים למפלגתית' (במכתבו אל מערכת 'צום יוגנט' מכ"ג שבט תרצ"א [אל"מ, 198–1; תרגום מידיש]).

115 ה"ל, "תפארת-בחורים" און פּלל אַרבעט, צום יוגנט, 12 (סיוון תרצ"א), עמ' 8; מכתב המרכז אל חברי סניף קובנה מכ"ב בכסלו תרצ"ד בדבר השתתפות חברי מרכז בלא רשות באספות 'צעירי אגודת ישראל' (אל"מ, 358–9).

116 החלטות הוועידה השנייה (לעיל, הערה 81); 2-טע לאַנד־קאָנפֿערענץ (לעיל, הערה 46), עמ' 15–16. החברות גם הוזהרו מלהזמין אליהן נציגים שאינם חברי 'תפארת בחורים'. אזהרה זו באה, כנראה, לאחר ביקור בן-גון, שליח מארץ ישראל וחבר החלוצ המזרחי, באחת מחברות 'תפארת בחורים' בשוול, וניסיונו לשכנע את הבחורים להצטרף לקיבוצי הכשרה (מכתבי המרכז אל הרב אהרן פֿקשט ואל ועד החברה בשוול מא' ומי"ז באייר תר"ץ [אל"מ, 571/569–2, 578–2 בהתאמה]).

התורה ולימוד התורה בקרב הנוער'.¹¹⁷ מטרה זו בעיקרה תאמה את המטרות של חברות 'תפארת בחורים' מן העבר, שאליהן הצטרפו חברים כדי ללמוד מקצועות יהדות בסיסיים ולהשלים את ידיעותיהם היסודיות בתורה. ההבדל בין המצב בעבר למציאות החדשה התמצה ברעיון ההפצה – בליטא העצמאית נוסד מרכז שתפקידו לא רק לדאוג ללימוד בחברות הקיימות אלא להקים חברות חדשות בכל רחבי המדינה. גוף ההדרכה הפעיל שהוא כונן לצדו הפליא בהישגיו: בראשית שנת 1929 כבר היו פזורות ברחבי ליטא חמישים חברות 'תפארת בחורים' ובהן אלפיים חברים.¹¹⁸ התרחבות מהירה זו שכנעה את המרכז כי 'באמת מתרחשת אצלנו תופעה נדירה והיא חזרת צעירים ליהדות. קבוצות גדולות של נוער יהודי מתעוררות ומתארגנות ב"תפארת בחורים" כדי ללמוד תורה ולהתחנך ברוח היהדות'.¹¹⁹

לנוכח המציאות המתהווה חש המרכז כי הגיעה העת לבחון את מטרות התנועה ולשקול את הרחבתן מעבר ללימוד גרדא.¹²⁰ אכן, הרב יוסף פיינולזון, אחד ממדריכי התנועה המצליחים והמבוקשים ולימים סגן יושב ראש המרכז, כאילו ציפה לשינוי המיוחד: 'אור התורה שוב הודלק בשישים ערים ועיירות בליטא, וחלק הארי של הנוער היהודי שלנו נאסף מדי ערב בערבו ולומד תורה. ואולם כבר יש לדבר על הפירות של האורות המודלקים האלה. ה"מחזירן למוטב" כבר צריך להיראות במידה מסוימת'.¹²¹ מילותיו הלמדניות, שאולי היו מובנות ליודעי ח"ן, תורגמו לקריאה ברורה ומפורשת שבה יצא עוד אחד מפעילי התנועה:

אם רוצים אנו להעמיד מחדש את חורבות החיים היהודיים הרוחניים חייבים אנו ליצור דרך התנועה את היהודי שינהג על-פי מצוות התורה לא רק בעת הלימוד אלא גם בחיי המעשה היום-יומיים... המבחן של חבר אצלנו שהתורה שהוא לומד חדורה אצלו בחלבו ובדמו היא לא בעת יָשְׁבו ליד ספר אלא כשהוא פוגש ברחוב עין בעין בחיי המעשה,

117 ראו כותרת צום יוגנט, 1 (ניסן תרפ"ח), עמ' 1 (תרגום מידיש).

118 מכתב כללי מי"ד בשבט תרפ"ט (אל"מ, 221–2).

119 מכתב המרכז אל ברומשטיין וקלופט מט"ז באייר תרפ"ט (שם, 382–2; תרגום מידיש). ובנוסף דומה גם בחזר מס' 12 מסוף מרחשוון תרפ"ט (שם, 210/211–2).

120 ראו מכתבי המרכז אל ועד שידל'קה מטו"ב במרחשוון תרפ"ט, אל ועד ז'סל'ה מכ"ב בשבט תרפ"ט ואל ויטנברג בריגה מכ"ד באדר א' תרפ"ט (אל"מ, 193/4–2, 235–2, 337–2 בהתאמה).

121 יוסף פיינולזון, 'קיום המצוות אֶלס יסוד היהדות', צום יוגנט, 5 (סיוון תרפ"ט), עמ' 6 (תרגום מידיש). הציטוט בדבריו מכון אל דברי המדרש 'מתוך שהיו מתעסקין בה [בתורה], המאור שבה היה מחזירן למוטב' (איכה רבה, פתיחתא ב). הרב יוסף פיינולזון היה יליד 1894; ב' 1937 הוא שימש סגן היושב ראש (אל"מ, 2–10). קריאה דומה השמיע 'הפועל המזרחי' שנה קודם לכן במכתבו אל המרכז: 'ופעולותיכם בגולה לא צריכות להסתפק רק בהקניית ידיעת התורה כי אם לשים לב שהלמוד יביא לידי מעשה ועצם חיי הנער יהיו חיי תורה' (מכתב מי"ד בתמוז תרפ"ח [שם, 49–1]).

כשהוא מראה את עצמו בחוץ כיהודי ומקיים את מה שלמד. רק אז אפשר להכתיר אותו בשם: זרע קודש ברוך ה'.¹²²

ואולם דומה שהתנועה הצעירה עדיין לא הייתה בשלה למהפכה מחשבתית כזאת. בין כה וכה החל המרכז לעודד את החברות לא רק להתמיד בלימוד אלא גם לשוחח עם החברים שיחות בעניינים תורניים, והמילים 'ושבו בנים' ו'החזרת העטרה ליושנה' חלחלו אט-אט להנחיותיו.¹²³ ובאמת רק כעבור שנה עם מינוי יושב ראש חדש ניגש המרכז ליישום הרעיונות המהפכניים האלה.

ב־1930 נבחר יושב ראש המרכז הרב איסר וייסבורד לרב העיירה דורבאן שבצפון־מערב ליטא. בשלוש שנות כהונתו בתפקיד הוא קידם את התנועה משלב הינקות שלה לארגון גדול ומסועף בן שמונים חברות ושלושת אלפים חברים,¹²⁴ הישג ראוי מאוד להערכה. בהיאלצו להתרחק ממרכז הפעילות של התנועה הוא ויתר על תפקידו בה, ובמקומו נתמנה ליושב ראש המרכז הרב מיכל פון, שכמוקבל היה גם לרבי של חברת סלבודקה.¹²⁵ הרב פון חש כי התנועה בהנהגתו בשלה לעבור לשלב חדש בעשייתה. הקמת עשרות חברות חדשות הביאה בעקיפין לידי התעוררות ללימוד תורה גם בעולם הבעל־בית הישן. ואולם התרחבותה המהירה של התנועה גם חשפה בעיות. מלבד פניות של פעילים בעיירות אל המרכז לייסד בהן חברות חדשות עלו בקשות רבות מחברות קיימות לשלוח אליהן מדריכים כדי לחזקן או לארגנן מחדש. ולא בכדי. כבכל פעילות חדשה ופורצת דרך, שהתלהבות הראשונית בה פגה עם בוא ימי הקטנות, כך היה הדבר גם בחברת 'תפארת בחורים'. חבריה קיבלו עליהם להגיע מדי ערב בערבו ללימוד, אך רובם היו בחורים עמלים שחזרו לבתיהם בשעות מאוחרות, ולעתים ימים אחדים בשבוע אף נעדרו מעיירותיהם לרגל מלאכתם. לא כולם יכלו לעמוד בהתחייבות שקיבלו עליהם, והתוצאה הייתה היעדר קביעות במספר החברים המגיעים ללימוד. כמובן, השתתפות דלה פגעה גם בנכונות החברים והרבי למאמץ, וממצב זה לא רחקה הדרך לצמצום מספר השיעורים השבועיים ולדעיכה כללית בפעילות החברה.¹²⁶

122 והכתוב אף הוסיף והלין: 'החיסרון הוא של עסקני התנועה, אשר אינם אומרים באומץ ובאופן ברור מה הם חושבים, אינם דורשים באומץ ובגאווה מהחברים לממש את שאיפותינו בחיי המעשה' (ש' – ניר, 'די נשמה פון "תפארת-בחורים"', צום יוגנט, 6–7 [תמוז-אב תרפ"ט], עמ' 11–12; תרגום מיידיש; סיפת דבריו בעברית היא שיבוש הפסוק 'כָּל רְאִיָּהֶם יִפְרִיֻם כִּי הֵם זֶרַע בְּרַךְ ה'' [ישעיהו סא, ט]). וראו להלן, הערה 138.

123 מכתב המרכז אל ועד שידלבה מטו"ב במרחשוון תרפ"ט (אל"מ, 2–193/4). על הסגנון החדש ראו, למשל, מכתבי המרכז אל מאיר כ"ץ בסלוק מי"ד במרחשוון תר"ץ ואל הרב אהרן פֶּקֶשט מא' באייר תר"ץ (שם, 458–2, 569/571 בהתאמה).

124 מכתב המרכז אל הרב ישראל מאיר הכהן ('החפץ חיים') מי"ג בסיוון תר"ץ (אל"מ, 588–2).

125 י. פֶּקֶ, 'צאתך לשלום!', צום יוגנט, 9 (ניסן תר"ץ), עמ' 13; ד' בער, 'וויליאמפאלער ת.ב.ב.', צו דער יוגנט, 18 (שבט תרצ"ו), עמ' 17. לרב וייסבורד הושאר תואר יו"ר־כבוד של המרכז (מכתב המרכז לשרה פורטוגל מכ' בסיוון תר"ץ [אל"מ, 594–2]; צום יוגנט, 10–11 [טבת תרצ"א], עמ' 14).

126 עוד סיבה לירידה במספר החברים הייתה אכזבת כמה מהם מקצב הרחבת הידע שלהם. משגילו

הרב מיכל פון, שהכיר את מצב החברות לאשורו, דגל אפוא בהססת תשומת לב התנועה מהקמה 'סיטונאית' של חברות חדשות אל שיפור האיכות בחברות הקיימות.¹²⁷ איכות זו הייתה תלויה בארגון הדוק ומחייב בחברות, והמרכז הוא שלדעתו היה צריך לעקוב אחר היבט זה בתשומת לב רבה ובהתמדה. ואולם האיכות הייתה תלויה גם ברכיב חשוב אחר – לימוד המותאם לחברי התנועה. שלא כלימוד בחברות 'תפארת בחורים' מהדור הקודם, שהיה בלא כל שאיפות להתקדמות מעבר לידע שהוקנה, ראה הרב פון בהתעלות בלימוד יסוד של חברות 'תפארת בחורים' המודרניות.¹²⁸ על הרבנים היה אפוא להנהיג בחברותיהם חזרות קבועות על חומר הלימודים שנלמד בהן ולשתף את כל החברים באופן פעיל בחזרות אלו עד שיבינו הבנה מלאה את החומר הנלמד.¹²⁹ דרך לימוד זו היה בה גם כדי להביא לידי סיפוק רב יותר מההישגים האישיים ולעידוד ההתמדה והרצון להתקדמות בחומר.

את שינוי הדגשים שאף הרב מיכל פון להטמיע במהירות בעשיית המרכז. ראשית לכול היה עליו לפרסם את כוונותיו בקרב חברי התנועה. לפרסום הזה לא הייתה במה מתאימה יותר מוועידה תנועתית כלל-ארצית. עד מהרה כונסה בקובנה ועידה כזאת – השנייה במספר – ב־18 ביוני 1930. מלבד ההיבטים ההצהרתיים והפרסומיים שיועדו לה¹³⁰ היא הייתה אמורה לשמש כלי לקביעת מדיניות ולהנעת החברות לפעולה מעשית. הרב פון דאג אפוא להזמין לוועידה מראש את הרבנים של החברות כדי לעבד עמם יחד את שיטת הלימוד הנכונה והמתאימה ביותר לבחורים הלומדים.¹³¹ בוועידה השתתפו שמונים וחמישה נציגים של החברות והמרכז.¹³² היא עוברה בברכה כתובה ששלח אליה ה'חפץ חיים' – ברכה ראשונה מסוגה שלו לוועידה בליטא – והיא

שההתקדמות בלימודיהם אטית מאוד רפו ידיהם, והם הלכו ופרשו מן השיעורים בחברותיהם (ראו: ניסן פֿיוואש גרינשטיין, 'דער וואַקסן', צום יוגנט, 10–11 [טבת תרצ"א], עמ' 9).

127 2־טע לאַנד־קאָנפֿערענץ (לעיל, הערה 46), עמ' 10.
128 אכן, בקריאות העידוד לחברים בלטה הקריאה 'חבר! מטרת הלימוד היא לדעת ללמוד!' (צום יוגנט, 10–11 [טבת תרצ"א], עמ' 9).

129 דרישה זו מן הרבנים והחברים כבר עלתה בשנים הקודמות, אך נראה שרוב החברות לא מילאוה בפועל (מכתב המרכז אל ועד גליל טלו מ"ב בתשרי תר"ץ [אל"מ, 2–439/440]; אונזער וואָרט [לעיל, הערה 36], עמ' 3).

130 וכך כתב המרכז אל החברות לקראת הוועידה: 'הוועידה היא הפגנה לנגד עיני כל העולם היהודי. שיישמע אפוא דבר התורה החזק שלנו מאלפי חברים צעירים של "תפארת בחורים"' (חזור מס' 31 מט"ז בסיוון תר"ץ [אל"מ, 18–7]; תרגום מידיש).

131 2־טע לאַנד־קאָנפֿערענץ (לעיל, הערה 46), עמ' 15. אכן, בד בבד עם הוועידה היה בקובנה כינוס הרבנים בהשתתפות יושב ראש המרכז וקודמו בתפקיד (י' פֿק, 'אונזערע רביים', צום יוגנט, 10–11 [טבת תרצ"א], עמ' 2; מכתב המרכז אל ועד 'אגודת אוהבי תורה וצדקה' בבירמינגהם מ"ד בתמוז תר"ץ [אל"מ, 28–7/29]).

132 רשימתם במאמר: 2־טע לאַנד־קאָנפֿערענץ (לעיל, הערה 46), עמ' 10. בקרב המשתתפים היו שמונים ושניים שליחים מארבעים ואחד מקומות בליטא (חזור מס' 32 בסיוון תר"ץ [אל"מ, 7–21]). לשליחים מן הפרובינציה סודרו הנחות נסיעה ברכבת ומקומות מגורים לשני ימי הוועידה (חזור מס' 28 מאייר תר"ץ [שם, 15–7]).

הוסיפה לחגיגות המעמד.¹³³ מעבר לטקסיות הרבה בלטו בוועידה הדיונים במדיניות החדשה של יושב ראש המרכז, והם השתקפו בהחלטות. כמה מהן נועדו לחזק את ההיבט הארגוני, והחברות נדרשו לשלוח למרכז פעם בחודשיים דו"חות על האירועים בהן ואף לרשום את נוכחות החברים בעת הלימודים.¹³⁴ החלטות חשובות לא פחות נגעו לביסוס המעמד החומרי הרעוע של המרכז, ובהן חיוב כל חברה לשלם מס-מרכז שלא יפחת מעשרים ליט לשנה ולהפיץ את ביטאון התנועה בכמות שתהיה יותר ממחצית מספר חבריה.¹³⁵ הוועידה גם עסקה, כצפוי, בהרחבת מושג הלימוד בחברות. כבר בדברי פתיחתו קבע הרב פון: 'נחוצה יותר שימת לב לאיכות החברות, ולכן צריך הלימוד להתחזק, וגם בסיס הלימוד צריך להשתבח'.¹³⁶ ואכן, הוועידה הטילה על המרכז לעבד הנחיות לימוד מתקדמות לחברות.¹³⁷

הבלטת איכות הלימוד סימנה מעבר מהתבנית הישנה של חברות 'תפארת בחורים' אל תבנית חדשנית ויומרבית יותר. ואולם הוועידה לא הסתפקה בשינוי זה, ובמהלך מהפכני היא יצאה בהנחיות חדשות ליישום הלימודים בחיי המעשה. בפעם הראשונה בתולדות התנועה הושם בה דגש רשמי על היבטים הלכתיים: החברים התבקשו ללמוד בכל שבת את ההלכות הנוגעות ליום זה ולדאוג לשמירת השבת בחברותיהם.¹³⁸ לא זו אף זו, הם

133 2-טע לאַנד־קאַנפֿערענץ, שם, עמ' 14. מכתבי בקשה לברכה הועברו אל 'החפץ חיים' ואל הרב חיים עוזר גרודונסקי באמצעות 'צעירי אגודת ישראל' בלטוויה (מכתב המרכז אל 'צעירי אגודת ישראל' בריגה מ"ב בסיוון תר"ץ ותשובתם מכ"ח בסיוון תר"ץ [אל"מ, 7-13, 1-23 בהתאמה]; למכתבי הברכה עצמם ראו שם, 2-588/589). כעבור יותר משנה, בראשית מרחשוון תרצ"ב (אוקטובר 1931), ביקרה את 'החפץ חיים' משלחת מליטא, ובה אחד העסקנים הראשיים של המרכז הרב יוסף פייוולזון. 'החפץ חיים' נפעם מהישגי 'תפארת בחורים' בליטא והגדירים 'אחד הנסים הגדולים ביותר'. עוד הוסיף: 'הייתי לכך – ל"תפארת בחורים" – מוסר את חיי, את חיי' (יוסף פייוולזון, 'חזק הדת' ו'צו דער יוגנט (א ווענדונג אַזאַ), צום יוגנט, 17 [מרחשוון תרצ"ו], עמ' 6, 17 בהתאמה; תרגום מיידיש). באחד ממכתביו לאחר הביקור אף התבטא על כך: 'דבר גדול וקדוש כזה אשר לא פללנו מעולם, שגם בזמננו זה אפשר לפעול גדולות ונצורות כאלו לחזק ידים רפות וברכים כושלות ולקרנן לאביהם שבשמים. מה גדול זכות העוסקים והמסייעים בהענין הקדוש הזה. מחלקם יהא חלקי' (מכתבו אל הגביר הקובנאי יעקב מאיר וייצמן מט' במרחשוון תרצ"ב [אל"מ, 1-109]).

134 החלטות הוועידה השנייה (לעיל, הערה 81); 2-טע לאַנד־קאַנפֿערענץ (לעיל, הערה 46), עמ' 15; חזון מס' 34 ממרחשוון תרצ"א (אל"מ, 7-43). יישום חובת הרישום נקבע לשנת תרצ"א לכל המאוחר.

135 החלטות הוועידה השנייה, שם; 2-טע לאַנד־קאַנפֿערענץ, שם. לערך הליט ראו לעיל, הערה 85.

136 2-טע לאַנד־קאַנפֿערענץ, שם, עמ' 10 (תרגום מיידיש).

137 החלטות הוועידה השנייה (לעיל, הערה 81). מתוך הנחיות שבעבור חצי שנה ניתנו ליום הקמתה של חברה חדשה אפשר ללמוד כי שינוי מהותי לא חל בהנחיות שכבר נהגו קודם לכן: 'אנו מציעים לך כבר מהרגע הראשון להנהיג שלאחר הסברת הרבי יחזור אחד החברים על הדברים המוסברים' (מכתב המרכז אל אפרים הירשוביץ מבזיל'ניק מב' בטבת תרצ"א [אל"מ, 67-7]; תרגום מיידיש).

138 החלטות הוועידה השנייה, שם; 2-טע לאַנד־קאַנפֿערענץ (לעיל, הערה 46), עמ' 15. לאחר הוועידה אף פנה הרב מיכל פון במכתב פרטי אל אליעזר לוין מרסיין וביקש ממנו להשפיע בכל

נדרשו להימנע מגילוח בתער והתבקשו לעשות שימוש במכונות גילוח.¹³⁹ תביעות אלו מחברים שרבים מהם לא ידעו קיום מצוות מהו ושהלימודים בחברה היו עד אז בראייתם תאורטיים גרדא, אכן היו מהפכניות בטיבן. בשימת הדגש על איכות הלימוד מחד גיסא ועל הצד ההלכתי של הלימוד מאידך גיסא היה משום ביטוי מובהק למעבר התנועה לשלב מתקדם יותר בחיזוק דמותו המסורתית של הצעיר היהודי. ואם השלב הראשון התמצה בביעור בערותו ובהרעפה עליו של ידע בסיסי ביהדות, השלב השני כבר עמד על מימוש לימודיו בחיי המעשה שלו. שני שלבים אלו היו תנאי להצמחת בחורים עמלים חדורי תורה ויראת שמים.¹⁴⁰

ו. קשיים תקציביים

אף שרוב הפעילים בתנועה עשו את עבודתם בהתנדבות היו למרכז הוצאות לא מעטות. די לציין את הוצאות הנסיעה שהוא נדרש לשלם למדריכים ואת הגידול המהיר בהוצאות אלו בעקבות מימוש המשימות היומניות שקיבל עליו כדי לתהות על המקורות התקציביים שמהם באו הכספים הנדרשים. כבר בוועידה הכלל-ארצית הראשונה בראשית קיץ 1928 ציין מנהל העניינים לפני הנוכחים כי יש לדון בכובד ראש במצב החומרי של המרכז. הוא אף הביע את דעתו שבחברות ראוי להנהיג מס חבר לפעילותן השוטפת, ואחריו החרה החזיק נציג חברת קופישוק, ברוך אליהו לוינסון, והציע לחברות להחליט לסייע סיוע כספי משלהן למרכז.¹⁴¹ מעבר לזאת לא נידון הנושא החומרי כלל. במכתב פנימי שנשלח חודש לאחר קיום הוועידה הזכיר מנהל העניינים בפעם הראשונה וכבדרך אגב כי המצב החומרי של המרכז קשה מאוד.¹⁴² מפתיע שמצב בעייתי זה לא הודגש לפני החברים ולא נידון בוועידה כראוי להיבט גורלי לעבודת המרכז. דומה שבעניין הכספי שם המרכז את היבו על אחד מראשוני המייסדים וההוגים של 'תפארת בחורים', הרב הלל בישקו. הרב בישקו, כאמור לעיל, היה דמות נמרצת שפעלה להקמת חברת סלבודקה. הוא צפה את המצב החומרי הקשה של המרכז, שכן הבין כי כדי להתרחב כראוי וכרצוי,

כוחו שחברי 'תפארת בחורים' בעיירתו לא ישתתפו בטיול השנתי של 'מכבי רסין' אל ציטביאן, שיש בו חילול שבת, 'שלא יתחלל חלילה השם של "תפארת בחורים"... כי לא נאה בכלל לחברינו ליקח חלק בדברים כאלו' (מכתב מ"ט בתמוז תר"ץ [אל"מ, 7-30]).

139 החלטות הוועידה השנייה, שם; 2-טע לאנד-קאנפערענץ, שם, עמ' 16. החברות אף התבקשו לדאוג להשגת מכונות גילוח למען החברים. ייתכן שהדברון בא מ'צעירי אגודת ישראל' בלסוויה, שהציעו לשקול הרחבת תכנית הלימודים בחברות 'תפארת בחורים' בציינם כי 'מלבד העמיי-הארצות הגדולה השוררת כעת בכלל, מַרְגָּשָׁה בפרט עמיי-הארצות גדולה בהרבה דינים שחוגים גדולים מהנער אינם יודעים כלל על דבר מציאותם, וממילא אינם יודעים לקיימם... כמו איסור גילוח הזקן, שעטנו והרבה דינים מהלכות אישות כמו דין יחוד, מחולות מעורבות' (מכתב מ' חוֹדֶקב בשם מרכז 'צעירי אגדת ישראל' אל המרכז מאדר א' תרפ"ט [אל"מ, 15-1]).

140 ראו חוזר מס' 30 אל הרביים מסיון תר"ץ (אל"מ, 17-7).

141 פראָטאָקאָל (לעיל, הערה 28), עמ' 6-7.

142 מכתב המרכז אל חיים ליב ברנשטיין מכ"ו באב תרפ"ח (אל"מ, 165-2).

היינו להקים חברת 'תפארת בחורים' כמעט בכל עיירה בליטא, יידרשו משאבים נכבדים ביותר ששום מגבית פנים-ארצית לא תוכל להשיגם. לפיכך הוא הגה רעיון לצאת לאנגליה ולהקים שם קרנות שתיתמכנה באופן קבוע בידי בעלי אמצעים מהקהילות האורתודוקסיות, והן תממנה באופן חודשי את פעילות המרכז. לצורך קיומו החומרי האיש הוא הציע למנהל כולל סלבודקה לשמש שד"ר בשכר של הכולל באנגליה. הרב בישקו נודע בתנועת 'תפארת בחורים' כאדם שקיבל עליו משימות מורכבות ביותר, ועל אף כל הקשיים הצליח להגשימן. התנועה קיבלה אפוא את הצעתו, ובקיץ 1928 הוא יצא לאנגליה בשליחותה ובשליחות כולל סלבודקה.

הצלחת הרב בישקו להעמיד יסוד תמיכה איתן לתנועה התמהמהה. אמנם בסוף אותו קיץ 1928 עלה בידו לרתום לפעילותו את אחת מנדיבות לונדון, שרה אתל פורטוגל (1861–1935), אך תרומותיה באותה העת היו מזדמנות בלבד.¹⁴³ מצבו של המרכז הלך והחמיר. כמה מחבריו לוו כספים כדי לממן את הוצאותיו, ובחורים מחברת סלבודקה, עובדים עניים, אף הללו 2–3 ליט כל אחד להוצאות השוטפות הבסיסיות ביותר שלו, ובהן רכישת בולים למכתבים. המצב הורע כל כך עד שמנהל העניינים לא קיבל את משכורתו באותם חודשים, ובמכתב אזעקה-זעקה של חברי המרכז אל הרב בישקו הם כתבו:

המרכז אינו צריך עכשיו תמיכה אלא פשוט עזרה דחופה. עקב המצב הכלכלי הקשה אנו עומדים לפני פשיטת רגל במלוא מובן המילה... אנו יודעים שאתה חושב בכנות להעמיד את המרכז על בסיס איתן, ובלבד שהתכנית שלך לא תתמש מאוחר מדי! עזרה בזמן הזה היא הסיוע הטוב והיפה ביותר!¹⁴⁴

נסיעות המדריכים פסקו כמעט לגמרי, ופעילות המרכז בשלהי חורף 1929 שבתה.¹⁴⁵ את מפח הנפש של מנהליו אפשר לחוש היטב בדבריהם: 'בהיות לנו האמצעים הנחוצים יש לנו יכולת ליצור חברות בכל ליטא במרוצת שנה אחת, ולא הייתה נשארת עיר אחת בלא חברה, וכואב לנו שאיננו יכולים לבצע זאת...'.¹⁴⁶ ובכל זאת הם לא איבדו תקווה והוסיפו באופטימיות: 'האמצעים שלנו הם התנאי לקצב של תנועתנו, אך אנו בטוחים בניצחון הסופי, יבוא כאשר יבוא'.¹⁴⁶

באותה תקופה גורלית קיבלה עליה הנדיבה שרה אתל פורטוגל להקים מערך סיוע באמצעות ריכוז תרומות מעשרים ושניים נדבנים לונדונים כדי לתמוך דרך קבע בתנועת 'תפארת בחורים' בליטא.¹⁴⁷ התרומות שהיא החלה לשלוח אל המרכז מדי חודש בחודשו

143 מכתבי המרכז אל חיים ליב ברנשטיין מכ"ו באב תרפ"ח, אל הרב הלל בישקו מג' דחוו"מ סוכות תרפ"ט ואל שרה פורטוגל מכ"ד במרחשוון תרפ"ט (אל"מ, 2-165, 2-180, 2-201 ו-2 בהתאמה).

144 מכתב קולגיום המרכז אל הרב הלל בישקו בלונדון מט' באדר א' תרפ"ט (שם, 2-284/5; תרגום מידיש).

145 מכתב המרכז אל חיים ליב ברנשטיין בציטבאן מט"ז באדר א' תרפ"ט (אל"מ, 2-292/3).

146 מכתב המרכז אל מרכז 'צעירי אגודת ישראל' מט"ז בסיוון תרפ"ט (שם, 2-407; תרגום מידיש; המכתב נשלח כתגובה לפנייה לשלוח מדרך ללשויה. על פניה זו ראו בהמשך המאמר).

147 מכתב המרכז אל שרה אתל פורטוגל משבט תרפ"ט (אל"מ, 2-227).

למן ראשית 1929 נתנו את אותותיהן והצילו אותו מחידלון. גם הרב הלל בישקו לא נח לרגע והוסיף לעשות תעמולה למען תנועתו. הוא ניסה לעניין תורמים בערי אנגליה ליברפול ולידס, בערי אירלנד דבלין וקורק ואף באמסטרדם שבהולנד, אך הצלחה בעלת ערך האירה לו פנים רק בעיר בירמינגהם באנגליה, שבה החל הנדיב יצחק מנדל גֶלס לתרום בקביעות למרכז משלהי שנת 1929, וכמו פורטוגל בלונדון עשה זאת על ידי ריכוז תרומות של שישים ותשעה יהודים מקהילתו.¹⁴⁸ לתרומותיו אלו הייתה חשיבות יתרה שכן באותה תקופה בדיוק פסקה התמיכה שהגיעה מפורטוגל.¹⁴⁹ את פעילותה היא חידשה רק בראשית שנת 1930 בכינוס גדול של תורמים ותורמות חדשים, כשעל מלאכת השכנוע וההתרמה מנצחות מאז בנות משפחתה.¹⁵⁰ כמו שיצוין בהמשך היראתמות זו לטובת 'תפארת בחורים' נמשכה גם בעצם ימי המשבר הכלכלי הכבד שפקד את אירופה בראשית שנות השלושים.

המצב הכספי החמור של המרכז נבע לא רק מחוסר מימון חיצוני. הבעיה הייתה גם פנימית. המרכז יזם והרחיב כל העת את פעילותו, וזו לוותה בהוצאות לא מעטות – על הדפסת עיתונים ומידעונים של התנועה, הנפקת כרטיסי חבר ורכישת חותמות לחברות. המרכז לא המתין לקבלת כספים מהחברות אלא הניח שהן תהיינה אחראיות דיין ותשלמנה את ההוצאות. עד מהרה הוא התאכזב כשגילה שהמציאות שונה לחלוטין וחברות אינן ממהרות לשלם את חובותיהן. ואולם ידו הייתה רפה, והוא אף הודה במפורש שזה המצב בפנייתו לחברות:

המרכז אינו דורש באופן תקיף, כי איננו רוצים להקשות על החברות וגם עכשיו איננו חושבים לדורש, אבל אנו מבקשים ופונים אליכם, חברים, בשם המטרות המשותפות והאידיאלים שלנו לחלץ את המרכז ממצבו הכלכלי הקשה, ככול שהדבר תלוי בכם... אנו מבקשים שיעשה סוף לרשלנות!¹⁵¹

לבסוף המרכז לא ראה מנוס מלהציע בוועידה הכלל-ארצית השנייה בראשית קיץ 1930 להטיל מס חובה שנתי על כל אחת מחברות התנועה – מס מדורג לפי מספר החברים

148 מכתבי המרכז אל גֶלס מד' ומט' בתשרי תר"ץ (שם, 429–2, 434/7–2 בהתאמה). ליהודי בירמינגהם הייתה היכרות עם פעולות 'תפארת בחורים', שכן בעיר התקיימה למן שנת 1918 חברה בשם זה, שבה הושמעו הרצאות בענייני יהדות (ראו: p. 8.2.1918, *Jewish Chronicle*, 'Birmingham'). על מאמצי הרב בישקו ראו מכתב המרכז אליו מ"ז בשבט תר"ץ (אל"מ, 23.1918, 22.3; 21). (2–536).

149 'דער "תפארת-בחורים" מיטינג אין לאַנדאָן', צום יוגנט, 10–11 (טבת תרצ"א), עמ' 24. התרומה האחרונה של פורטוגל בשנת 1929 הגיעה בחודש יוני (מכתב המרכז אליה מג' בסיוון תרפ"ט [אל"מ, 2–400]).

150 מכתב המרכז אל שרה פורטוגל מ"א בשבט תר"ץ (אל"מ, 524–2). בנות המשפחה היו הבת חוה ולדה גולדשטיין ובתה גברת שוורץ (דער "תפארת-בחורים" מיטינג, שם).

151 חזור מס' 12 משלהי מרחשוון תרפ"ט (אל"מ, 210/211–2; תרגום מידיש).

בחברה – והצעתו נתקבלה.¹⁵² כעבור מחצית השנה עדיין לא נענו רוב החברות לדרישה. את חרונו הביע המרכז בחוזר אל כל החברות:

התקנון שלנו מאפשר לתנועה להשיג את הכסף הדרוש לה בקרב החברות. ואולם לא כך צריכה להיות השיטה. היא צריכה להתבסס על האידיאלים של החברים. אנו פונים אל רגשות המודעות והאחריות [שלכם], וחברה שאינה דואגת להיטל עשרים ליט היא בבחינת פורשת מן הציבור וגורמת נזק לתנועה. בכוח החברה החלשה והקטנה ביותר להעביר את ההיטל על ידי ארגון שבת-חברה, מיסוי חד-פעמי של החברים וכדומה. עד עכשיו חברות מעטות בלבד שלחו את הכסף, אחרות רק הבטיחו, אך עדיין לא עשו דבר, וכמה אף לא ענו. אנו מבקשים מכל ההנהלות לקרוא בימים הקרובים לאספות של הוועדים עם החברים הפעילים יותר ולתכן תכנית למימוש ההיטל.¹⁵³

דומה שהתראותיו החוזרות ונשנות של המרכז לא עזרו, והוא התקשה מאוד לגבות את המס מהחברות.¹⁵⁴

ז. תנועה כלל-עולמית

תנועת 'תפארת בחורים' ראתה בתופעה של התרחקות הצעירים מן המסורת והדת בעיה שלא התייחדה לליטא אלא אפיינה את כל הקהילות היהודיות בעולם. המענה שהתנועה התיימרה לתת לבעיה זו התאים לטעמה לכל מקום שבו היו צעירים יהודים. לפיכך היא לא הגבילה את עצמה לשטחה של ליטא הקטנה, ואת רעיונות קירוב הצעירים למסורת שאפה לייצא גם לארצות אחרות. הדברים החלו לקרום עור וגידים כבר ב-1928 לאחר שיצא לאור הגיליון הראשון של 'צום יוגנט'. גיליון זה עשה פרסום גדול לתנועת 'תפארת בחורים' ולפעילותה הנמרצת. האפשרות להשפיע על הנוער באמצעים פשוטים וכמעט ארכאיים ולמשכם אל בית המדרש הפיחה תקוות לשינוי בקרב חוגים אורתודוקסיים לא מעטים, ובייחוד במדינות השכנות, ועוררה אותם לפעולה.

חברת 'תפארת בחורים' הוותיקה בוויילנה הייתה מלאת התפעלות מהישגי התנועה הצעירה בליטא. בקרסי הפולני היו אז מלבדה עשרות חברות 'תפארת בחורים' שקמו ביוזמה עצמית והיו בעלות מאפיינים דומים לחברות בליטא.¹⁵⁵ גם הן התחבטו באותן

152 ראו לעיל, ליד הערה 135. בד בבד פנה המרכז אל ה'סנטרל-רליף' האמריקני וביקש הקצבת \$100 לחודש (מכתבו מ'ט בתמוז תר"ץ [אל"מ, 7-1/2]). על ה'סנטרל-רליף' ראו: קליבנסקי [לעיל, הערה 26], עמ' 254-260.

153 חוזר מס' 46 מטבת תרצ"א (אל"מ, 7-82).

154 מכתבי המרכז אל החברות מערב ראש-השנה תרצ"ב ומאלול תרצ"ג (שם, 172-7, 488-8 בהתאמה).

155 קרסי (בפולנית: *Kresy* או *Kresy Wschodnie*) – חבל הספר המזרחי של פולין ממזרח לקו קורוון (קו הגבול שהציע שר החוץ הבריטי הלורד קורוון לאחר מלחמת העולם הראשונה בין פולין במערב ובין ליטא, רוסיה ואוקראינה במזרח).

בעיות וידעו עליות ומורדות כחברותיהן הליטאיות.¹⁵⁶ בשנת 1929 הצטרפה אליהן חברה חדשה בעיר פינסק. קדם-ועידה שהייתה בה ב-1930 בהשתתפות נציגי כל החברות בקרסי החליטה על איגוד עקרוני שלהן לתנועה חדשה ועל הקמת מרכז זמני בוילנה עד לקיום ועידה כללית בעיר זו. למרכז הווילנאי נכנסו נציגי חברות מן הערים הגדולות וילנה, פינסק, ביאליסטוק ובריסק, והם קיבלו עליהם את המשימה לייסד בתוך זמן קצר חברות חדשות במחוזותיהם – בסך הכול חמישים במספר.¹⁵⁷

תנועת 'תפארת בחורים' החדשה בקרסי הפולני המצטיירת מתוך החלטות הקדם-ועידה שלה הייתה אמורה לדמות במידה רבה לתנועה האחות בליטא. בכל זאת נמצא חידוש בדמות שיוחדה לה – הוחלט לפנות אל ועידת רבנים גדולה, שעמדה להתכנס בוילנה סמוך להתכנסות הקדם-ועידה ולבקשה שתקים מועצה של גדולי ישראל אשר תעמוד בראש התנועה החדשה. הוועידה הווילנאית נענתה לפנייה ובחרה מועצת רבנים מיוחדת שנועדה להדריך את תנועת 'תפארת בחורים' בקרסי הפולני ולפסוק בכל השאלות הרוחניות שלה.¹⁵⁸ ואף שכאחותה הליטאית החליטה התנועה להתרחק גם היא ממפלגות ומפוליטיקה, דומה שהדרכה של רבנים שהיו מקורבים ל'אגודת ישראל' שיבשה ברב או במעט את ההחלטה הזאת.¹⁵⁹

גם האורתודוקסיה בלשויה התפעמה מהישגי תנועת 'תפארת בחורים' בליטא, שבאו לידי ביטוי בגיליון הראשון של 'צום יוגנט'. במדינה זו לא היו עד אז חברות 'תפארת בחורים'. 'צעירי אגודת ישראל' הלטוים לא השתתפו הרבה, ובקיץ 1928 פנו אל המרכז הליטאי בבקשה שמיד ישלח מדריך ללטויה לכמה שבועות כדי לייסד בה חברות. המרכז נענה ברצון וייעד למשימה את אחד החברים המוכשרים ביותר של גוף ההדרכה, הרב יוסף פיוולון, אך בגלל המצב החומרי הקשה התנה את השליחות במימון מלא של נסיעת השליח.¹⁶⁰ המימון לא נמצא והשליחות נתבטלה.¹⁶¹ כעבור חצי שנה, בראשית 1929,

156 חברת בריסק, למשל, קמה ב-1923. היו זמנים שבהם רבו חבריה, והם למדו בשלוש כיתות נפרדות, אך בסוף העשור נחלש מצבה ('ווי אַזוי האָט זיך געשאַפֿן דער מרכז "תפארת בחורים" אין ווילנע', צום יוגנט, 10–11 [טבת תרצ"א], עמ' 16).

157 ווי אַזוי, שם, עמ' 17; 'א קאַנפֿערענץ פֿון "תפארת בחורים"', צייט [וילנה], 21.5.1930, עמ' 3. וראו ההמלצות ששלח המרכז הליטאי אל ועד חברת וילנה כיצד לפעול ליצירת מרכז (מכתב המרכז מב' באדר תר"ץ [אל"מ, 2–540]).

158 ווי אַזוי, שם, עמ' 17–19. ועידת הרבנים התכנסה בוילנה ב-18 במאי 1930. וראו מכתב-פנייתו של הרב חיים עוזר גרודונסקי מ"ח בתמוז תרצ"ב, אגרות ר' חיים עוזר: קובץ אגרותיו של מרן רשכבה"ג הגאון רבי חיים עוזר בהג"ר דוד שלמה גראדזענסקי זצ"ל, א, בעריכת יעקב קוסובסקי-שחור, בני-ברק תש"ס, עמ' עד. דומה שרעיון מועצת הרבנים נשאל מתפיסת העולם של 'דעת תורה' שקיבלה עליה 'אגודת ישראל' המזרח אירופית (ראו: גרשון בקון, 'דעת תורה וחבלי משיח: לשאלת האידאולוגיה של "אגודת ישראל" בפולין', תרביץ, נב [תשמ"ג], עמ' 499–502).

159 על כך ראו: רוזנסון, בעבור צעירים (לעיל, הערה כוכבית), עמ' 68–69. תנועת 'תפארת בחורים' בקרסי הפולני קובעת ברכה לעצמה וראויה למחקר נפרד.

160 מכתב מ' חודקוב אל המרכז מ"ג באב תרפ"ח (אל"מ, 13–1); מכתב המרכז אל מרכז 'צעירי אגדת ישראל' מכ' באב תרפ"ח (שם, 154–2). וראו גם מאמר המערכת, יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), עמ' 1.

שוב חזרה הבקשה לשגר נציג אל לטווייה, והפעם הוא התבקש להקים חברות 'תפארת בחורים' וגם לייסד סניפים של 'צעירי אגודת ישראל'. המרכז נענה שנית, אך כצפוי סירב לעסוק בייסוד סניפים מפלגתיים.¹⁶² נראה שלבסוף האורתודוקסיה הלטוויית הקימה בכוחות עצמה חברות 'תפארת בחורים'. בשנת 1933 היא אף ביקשה להיעזר בראשי מרכז 'תפארת בחורים' בקרסי הפולני, ואלה הגיעו ללטווייה כדי לסייע בייסוד ובארגון חברות 'תפארת בחורים'.¹⁶³

ב-1930 הוקמה בעיר ליברפול חברת 'תפארת בחורים', אחת החברות הראשונות באנגליה. באמצע שנת 1931 כבר פעלו במדינה זו תשע חברות, רובן ככולן ביוזמת הרב הלל בישקו.¹⁶⁴ גם אישים אורתודוקסים בגרמניה החלו להתעניין באפשרות לייסד בה חברות 'תפארת בחורים'. ב-1931 בשלו התנאים להקמת חברה בעיר קלייפדה שעל חוף הים הבלטי במערב ליטא – היא העיר ממל הפרוסית לשעבר. בהקמת חברה זו ראה המרכז בליטא פתיחת שערי עשייה חדשים אף בגרמניה עצמה.¹⁶⁵ ידיעות על חברות ותנועות חדשות הגיעו גם מירושלים, מחבל גליציה שבפולין, מאוסטריה, מהולנד ואף מאמריקה.¹⁶⁶ מרכז 'תפארת בחורים' הליטאי, שחזה בהתעוררות

161 ראו מכתב המרכז אל מ' חודקוב מ"ח במרחשוון תרפ"ט (אל"מ, 197–2). וראו מכתבו אל ועד רדווילישוק מ"א במרחשוון תרפ"ט: 'מלטווייה עדיין אין תשובה... אילו היה למרכז שלנו כסף, כבר היינו יוצרים גם שם הרבה, אך דרשנו מהם את ההוצאות ונראה שזה העיכוב' (שם, 188–2; תרגום מיידיש).

162 מכתב מ' חודקוב אל המרכז מכ"ז בשבט תרפ"ט (אל"מ, 14–1); מכתבי המרכז אל מרכז 'צעירי אגדת ישראל' מל' בשבט תרפ"ט ואל חיים ליב ברנשטיין מא' באדר א' תרפ"ט (שם, 253–2, 258–2 בהתאמה).

163 מכתב המרכז אל מנהלי 'תפארת בחורים' בפולין מו' בתמוז תרצ"ג (אל"מ, 387–3). על חברות בלטווייה בשלהי 1932 ראו מכתב המרכז אל האחים סלונים ואל גיסייהם בלונדון מ"ב בתשרי תרצ"ג (שם, 131–8); ולדוגמה: 'געשאפן א' "תפארת בחורים" ארגאניזאציע אין דווינסק, דאָס וואָרט, 422 (2.12.1932), עמ' 4.

164 'קרייז צוזאַמענפאַר פֿון "תפארת בחורים"' (אל"מ, 152–7); 'אין און אַרום דער ת.ב. באַוועגונג, צום יוגנט, 10–11 (טבת תרצ"א), עמ' 24. על החברה בליברפול ראו: ש' סיימאן, 'ת.ב. ליווערפול (ענגלאַנד)', שם, 12 (סיוון תרצ"א), עמ' 14–15; בין מקימה היה הרב איסר יהודה אונטרמן, לימים הרב הראשי השני של מדינת ישראל. החברות באנגליה נבדלו מאחיותיהן הליטאיות בתדירות הלימוד. בדרך כלל למדו בהן רק בערבי שבת ובשבתות עצמן. יצוין שכבר בשנת 1914 ייסד הרב צבי פֿרַבֿר (1879–1966) בשכונת רבנותו בלונדון חברת 'תפארת בחורים' ללימודי תורה ויהדות (Jewish Chronicle, 16.1.1914, pp. 3, 34); על חברה ותיקה אחרת בבירמינגהם ראו לעיל, הערה 148.

165 מכתב הרב שמעון זאב פֿנגיס מטילזיט אל המרכז (בלא תאריך, אל"מ, 339–1); מכתבי המרכז אל הרב יוסיליבסקי ואל שרה פורטוגל מה' ומכ"ב באדר תרצ"א בהתאמה (שם, 106–7, 117–7 בהתאמה).

166 י' פֿק, 'תפארת בחורים אויפֿן שוועל פֿון אַ וועלט-באַוועגונג, צום יוגנט, 10–11 (טבת תרצ"א), עמ' 1–2; מכתב המרכז אל ועד 'תפארת בחורים' באנגליה מטבת תרצ"א (אל"מ, 81/77–7). בירושלים נוסדה חברת 'תפארת בחורים' כבר ב-1869 (החצלת, 15.3.1889, עמ' 8); בשנת 1924 היא הוקמה מחדש ביוזמת הרב אברהם אלישוב, תלמיד לשעבר בישיבת רדין. החברה שיתפה

המתוארת, חש כי תנועתו אינה לבדה במאבקה להפצת המסורת וכי עוד תנועות הדומות לה קמות בארצות אחרות. ב־1930 ביקר עורך 'צום יוגנט' בוילנה, התרשם מהתנועה החדשה ההולכת ומתפתחת במחוזות הקרסי בפולין, והפליא בעצותיו שהתבססו על ניסיון התנועה בליטא. ההנחיה שהנחה המרכז את התנועה בקרסי והפניות אליו גרמו לו לחוש כי הוא שימש מרכז לחברות 'תפארת בחורים' בארצות חוץ, ויש מקום לשקול הקמת תנועת 'תפארת בחורים' כלל-עולמית.¹⁶⁷ בשנת 1931 עניין המרכז ברעיון זה ובמשמעויותיו הכספיות פעילים ועסקנים בלונדון:

'תפארת בחורים' אינה יכולה להישאר תנועה של יהדות ליטא בלבד. היא חייבת להתפשט בכל העולם בקרב כלל היהדות. בכיוון זה הפעילות שלנו, ולשם כך התחברנו עם ארגונים דומים ואנשים מתאימים בחוץ-לארץ כדי ליצור במרוצת הזמן ברית כלל-עולמית של 'תפארת בחורים'. אנחנו חייבים לקרב את הצעירים אל התורה!... אין כל ספק שתנועת 'תפארת בחורים' תציל את הנוער היהודי, ובכך תפתח דף חדש בהיסטוריה שלנו...¹⁶⁸

המרכז שאף לקרוא לוועידה של כל ארגוני 'תפארת בחורים' כדי להצהיר על הקמת התנועה הכלל-עולמית.¹⁶⁹ ברם, כמו לכוונות יפות אחרות של המרכז גם למימוש רעיון הוועידה הכלל-עולמית חסרו המשאבים הנדרשים, והיא מעולם לא כונסה. ואולם אף בלא הכרזה רשמית כבר בשנת 1931 ראה המרכז בתנועה הכלל-עולמית החדשה עובדה מוגמרת, וברב הלל בישקו ראה לא את מחוללה בלבד אלא גם את ראשה ומנהלה.¹⁷⁰ יתר על כן, המרכז בליטא ראה עצמו פטרון לכלל החברות שהוקמו בשאר המדינות ומרכז של התנועה הכלל-עולמית.¹⁷¹

מהאירועים שנערכו בה במאמרים משלה בביטאון 'צום יוגנט' (למשל, 'בריון צום מרכז: ת.ב. ירושלים עה"ק', יוגנט, 2 [תשרי תרפ"ט], עמ' 13).

167 חוזר מס' 31 מט"ו בסיוון תר"ץ (אל"מ, 7-18); אין און ארום (לעיל, הערה 164), שם; מכתב המרכז אל ועד 'אגודת אוהבי תורה וצדקה' בבירמינגהם מי"ד בתמוז תר"ץ (אל"מ, 2-540). בתקופת בין המלחמות לא היו יחסים דיפלומטיים בין פולין לליטא ואף לא קשרי דואר. אזרח ליטא נדרש אפוא לאישורים ממשלתיים מורכבים מאוד כדי לבקר בפולין.

168 מכתב המרכז אל שרה פורטוגל ובתה חוה ולדה מי"ז בשבט תרצ"א (אל"מ, 7-86/87; תרגום מיידיש); וכן ראו מכתבו אל קראוועט ורעייתו מב' באדר תרצ"א (שם, 7-101).

169 'תפארת-בחורים אויפן שוועל' (לעיל, הערה 166), עמ' 2-1; מכתב המרכז אל ועד 'תפארת בחורים' באנגליה מטבת תרצ"א (אל"מ, 7-77/81). וראו גם מכתבו אל העסקן ישעיהו שפוגלסקי מט' בשבט תרצ"ב (שם, 7-192/3). רעיון ראשוני לקיום ועידה שאליה יוזמנו נציגי חברות ומנהיגים אורתודוקסים מחוץ לארץ העלה חבר מקופישוק כבר ב־1929 (ברוך לעווינסאָן, 'צו אונזער קאָנפֿערענץ', צום יוגנט, 4 [אייר תרפ"ט], עמ' 7).

170 בכנס מחוזי בעיירה קלם שבמחוז רָסִיין באוגוסט 1933 הוזמן הרב בישקו לנאום בתוארו החדש – נשיא התנועה הכלל-עולמית – שאותו אימץ זמן קצר קודם לכן, וזכה לתשואות נלהבות של כל הנוכחים ('תפארת בחורים צוזאמענפֿאַר אין קעלעם', צום יוגנט, 15-16 [ניסן-אייר תרצ"ד], עמ' 17). על התואר החדש ראו מכתב המרכז אל הבנק המרכזי היהודי בקובנה מא' באלול תרצ"ג (אל"מ, 473-8).

171 מכתב המרכז אל הנדיבה צייקין מלונדון מב' בסיוון תרצ"א (אל"מ, 7-127). סימן לפטרונותו

ח. היציאה אל הרחוב

כאמור, למן הוועידה הכלל-ארצית השנייה המרכז שם דגש עיקרי בשיפור האיכות בחברות. ואולם התנועה לא משכה את ידיה גם מההתרחבות המסורתית, ובשנת הכהונה הראשונה של הרב מיכל פון הוקמו בליטא ארבעים ושש חברות חדשות. בקיץ 1931 כבר היו ב'תפארת בחורים' מאה ושש עשרה חברות ובהן יותר מארבעת אלפים חברים.¹⁷² השוואתה לתנועות הנוער הבולטות בליטא באותה העת שבהן היו גם חברים בוגרים – 'השומר הצעיר' ואלפיים ושמונה מאות חבריה בכשישים קניה ובית"ר ואלף וחמש מאות חבריה בכארבעים סניפיה – מציבה את 'תפארת בחורים' בראש תנועות הצעירים בליטא.¹⁷³ ויודגש שבתנועות הנוער הנזכרות השתתפו בנים ובנות גם יחד למן גיל שתים עשרה בה בעת שהחברות ב'תפארת בחורים' הייתה לגברים בלבד למן גיל שבע עשרה. בהסתכלות רחבה יותר על כלל הצעירים בליטא אפשר להעריך שחברי 'תפארת בחורים' היו כשליש מכלל הבחורים היהודים הלא-אורתודוקסים בליטא של אותם ימים.¹⁷⁴ אין ספק שאלה ממדים מרשימים מאוד, ואך טבעי הוא שהם היו צריכים להצמיד את התנועה אל מטרות ושאיפות חדשות. ברם, בהתקדמות מתבקשת זו חל עיכוב בן כמה שנים מחמת משבר חומרי חדש אשר למן ראשית שנת 1931 ארב לפתח המרכז. השפל הכלכלי שהתחולל בארצות הברית ב-1929 החל לתת את אותותיו בליטא

ייראה בבקשתו מוועדת 'עזרת תורה' בגלזו לתרום חלק כחלק הן למרכז בליטא, הן למרכז בפולין (מכתבו מ"ב בניסן תרצ"ד [שם, 9-271/2]). ובאמת בכותרת גיליון 'צום יוגנט' מ-1934 כבר באה לידי ביטוי הגדרתה המורחבת של התנועה: 'ביטאון של מרכז "תפארת בחורים" בליטא למען האינטרסים של הארגון הכלל-העולמי של "תפארת בחורים"' (צום יוגנט, שם, עמ' 1; תרגום מידיש).

172 'קרני צוואמענפאָר פֿון "תפארת בחורים"', די אידישע שטימע, 3585 (21.8.1931), עמ' 13.
173 ממדי תנועות הנוער על פי טבלה אצל ליפץ (לעיל, הערה 6), עמ' 126. ב-1930 חל פילוג בתנועה העולמית של 'השומר הצעיר'; בליטא התפלגה ממנו תנועת 'השומר הצעיר נצ"ח', וב-1931 היו לה 1,350 חברים בשלושים וארבעה סניפים (לויץ [לעיל, הערה 12], עמ' 68-69). ייתכן שממדי בית"ר המצוינים בטבלה הנזכרת מוגזמים, שכן על פי מקורות בית"ריים היו לבית"ר 1,150 חברים בלבד בשלושים וארבעה סניפים בשנת 1931 (ח' בן-ירושם, ספר בית"ר: קורות ומקורות, א, ירושלים-תל-אביב תשכ"ט, עמ' 184).

174 על פי מפקד האוכלוסין שנעשה בליטא ב-1923 היו באוכלוסייה היהודית כ-25,800 זכרים בני שבע עשרה עד ארבעים (*Lietuvos gyventojai: Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas 1926, p. 54). בשנים 1924-1931 היגרו מליטא כ-18,500 יהודים (ראו: לויץ, שם, עמ' 47). בהנחות גסות אך סבירות מחמת השינויים הדמוגרפיים הוערים ביהדות ליטא שאחוז הזכרים בני שבע עשרה עד ארבעים (16.8%) לא השתנה בתוך עשור, והתפלגות הגילים בקרב היוצאים הייתה דומה להתפלגותם באוכלוסייה היהודית בליטא – כי אז באותן שנים עזבו אותה כ-3,100 בחורים. בסוף 1931 היו בה אפוא פחות מ-23,000 זכרים בני גיל זה, וכמחציתם לא אורתודוקסים (על פי ההערכה שרק למחצית היהודים הליטאים ב-1922 הייתה זיקה חזקה למסורת. ראו: קליבנסקי [לעיל, הערה 26], עמ' 123). כשליש מהם אפוא החלו לבקר בחברות 'תפארת בחורים'.

כעבור שנתיים, והוא בא לידי ביטוי מובהק בפעילות המרכז.¹⁷⁵ בוטלה התכנסות מחוזית חשובה בעיירה קופישוק שנועדה לאוגוסט 1931, הופסקה שליחת מדריכים לחברות ונקטע קשר המכתבים עמן עקב מחסור בבולים. השפעת השפל הורגשה בכל אירופה, ומקורות התמיכה המסורתית בתנועה, שבדי עמל הקים הרב הלל בישקו, נפגעו קשה. כפועל יוצא כמעט נעצרו התרומות מאנגליה.¹⁷⁶ הרב הלל בישקו עצמו נאלץ להוציא את כל מרצו לטובת כולל קובנה, ששילם את שכרו, וכמעט לא היה סיפק בידו להרחיב את עבודת הסיוע למען תנועת 'תפארת בחורים'.¹⁷⁷ רק תמיכת הנדיבים פורטוגל מלונדון וגלס מבירמינגהם, שהוסיפה להגיע כסדרה, אפשרה למרכז לשלוח מכתבים דחופים. ואולם נפילת ערך המטבע האנגלי הקטינה אף את התמיכה הזאת ובה בעת כמעט פסקו ההכנסות המקומיות, והמרכז שקע בחובות כבדים.¹⁷⁸ המצב הכספי הידרדר כל כך עד שיעקב פוטשניק נאלץ לעזוב באוקטובר 1932 את משרת מנהל העניינים של המרכז,¹⁷⁹ ומאז את עבודת המשרד עשה לבדו מזכיר התנועה אברהם פוסוולצקי, חבר לשעבר בוועד חברת בירו' שבצפון ליטא וסטודנט הפקולטה למשפטים באוניברסיטת קובנה.

שנת 1933 הייתה נקודת השפל בעשיית המרכז, ופעילותו דעכה מאליה.¹⁸⁰ בתוך קשיים חמורים אלו חל חילוף בהנהגת התנועה. הרב מיכל פון נתמנה לרב בעיירה פונדל שבצפון-מזרח ליטא, והמרכז נשאר בידי המזכיר פוסוולצקי.¹⁸¹ רק כעבור חודש וחצי נבחר פה אחד יושב ראש חדש לתנועה – הרב משה בנג'ט מינסטר, חבר כולל קובנה. כמיטב המסורת המקובלת עד אז הוא נתמנה גם לרבי של חברת סלבודקה.¹⁸² הרב מינסטר מיד התווה לתנועה פעילות נמרצת ונרחבת כדי לחלצה מקיפאונה,¹⁸³ אך המשבר הכספי החמור מנע פעולות בסיסיות ביותר ובהן שיגור מדריכים לחברות נצרכות ומשלוח

175 קיומו של משבר כלכלי במדינה והשפעותיו נזכרים בפעם הראשונה במפורש במכתב פתוח של המרכז מה' באדר תרצ"א (אל"מ, 7-104).

176 מכתבי המרכז אל הרב יוסף פייוולזון מ"ז בתמוז תרצ"א ומי"ד בכסלו תרצ"ב (שם, 132-7, 179-7 בהתאמה).

177 מכתבי המרכז אל שרה פורטוגל מב' בטבת ומט"ז בשבט תרצ"ב ואל גלס מאדר א' תרצ"ב (אל"מ, 188/7, 196/7, 206-7 בהתאמה). נראה שבכל זאת פעל הרב בישקו להשפיע על תורמים חדשים, ובגלגלו צלחה דרכו (מכתב המרכז אל י' מנדלשטם מכ"ח בטבת תרצ"ג [שם, 284-8]).

178 מכתבים אל שרה פורטוגל וגלס מט"ו ומכ"ו בכסלו תרצ"ב בהתאמה (אל"מ, 181-7, 185-7 בהתאמה).

179 מכתב המרכז אל בית חולים בקובנה [מתשרי תרצ"ג] (שם, 132-8).

180 מכתב המרכז אל הרב יוסף פייוולזון בניו יורק מכ"ג באלול תרצ"ג (אל"מ, 492-8); בן-הלל, 'אנציקלופה' תקופה אין דער ת.ב. באוועגונג, צום יוגנט, 15-16 (ניסן-אייר תרצ"ד), עמ' 17.

181 א' חב'ר, 'אפשייד באנקעט פארן יושב ראש פון מרכז "תפארת בחורים" און רבי פון סלאבאדקער חברה הרב הגאון ר' מיכל פון', י"ט באייר תרצ"ג (אל"מ, 385/6-8); מכתב המרכז אל י' דוידסון משוול מה' באייר תרצ"ג (שם, 383-8).

182 מכתבי המרכז אל הרבנים הלל בישקו ויוסף פייוולזון מו' ומי"ב בתמוז תרצ"ג בהתאמה (אל"מ, 388-8, 392/3 בהתאמה).

183 מכתבי המרכז אל הרב יוסף פייוולזון בניו יורק ואל שרה פורטוגל מי"ב ומי"ג בתמוז תרצ"ג בהתאמה (אל"מ, 392/3, 397/8-8 בהתאמה).

מכתבים דחופים. המציאות העגומה הייתה עלולה עד מהרה לגרום לתנועה נזק שאין לו תקנה, וחברים ועסקנים שזיהו את השבר הקשה קראו להתכנסות חירום של המרכז.¹⁸⁴ אספה של חברי המרכז בחנוכה בשלהי 1933 החליטה לעשות שינויים מפליגים: היא הדיחה את היו"ר ומינתה את הרב הלל בישקו בהסכמתו ליושב ראש זמני של התנועה.¹⁸⁵ בהחלטת המרכז היה צעד כלאחר ייאוש. הרב בישקו עמד בראש תנועת 'תפארת בחורים' העולמית והיה האחראי הכמעט-בלבדי להשגת משאביה הכספיים.¹⁸⁶ במינויו ליושב ראש התנועה הליטאית היו הד ברור למצב החירום וצעד קיצוני לחילוץ התנועה משקיעתה. והנה בחירה חריגה זו החזירה לעסקנים ולחברים את האמון במרכז ואת ההתלהבות לפעילות ארגונית מחודשת. הרב בישקו הפתיע בהצבת יעד יומרני: שמונים ביקורים בעיירות במרוצת החורף – חמישים מהם באופן מיידי – כדי לייסד חברות חדשות ולחזק ישנות.¹⁸⁷ המרכז שב וחיפש את הקשרים שלו עם החברות, וגוף ההדרכה הופעל בלא לאות.

אכן, בחודשים שלאחר ההתחדשות היו יותר משישים ביקורים. אחד המדריכים הפעילים ביותר היה הרב הלל בישקו, שבעצם ימי החורף לא נרתע מלנסוע אל עיירות רחוקות על אף מצבו הרפואי החלוש והדרכים המשובשות. חברות רבות אורגנו מחדש, ואלהן הצטרפו עוד חברים ועסקנים.¹⁸⁸ בהכוונת היושב ראש גם חודדה פעילות המרכז ונעשתה שיטתית והישגית. שוב דרש המרכז מהחברות לדאוג ללימוד בחזרה ובשינון של החברים, ובחברות שהתרשלו בקשריהן עמו הוא נזף במילים חריפות ואף איים בעונשים חמורים ביותר.¹⁸⁹ אחד הסימנים המובהקים להתחדשות רבתה של התנועה היה הוצאת גיליון חדש של 'צום יוגנט' לאור במרס 1934 – לאחר הפסקה בת שנתיים – כשכל עמודו הראשון

184 מכתבי הרב שמעון זאב בנגיס אל המרכז מג' ויצא (ג' בכסלו) ומזאת חנוכה תרצ"ד (שם, 322–1, 320–1 בהתאמה); בן-הלל (לעיל, הערה 180).

185 מכתבי המרכז מכ"ו בכסלו ומג' בטבת תרצ"ד אל שרה פורטוגל ואל כל החברות בהתאמה (אל"מ, 36–9, 57–9 בהתאמה). וראו גם: בן-הלל, שם; 'פון תפארת-בחורים', די אידישע שטימע, 4420 (21.12.1933), עמ' 5.

186 בוועידה הכלל-ארצית השנייה ציין היושב ראש הרב איסר וייסבורד כי תשעים אחוז מהכנסות התנועה הושגו באמצעות הרב בישקו (2-טע לאנד-קאנפערענץ [לעיל, הערה 46], עמ' 12, ובדומה גם בחזור מס' 32 שיצא לאחר הוועידה [אל"מ, 21–7]). הרב מיכל פון אף התבטא בשנת 1934 'כי הכסף [של התנועה] הוא רק על כתפיו של השמש [= הרב בישקו] (גלויתו אל המרכז מכ' לעומר תרצ"ד [שם, 275–1]).

187 מכתבי המרכז אל שמואל מרקוס מכ"א בטבת תרצ"ד ואל שרה פורטוגל מכ"ו בכסלו תרצ"ד (אל"מ, 114–9, 36–9 בהתאמה).

188 בן-הלל (לעיל, הערה 180); מכתב המרכז אל ועד ינבה מט' בטבת תרצ"ד (אל"מ, 76–9). לפעלנות הרב בישקו ראו מכתבי המרכז אל גלס ואל פורטוגל מ'י' בטבת ומב' בשבט תרצ"ד בהתאמה (שם, 80/81–9, 146–9 בהתאמה).

189 מכתב המרכז אל חברות קורשן, שקודוויל, קלם, בוילניק ווילקובישק מ"ב בשבט תרצ"ד (אל"מ, 182–9). ישיבת מליאת המרכז מפברואר 1934 אף דנה במשמעת הארגונית בתנועה (מכתב אל חברי המרכז מ"ז בשבט תרצ"ד [שם, 190–9]). לדרישת השינון ראו מכתבי המרכז אל ועדי בי"ד וינישקל מג' בשבט תרצ"ד (שם, 150–9, 152–9 בהתאמה).

יחד לקריאת המרכז לכלל צעירי ליטא להצטרף אל שורות 'תפארת בחורים'.¹⁹⁰ דומה היה שהתנועה שבה לכוונה לאחר נקודת השפל שלה, והיו שראו בפעילותה נקודת שיא וחזקה יותר מאי פעם.¹⁹¹

לא ברור על אילו מקורות תקציביים התבססה תכנית הביקורים היומרתית של המרכז לחורף 1934. סביר להניח שהרב הלל בישקו הסתמך על הבטחות תורמיו באנגליה. ואולם תמיכתם בוששה לבוא, וכבר לאחר כארבעים ביקורים – מחצית התכנית המקורית – שקע תקציב המרכז בגירעון גדול, ונציגיו נאלצו לפנות אל נדיבים בליטא כדי שיתרמו למגבית חד-פעמית להשלמת התכנית.¹⁹² לא נשארו במרכז אמצעים להמשך הפעילות, ודבריו המדהידים של המזכיר פוסוולצקי מבטאים יותר מכול את המצב המר לאשורו: 'שוב יושב אני במרכז בלא שכר... ושוב מונחים הגיליונות [של 'צום יוגנט'] על השולחן בלא שנשלחו'.¹⁹³ הרב הלל בישקו לא ראה מוצא אלא לשוב ולנדוד בקיץ 1934 לאנגליה כדי להשיג שם את המשאבים החיוניים כל כך להמשך פעילות המרכז. עם זאת הוא לא זנח את העשייה, ועל אף המעצורים והקשיים הורה לפתוח בתכנית ביקורים נרחבת ביותר לפרק זמן קצר.¹⁹⁴

מימין: ביקור מדריך בחברת טברג בנובמבר 1934; משמאל: הזמנת חברת רקישוק לכינוס מחוץ בדצמבר 1934 (הארכיון הליטאי המרכזי, 1143/1, מסמכים 325-9, 364-9 בהתאמה)

¹⁹⁰ 'אידישע יוגנט!', צום יוגנט, 15-16 (ניסן-אייר תרצ"ד), עמ' 1. וראו מכתב המרכז אל שמואל דב מ'ל מי' בניסן תרצ"ד (אל"מ, 9-269).

¹⁹¹ בן-הלל (לעיל, הערה 180).

¹⁹² מכתב המרכז אל שמואל מרקס מכ"א בטבת תרצ"ד (אל"מ, 9-114).

¹⁹³ מכתבו אל הרב הלל בישקו בציטביאן מד' באייר תרצ"ד (שם, 9-279; תרגום מידישי). אף בולים למשלוח מכתבים חסרו במשרד (הנ"ל מכ"ו בניסן תרצ"ד [שם, 9-276]).

¹⁹⁴ דין וחשבון הרב בישקו מלונדון (הדו"ח עצמו חסר) מכ"ג באלול תרצ"ד (אל"מ, 9-287). לעניין הוראתו ראו מכתב המרכז אל הרב יצחק נח וצ'רפין בךוילישוק מט' במרחשוון תרצ"ה (שם, 9-297). כעבור זמן קצר אף נערך כינוס מחוץ עתיר-עלויות בעיירה רקישוק (ראו צילום ההזמנה בעמוד זה. וראו מכתב המרכז אל אוהדי התנועה מה' בטבת תרצ"ה [שם, 9-377]).

בסוף דצמבר 1935 לאחר דחיות חוזרות ונשנות כונסה ועידה כלל-ארצית שלישית של תנועת 'תפארת בחורים'.¹⁹⁵ הוועידה עמדה בסימן תהליכי עומק שחלו בתנועה בשנים האחרונות, ואחד מהם מעברה משלב ה'ילדות' הלא-ממוסד אל שלב מאורגן וממוסד. לבד מהרצון לקבוע בחברות תכנית לימודים אחידה ומחייבת הן היו בשלות להרחיב את השפעתן אל מעבר לאולם הלימודים. כבר הוועידה הקודמת קראה לחברים לדאוג שהשבת תישמר לא רק בחברתם אלא גם ברחובות עיירתם, ולשם כך הם התבקשו להצטרף אל חברות 'מזהירי שבת' המקומיות.¹⁹⁶ הוועידה השלישית שוב הדגישה את הצורך בהשפעה על הדמות המסורתית של העיירה והפעם ביקשה מהחברים לשכנע את הקצבים המקומיים להצטרף לתנועה כדי ללמד אותם להקפיד יותר על כשרות שחיטתם.¹⁹⁷ ואולם היא ראתה לנכון לחייב את החברים אף להיות פעילים יותר בעשייה בעיירותיהם ולהשתתף בוועדות של מוסדות 'ביקור חולים' ו'מעות חטים'.¹⁹⁸ בדרישה זו הבשילה עמדת המרכז שבוטאה בדברי מנהל העניינים פוטשניק כבר ארבע שנים קודם לכן:

אין די בזה שחברנו מגיע ללימוד או לתפילה. הוא גם צריך להיות חדור באידאולוגיה שלנו, הוא צריך להיות חבר בעל מודעות עצמית, מפיץ הרעיונות שלנו ולווח למען האמת שלנו. אם חבר חושב שכל תפקידו מתמצה רק בהגעה בשעות מסוימות ללימודים ואין לו כל עניין בתנועה ובתחייה של הנוער היהודי, חסרה לו נשמת התנועה. החברה היא מין בית ספר שבו החבר לא רק לומד קורס ביהדות אלא גם מקבל חינוך מסוים ויוצר לעצמו השקפה מסוימת על היהדות... החברה שואפת להעשיר את רוחו של החבר... ליצור ממנו את היהודי התורני והשלם.¹⁹⁹

היציאה מאולם הלימוד וההנחיה להרעיף השפעה חברתית-רוחנית על הסביבה היה בה מעין מהלך נגדי להקפדה היתרה של התנועה להתרחק מפוליטיקה יהודית. כל השנים דרשה התנועה מהחברות המסונפות לה להתכנס בתוך עצמן כדי למנוע כל השפעה חיצונית עליהן ולא לתת דריסת רגל רשמית למפלגותיות מחשש לייחוס תווית פוליטית ל'תפארת בחורים'. ההחלטה לצאת בגלוי אל הרחוב היהודי הייתה בה מן ההכרה העצמית

195 ראו מכתבי המרכז אל שמואל מרקוס מכ"א בטבת תרצ"ד ואל חברי 'תפארת בחורים' מה' בטבת תרצ"ה (שם, 9-114, 9-377 בהתאמה).

196 החלטות הוועידה השנייה (לעיל, הערה 81); 2-טע לאנד-קאנפערענץ (לעיל, הערה 46), עמ' 15. אספת רבנים כלל-ליטאית משנת 1929 היא שהחליטה על הקמת חברות 'מזהירי שבת' בכל ליטא, שמרכזן בקובנה (צום יוגנט, 8 [טבת תר"ץ], עמ' 8, 10).

197 'רעזאָלוציעס פֿון דער 3-טער אַלליטווישער "תפארת-בחורים" קאָנפֿערענץ', צו דער יוגנט, 18 (שבט תרצ"ו), עמ' 13.

198 שם. ברוח דומה מאוד ראו: י' פֿק, 'אונזער דראַנג צו שאַפֿן', שם, עמ' 3.

199 י"מ פֿק, 'קרייז-צוזאַמענפֿאַרן און פגישות', צום יוגנט, 12 (סיוון תרצ"א), עמ' 1-2 (תרגום מיידיש). פוטשניק שוב נתמנה למנהל העניינים ב-1935 לאחר שהמזכיר פוסוולצקי סיים את לימודיו האוניברסיטאיים ופנה לדרך חדשה בשלהי 1934 (ראו: 'ת.ב. פאָנעוועזשיס', שם, 17 [מרחשוון תרצ"ו], עמ' 17, ומכתב למערכת עיתון מ' בטבת תרצ"ה [אל"מ, 9-379]).

בהתבגרות התנועה וביכולתה היא עצמה להיות לגורם משפיע ולמשקל-נגד למפלגות הקיימות. מהלך זה אף היה עתיד לשנות את הדימוי העצמי הלא גבוה שהיה לחברי 'תפארת בחורים'. כבר לפני הוועידה נדרש כל אחד מהם להופיע מחוץ לחברתו בתוארו 'איש תפארת בחורים' ולשמור על כבוד תואר זה 'בהנהגה, ברעיון, בדיבור ובחשיבה ובייחוד בין אדם למקום ובין אדם לאדם'.²⁰⁰ דרישת הוועידה מבחורים אלו לפרוץ את גבולות חברת הלימוד ולהתמסר לעבודת הכלל אפשרה להם אפוא להופיע בציבור בתוארם החדש ולרומם את כבודם העצמי ואף את מעמדם בחברה היהודית.²⁰¹

ט. ייסוד תנועות-בת

מלבד התמורה המהפכנית בתפיסות העולם של התנועה ניכר בוועידה השלישית עוד תהליך עומק מכריע: פיתוחה של תנועת-בת לתנועת 'תפארת בחורים' הוותיקה. כבר הוועידה הקודמת הגיעה לכלל ההבנה שכדי לחולל את המהפכה בנפש החבר ולקרבו אל יעדי התנועה יש להנחיל לו תודעה יהודית מנעונית. כאמור, עד אז התרכזה הפצת לימוד התורה בבחורים בני שבע עשרה עד ארבעים, וצעירים יותר לא התקבלו לחברות.²⁰² רק מעט חברות ותיקות שחבריהן כבר קנו תודעה יהודית עמוקה יזמו והקימו לצדן חברות נפרדות לצעירים. חברות נחשונות אלו והצלחותיהן העמידו דוגמה למשתתפי הוועידה השנייה בבואם להטיל על כלל החברות למבוגרים להקים לצדן חברות לצעירים.²⁰³ ואולם דרישה זו לא מומשה במלואה, ובמקומות רבים לא נוסדה חברה כזאת. מיד לאחר מינוי הרב הלל בישקו ליושב ראש זמני הוא החל להניע את המרכז בתנופה רבה גם בתחום זה, ובשלהי 1934 וביתר שאת בשנת 1935 נעשתה פעילות מאורגנת ורחבת היקף להקמת חברות 'צעירי תפארת בחורים' לצד החברות הוותיקות. את הפעילות הזאת עשה ברוב המקומות היושב ראש עצמו. הוא שהתרוצץ מעיירה לעיירה, נאם בהן, שכנע והקים שם את החברות, והוא שלימד את השיעור הראשון. וכך נכתב על פעילותו זו:

כאשר היוצר המבוגר ביותר של 'תפארת בחורים' שוב נודד מעיר לעיר ומניח את היסוד למסע השני של הרעיון האציל של רבי חייא, כבר מאמינים כולם ברעיון הישן-החדש של רבי חייא, שאם ינטעו תורה בלבבות ילדינו לא תשתכח חס-ושלום תורה מישראל, ואם תורה לא תשתכח, לא ייעלם עם ישראל חלילה.²⁰⁴

200 מכתב המרכז אל חברי גדרוביץ' ממרחשוון תרצ"ה (אל"מ, 301-9; תרגום מיידיש). וראו פנייתו אל החברים מכ"ה באלול תרצ"ד (שם, 289-9).

201 ראו: ניסן פייבוש גרינשטיין מרסיין, "'תפארת בחורים' און בעלי-מלאכות", צום יוגנט, 9 (ניסן תר"ץ), עמ' 8-9.

202 ראו, למשל, מכתבי המרכז אל ועדי שוול ולויקבה מי"ד באדר א' ומט"ז באייר תרפ"ט בהתאמה (אל"מ, 295-2, 380-2 בהתאמה).

203 החלטות הוועידה השנייה (לעיל, הערה 81); 2-טע לאַנד־קאַנפֿערענץ (לעיל, הערה 46), עמ' 15.

204 מ"ה, "'תפארת-בחורים-הצעיר'", צום יוגנט, 17 (מרחשוון תרצ"ו), עמ' 15.

היוזמות המקומיות היחידות שהיו בשנים עברו והיוזמה רבת-האנרגיה של הרב הלל ביישקו יצרו רשת נכבדה של חברות 'צעירי תפארת בחורים'. הוועידה השלישית ראתה חשיבות רבה בהגדרת הרשת הזאת תנועה, 'תפארת בחורים הצעיר', והחלה לקבוע לה מסמרות: גיל חבריה הוא עשר עד שש עשרה, נאסר עליה להיות מפלגתית או פוליטית, והמרכז נדרש לעבד בעבודה תכנית פדגוגית ושיטתית ולהקים לה גוף הדרכה נפרד.²⁰⁵ הוועידה שאפה להחיל את כל הניסיון שנצבר בתנועת 'תפארת בחורים' גם על תנועת-הבת של הצעירים ולפטור אותה מכל הקשיים והמהמורות שידעה תנועת המבוגרים בשנותיה הראשונות. גיליון 'צום יוגנט' שיצא לאור זמן קצר לאחר הוועידה לא פנה עוד אל חברי 'תפארת בחורים' המבוגרים בלבד אלא גם אל הנוער, ולמענם יוחד מדור חדש ונרחב, 'מתפארת בחורים הצעיר', ובו חדשות מסניפי תנועת הנערים החדשה.²⁰⁶ בהיבט הארגוני זכתה תנועת-הבת למעמד של מחלקה במרכז 'תפארת בחורים', והיא עסקה בכל ענייני הנערים שהיו באחריות המרכז.²⁰⁷

רעיון תנועת 'תפארת בחורים הצעיר', שהלך וקנה לו מקום של כבוד בליטא, חלחל גם אל התנועות האחרות, ובאנגליה אף הוקם מרכז נפרד לתנועת 'תפארת בחורים הצעיר' המקומית. והנה התנועה באנגליה עשתה עוד צעד של התרחבות. בד בבד עם ייסוד חברות 'תפארת בחורים' למבוגרים החלו קמות באנגליה גם חברות 'תפארת בחורות', שבהן למדו נשים שיעורים בסיסיים בתורה ובהלכה, וב-1936 כבר היה בלונדון מרכז שאיגד את חברות הנשים.²⁰⁸ הביקוש לחברות חדשניות אלו באנגליה והמחסור במורות מתאימות אף דרבן הקמת סמינר מקומי להכשרת מורות מתאימות להוראה.²⁰⁹ גם בליטא פעלו הנשים לייסוד חוגי לימוד. אדרבה, כבר בראשית שנות השלושים עלתה יוזמה שלא הייתה תלויה בתנועת 'תפארת בחורים' אשר ביקשה לייסד חברות להפצת תורה ויהדות בקרב הנשים היהודיות, והראשונה בהן הוקמה ב-1931.²¹⁰ כשהלכו חברות אלו ורבו הקימו מנהלותיהן את הסתדרות 'בית יעקב', שכמו תנועת 'תפארת בחורים' גם היא הוגדרה עצמאית ולא מפלגתית. ואולם כבר מראשיתה היא יועדה להיות הסתדרות דתית, וועידתה הכלל-ארצית הראשונה בשלהי 1934 דרשה מן החברות לא רק השתתפות בסניפים בלימודי יסוד ביהדות אלא התנהגות דתית קפדנית הולמת

205 רעזאָלוציעס (לעיל, הערה 197).

206 'פֿון ת.ב. הצעיר', צו דער יוגנט, 18 (שבט תרצ"ו), עמ' 19–22.

207 מכתב מחלקת 'תפארת בחורים הצעיר' ליד המרכז בליטא אל מערכת 'יוגנט' מ-4.3.1936 (אל"מ, 1–82).

208 'קרייז-קאָנפֿערענץ פֿון "תפארת בחורים" אין שעדוואָ' (אל"מ, 9–38/9). בלונדון נוסדה חברת 'תפארת בחורות' בראשית שנת 1935 (8.3.1935, p. 38). (*Jewish Chronicle*).

209 ראו: 23, p. 5.2.1937, *Jewish Chronicle*, 'Tifereth Bachurim Organisation'. סמינר זה שימש גם להכשרת מורים ל'תפארת בחורים הצעיר' (ראו: 20, p. 1.10.1937, *ibid.*).

210 ראו: 'שעדוואָ', בית יעקב רוף, כסלו תרצ"ז, עמ' 13. לחברות אלו לא היה כל קשר לרשת בתי הספר 'בית יעקב' בפולין.

בבתייהן ומעורבות במוסדות דת וחברה בעיירותיהן גם יחד.²¹¹ גישה זו הייתה מנוגדת לחלוטין לגישה ההדרגתית שאפיינה את תנועת 'תפארת בחורים', וייתכן שלקחי התנועה הוותיקה הם שעמדו לנגד עיני מנהלות הסתדרות 'בית יעקב' בבואן לקבוע את המאפיינים המרכזיים שלה.

על אף הפעילות העצמאית של 'בית יעקב' בקרב הנשים בליטא לא משך מרכז 'תפארת בחורים' את ידיו גם מהן. לנוכח ההתפתחות הגדולה בתנועת 'תפארת בחורים הצעיר' החליט המרכז שמהלך פורץ דרך זה תאמצנה גם הבנות. אכן, בשלהי 1937 נוסדה בליטא הסתדרות 'תפארת בנות' לבחורות צעירות ולא נשואות בנות עשרים ואחת ומטה.²¹² כמו תנועת הצעירים היא נועדה לשמש תשתית רוחנית-חברתית להתרחבות הסתדרות 'בית יעקב' בעתיד.

י. סיכום

מרכז 'תפארת בחורים' הוקם בליטא בשלהי שנת 1927 ותכליתו לחזק את רוחם של אלף בחורי חברות הלימוד ואף לדרבן הקמת חברות חדשות. המרכז איגד את חברות 'תפארת בחורים' למסגרת תנועה, ובהגדרות הייסוד שלה הטמיע יעד של תחיית הנוער ברוח המסורת. ואולם יעד זה היה בבחינת אי־דאגה נשגבה שנראתה אז רחוקה להשגה. המטרות המעשיות של המרכז בראשית הדרך היו צנועות הרבה יותר. הן דמו מאוד למטרות המסורתיות של חברות 'תפארת בחורים' בעבר הרחוק, ובשנת 1928 היטיב המרכז להגדירן במכתבו אל חברת סרֶדְנִיק שבמרכז ליטא:

קיימת תנועה שקטה, רגועה אבל גדולה של 'תפארת בחורים'. כל הזמן נוסדות חברות חדשות בכל מקום... כמו שאתם רואים, עדיין יש בקהל היהודי צעירים שהנקודה היהודית בהם טרם כבתה והמתגעגעים למילה יהודית. עדיין רבים האוהבים את תורתנו והשואפים לדעת את דבר הנביאים וחז"ל. לצעירים כאלה בא המרכז לעזרה ביסדו במקומותיהם חברות 'תפארת בחורים' שמטרתן להפיץ את דעת התורה בקרבם ולעזור להם לממש את שאיפותיהם.²¹³

ובאמת, בלא מעט מקומות בליטא ואף בערים הגדולות נהנו בחורים עמלים מפרות מאמצי המרכז. בעיר שוול, לדוגמה, פעלו שלוש חברות 'תפארת בחורים' נפרדות. הרבי

211 1' טע אֶלִיטווישע "בית-יעקב" קאָנפֿערענץ, צו דער יוגנט, 18 (שבט תרצ"ו), עמ' 23–24. השוו לארגון הנשים הדתי-הציוני 'ברוריה' בפולין, ששאף גם כן לתואם בין הדת לעסקנות הציבורית בקרב חברותיו (יוסף אליחי, המזרחי ותנועת תורה ועבודה בפולין 1928–1939, ירושלים תשס"א, עמ' 167–171).

212 קובץ התקנות של החברה מ-1938.2.28 Lietuvos Žydų Draugijos 'Tiferet-Banot' Įstatai [אל"מ, 4/3–4]. הרב בישיקו כינה הסתדרות זו 'תפארת בחורות הצעירה' (ראו: 'Tifereth' (Bachurim Organisation', *Jewish Chronicle*, 21.1.1938, p. 44).

213 מכתב משנת תרפ"ח (אל"מ, 53–2; תרגום מיידש).

והמייסד של הראשונה בהן, הרב שמואל נתן זלמןוביץ', היה מסור מאוד לתפקידו והצליח לקרב אל חברתו כארבעים בחורים עירוניים. שנה לאחר הקמת החברה כבר היו חברה כשירים להתחיל בלימודי תלמוד – הישג נכבד מאוד לבחורים שבתחילת דרכם היו רחוקים ממסורת וחסרו ידע בסיסי ביהדות.²¹⁴ בכתבה עיתונאית כעבור עשר שנים נכתב על אודות חברה זו: 'רוב החברים עסוקים בעבודתם כל היום, ואת שעות הערב הפנויות הם מנצלים ללימוד בחברה. התפתחות החברים נאה, שכן הם כבר מסוגלים ללמוד לבד בלא עזרת רבי פרק משניות, ורבים – גם דף גמרא'.²¹⁵

הישגים נאים ביותר היו גם לחברה בפרוור סלבודקה שבעיר הבירה קובנה, אחת החברות הבולטות בתנועה. בזכות ההתמדה הקפדנית בחברה זו היה בה הלימוד ברמה גבוהה, ואת תחושות הבחורים מלימוד זה תיאר אחד הוותיקים שבהם תיאור ציורי:

מאוסר מאוד אני שבזמני החופשי יש לי האפשרות להיכנס לחדרון של 'ד' אמות של הלכה' וללמוד את דף הגמרא או כמה סעיפים מ'חיי אדם', ובאמת לאחר יום עבודה קשה, רטוב מ'זעת אפיך' – בשבתי ליד הגמרא שוכח אני לגמרי עול קשה זה של עבודתי, והנני חש היאך לבי סופג עידוד ונחת רוח מנחת גמרא וכמה יקרות לי כל מילה ואות שאני שומע כאן.²¹⁶

הישגים נאים אלו של חברי התנועה היו פרי עמל המרכז והגשמה מלאה של תפיסת עולמו, תפיסת עולם סבילה אשר מחובתה לסייע לבחורים שרצו לפצות על חוסרי העבר ולקנות לעצמם ידע יהודי-מסורתי בסיסי.

שינוי חד בתפיסה זו חל למן הוועידה הכלל-ארצית הראשונה שכוונסה באמצע שנת 1928. ועידה זו הדגישה הדגשה רבה שיש לייסד חברות חדשות, ולשם כך ייסדה גוף הדרכה גדול. חבריו החלו לפעול במלוא מרצם, וכבר בשלהי אותה השנה היו בתנועת 'תפארת בחורים' אלף ושמונה מאות חברים.²¹⁷ התרחבות זו עודדה את המרכז להתחיל ולהבליט תפיסת עולם פעילה יותר, וכך הוא התבטא במכתבו אל חברת יוֹרְבוֹרְג שבמערב ליטא: 'מטרת תנועתנו היא לא רק לדאוג שאנחנו נלמד אלא להשפיע על הנוער הליטאי בכללותו שיחזור למסורת וללימוד התורה'.²¹⁸

214 מ"ג, 'אונזער באַוועגונג: שאַוול', יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), עמ' 14, הקובע שהחברה הוקמה בראשית תרפ"ז. זמן מוקדם יותר ראו בטבלאות בצום יוגנט, 1 (ניסן תרפ"ח), עמ' 19; יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), בכריכה. על אחריתו של הרב זלמןוביץ' ראו: לנגלבן-קליבנסקי (לעיל, הערה 2), עמ' 96 והערה 15.

215 'שיאוליא', אידישער לעבן, 95 (15.1.1937), עמ' 4 (תרגום מידיש).

216 פֶּהן (לעיל, הערה 30), עמ' 5 (תרגום מידיש). על רמת הלימודים ראו: אברהם כהן, 'אונזערע באַוועגונג: סלאָבאָדקע', יוגנט, 2 (תשרי תרפ"ט), עמ' 18. כשבע שנים לאחר הקמת החברה כבר עמדו להשלים בה את לימוד כל המסכתות של סדר מועד ('פֶּהן חברה'שן לעבן', צום יוגנט, 4 [אייר תרפ"ט], עמ' 7).

217 מכתב המרכז אל י' זימנסקי במריאמפול מכ"ה במרחשוון תרפ"ט (אל"מ, 204–2).

218 מכתב מ"א במרחשוון תרפ"ט (שם, 189–2; תרגום מידיש).

הביטחון העצמי של המרכז הלך וגדל ככל שהתקדם הריבוי המהיר והמרשים במספר החברות. בקיץ 1929 כשמספרן יותר משישים כבר חשף המרכז תפיסות יומרניות של ממש: 'אנו נוסיף בעקשנות לעבוד עד הרגע שבו כל הנוער היהודי בליטא יהיה בהשפעתנו'.²¹⁹ לא תמיד הצליח המרכז בעשייתו, אך בכל כוחו הוא ניסה להגשים את תפיסתו ולהקים חברות בערים ובעיירות ואף בכפרים ובאחויות חקלאיות נידחות כדי שלא להשאיר שום נקודה יהודית בלא חברת 'תפארת בחורים'.²²⁰

בקיץ 1930 כבר היו בתנועה שלושת אלפים חברים – אחוז נאה ביותר מכלל הבחורים היהודים הלא-אורתודוקסים בני שבע עשרה עד ארבעים בליטא של אותם ימים.²²¹ זוהי הסתכלות מעניינת בתופעה מופלאה זו בחיי היהדות במדינה ביטא המרכז בבואו לבקש סיוע כספי מה'סנטרל-רליף' האמריקני:

לא לחינם אומרים שיהדות ליטא מתבססת על שלושה מוסדות: 'ישיבות', 'תפארת בחורים' ו'יבנה'. 'תפארת בחורים' היא אחד העמודים החשובים ביותר של יהדות ליטא, שכן בזכותו הדור הצעיר אינו הולך לאיבוד לעם, אינו נעשה זר למסורת אבות אלא להפך – בהשפעת 'תפארת בחורים' מתגדל הנוער בידיעות התורה ונמשך לאמונה. 'תפארת בחורים' היא היום מוסד החינוך החשוב ביותר לנוער המבוגר, וקשה לתאר איך היה נראה הנוער שלנו לולא העבודה המחייבה והמצוינת של 'תפארת בחורים'.²²²

המרכז ראה אפוא בחברי התנועה נדבך חשוב בשימור המסורת בקרב יהדות ליטא. תפקיד הישיבות היה לגדל את מורי העם ואת מנהיגיו הרוחניים, שאת בסיס החינוך שלהם סיפקה ההסתדרות האורתודוקסית 'יבנה' ברשת בתי הספר היסודיים שלה. 'תפארת בחורים' מילאה תפקיד של מוסד חינוכי לכל אלה שרחקו ממסלול תורני זה, וקירבה אותם אל המסורת והדת. ואולם דומה שבמכתבו אל ה'סנטרל-רליף' לא חשף המרכז את התפקיד האמתי שייצגה התנועה לחבריה.

ריבוי הבחורים הרחוקים מדת וממסורת שהצטרפו לתנועה הניע את המרכז להרהר ברעיון יומרני, רעיון שבפעם הראשונה הוא העלה בקיץ 1930 לפני רבה החדש של העיר שוול, איש תנועת המוסר הוותיק הרב אהרן בקשט (1869–1941):

- 219 מכתב המרכז אל מרכז 'צעירי אגודת ישראל' מט"ז בסיוון תרפ"ט (שם, 407–2; תרגום מיידיש).
 220 כך, לדוגמה, לחץ המרכז על חבר לשעבר של התנועה, בצלאל קרצמר מברז'ו, שלאחר חתונתו התיישב בכפר הנידח קוֹוֹטְקִי, לפתוח במקומו חברה גם אם יהיו בה חברים אחדים בלבד (מכתב אל קרצמר מכ"ג באדר א' תרפ"ט [שם, 326–2]). אי-הצלחה של המרכז נחזתה, למשל, בעיירה פִּיקֶלֶן, שצעיריה לא מצאו עניין בחברה שקמה בה, והחברה קרסה ב־1929 (מכתב המרכז אל רוזינקוביץ' מכ"א באדר א' תרפ"ט [שם, 318–2]).
 221 לפי החישוב שבהערה 174 לעיל, ב־1930 היו חברי 'תפארת בחורים' כרבע מכלל הבחורים הלא אורתודוקסים בני גילם בליטא.
 222 מכתב המרכז אל ה'סנטרל-רליף' האמריקני מי"ט בתמוז תר"ץ (אל"מ, 7–1/2; תרגום מיידיש).

ליטא עשירה בגדולים וגאונים, יש גם ישיבות גדולות וקטנות, אבל אין זה מספיק למטרתנו שהצגנו לנו למלאות את החיסרון שהמוני היהודים בליטא נשקעו בבערות גמורה, ועלול הדור הבא להביא לנו מלכים – מאן מלכי? רבנן²²³ – בלי עם... שזוהי מטרתנו: להשיב לליטא, מקום התורה מאז, את החסר לה בעת האחרונה – טיפוס של בעלי-בתים לומדים.²²⁴

רעיון זה של המרכז היה מהפכני מכל הבחינות: בראייתו לא די היה קירוב הרחוקים אל המסורת והדת. לאחר מעברם דרך כור ההיתוך של 'תפארת בחורים' נועד לבחורים העמלים – בני הפרולטריון היהודי של ליטא – תפקיד חשוב אף יותר: יצירת שכבה של בעלי בתים למדנים כמו שידעה יהדות ליטא אך דור אחד קודם לכן בטרם שונו פניה לחלוטין עקב מלחמת העולם הראשונה והקמת ליטא העצמאית. אין זה מפתיע אפוא שהוועידה הכלל-ארצית השנייה בשנת 1930 תבעה מחברי התנועה שלא להסתפק בלימוד לשמו אלא ליישם את הנלמד בחיי המעשה ולהתחיל להקפיד על מצוות יסודיות. אכן, התוצאה לא איחרה לבוא, ובשנת 1936 כבר יכול אחד מרבני ליטא לתאר את העיירה היהודית במילים העשויות להפתיע:

מי שמכיר את החיים של החברות בפרובינציה יוכל לספר על מאות מקרים של חברים שבוכות החברות נעשו יהודים במלוא מובן המילה, מחללי שבת שנעשו שומרי שבת, שהפסיקו לגלח את הזקן. כבר יש כמעט דור של כאלה שהתחנכו בידי 'תפארת בחורים', שהם הטיפוס של בעל-בית ובעל-מלאכה ירא וחרד, הממלאים עכשיו את העיירות. מי שמכיר את מצב העיירות יודע איזו השפעה בריאה הייתה שם לחברות 'תפארת בחורים'. כבר אין זה ביזיון לצעיר לשמור עצמו מחילול שבת, מגילוח זקן ועוד. בנער שביקר ב'תפארת בחורים' הושרשה התשוקה ללימוד התורה עד שאפילו אם חדלה החברה להתקיים, כבר החברים מחפשים מקום ללמוד בו.²²⁵

תיאור זה התאים לחזונו הנזכר של המרכז, החזון שבחברים העמלים של 'תפארת בחורים' רצה לראות את השכבה המכובדת החדשה של בעלי הבתים הלמדנים של יהדות ליטא. ואולם דומה שלמרכז היו שאיפות נרחבות יותר. על אף התיאור המסקרן של העיירה היהודית המתחדשת בהשפעת תנועת 'תפארת בחורים' היו חברי התנועה רובם ככולם בחורים חסרי רקע מסורתי ודתי שלימודי יסוד היו מנת חלקם מדי ערב בערבו ודקדוק במצוות היה להם נוהג חדש. המרכז היה מפוכח מכדי לראות בהם את הממשיכים המובהקים של אותה יהדות ליטא הלמדנית, אשר אך דור או שניים קודם לכן יצא שמה לתהילה בעולם היהודי. למימוש חזונו היומרני הוא נדרש לעוד נדבך בבניין שבנה.

223 ביטוי ארמי שגור (על פי בבלי, גיטין סב ע"א), ופירושו: מי המולך? חכמים.

224 מכתב מא' באייר תר"ץ (אל"מ, 2-569/571, בשינוי מקום המשפט האחרון). ובדומה ראו גם מכתבי המרכז אל ועד 'אגודת אוהבי תורה וצדקה' בבירמינגהם ואל ה'סנטרל-רליף' האמריקני מ"ד ומי"ט בתמוז תר"ץ בהתאמה (שם, 7-28/29, 7-1/2 בהתאמה).

225 בן חנוך, 'לויט די יסודות התורה', צו דער יוגנט, 18 (שבט תרצ"ו), עמ' 6-8 (תרגום מידיש).

בכינוס הוועידה הכלל-ארצית השלישית בשלהי 1935 מצא המרכז שעת כושר לעודד בו קבלת החלטה מהפכנית: ייסוד תנועת-בת 'תפארת בחורים הצעיר'. תנועה מעין טבעית זו שבאה לפעול שהנוער הצעיר בליטא יכיר את המסורת והתורה – עליה דווקא הוטל לחולל את המפנה בתנועת 'תפארת בחורים', מפנה שהיה בו כדי לקרב את המציאות אל חזונו המופלא של המרכז. לימודי היסוד שעד אז היו מקובלים בתנועת המבוגרים היו אמורים להילמד בחברות הצעירים, ובהגיעם לגיל שבע עשרה, הגיל שבו הם עברו לחברות המבוגרים, כבר היו לימודים אלו אמורים להיות שגורים על פיהם. המבנה הארגוני-ההתפתחותי, שבו נועדו חברות הצעירים לשמש מוסדות הכשרה לחניכיהן לקראת כניסתם לחברות המבוגרים, היה עתיד לגרור העלאת רמה כללית של הלימודים בחברות המבוגרים. לא עוד לימודי יסוד, אגדה והלכה וגישושים ראשונים בתלמוד של המבוגרים אלא לימודים רציניים ומעמיקים כיאה לבחורים שכבר מילאו את כרסם ידע תורני. השינוי בתוכן הלימודים והעלאת רמת הידע של החבר המבוגר במבנה המדורג החדש של תנועת צעירים ותנועת המשך של מבוגרים טמנו בחובם התפתחות שהייתה עתידה לשנות את פני תנועת 'תפארת בחורים' לבלי הכר. על כך נכתב במפורש בביטאון התנועה:

צריך לצמוח 'תפארת בחורים הצעיר', שישמש יסוד ל'תפארת בחורים' הכללי, 'תפארת בחורים' שלא יהיה מבוסס על נשמות ניצולות, על חוזרים ובעלי תשובה אלא גם על כאלה שתמיד נשארו טהורים ואף פעם לא הוכתמו. דור שהתחנך על טהרת הקודש, שלא היו צריכים לחלץ אותו מציפורני הכפירה.²²⁶

דברים אלו לימדו על שינוי מהותי לעתיד במאפייני החברים בחברות למבוגרים. אכן, דור הצעירים החדש הוכן להיות בבוא היום שכבת הלמדנים החדשה של ליטא. ואולי אפוא צדק מי שהגדיר את 'תפארת בחורים הצעיר' החלוץ של תנועת 'תפארת בחורים', ואת תנועת 'תפארת בחורים' – החלוץ של האומה.²²⁷ לא בכדי תנועת 'תפארת בחורים' כונתה החלוץ של כלל האומה. הצלחותיה היו מוכחות, והיא גדלה עד מאוד – יותר ממאה חברות ובהן כארבעת אלפים חברים בשנת 1931.²²⁸

226 מ"ה, "תפארת בחורים-הצעיר", צום יוגנט, 17 (מרחשוון תרצ"ו), עמ' 15 (תרגום מידידיש).
227 בן-אביה, 'א שטרלא', צו דער יוגנט, 18 (שבט תרצ"ו), עמ' 9. לביטויים דומים ראו: אברהם פאסוואלעצקי, 'אונזער אייגנטום', צום יוגנט, 6–7 (תמוז-אב תרפ"ט), עמ' 14; ח"ל בערנשטיין, 'אקטועלע פראגן', שם, 15–16 (ניסן-אייר תרצ"ד), עמ' 11. גם תנועות הנוער למיניהן ראו עצמן חלוצות של השינויים המהפכניים באומה (ראו: Asaf Kaniel, 'Orthodox Zionist Youth Movements in Interwar Poland', *Gal-Ed*, 21 [2007], p. 77).

228 ראו לעיל, הערה 172. על אחת ההצלחות סיפר המרכז: 'קרה שבאחת העיירות נפל סבא לנשק את המדריך [של 'תפארת בחורים'], שבזכות הקמת חברה בה הצליחו להחזיר לתפילה את נכדו, שכבר חמש שנים לא הניח תפילין, ולא להתפלל בלבד התחיל הנכד אלא גם ללמוד' (מכתב אל יצחק מגדל גלס מכ"ו באדר תרצ"א [אל"מ, 119–7; תרגום מידידיש]).

בה בעת כבר היו עשרות חברות 'תפארת בחורים' פזורות ברחבי מזרח אירופה ומרכזה,²²⁹ ותנועה-אחות אף הלכה וקמה בקרסי הפולני בעידוד המרכז הליטאי. הוא אף דחף להקמת תנועה כלל-עולמית, ולא חשש עוד להצהיר: 'אנחנו רוצים לחזק את פעילותנו עוד יותר ולהכפילה. לא נתעייף עד שלא תישאר פינה בכל העולם שבה לא תהיה חברת "תפארת בחורים"'.²³⁰ העסקנים האורתודוקסים הידועים באותה התקופה הבחינו בהתפתחויות דרמטיות אלו וחזו גדולות ונצורות לתנועת 'תפארת בחורים' ולתפקידה ההיסטורי בעם היהודי. הרב מאיר ברלין (1880–1949), לשעבר נשיא 'המזרחי העולמי', שביקר בליטא ב־1930 והתרשם מאוד מגידולה המהיר של התנועה, הביע את דעתו עליה: 'שימחה אותי מאוד התופעה החדשה ביהדות ליטא... אם תצליח תפארת בחורים לקרב אלפי צעירים ללימוד ולפתח אותם הלאה, יהיה זה הישג גדול מאוד והבטחה בטוחה לעתיד היהדות הן בגלות הן בארץ ישראל'.²³¹ גם מייסד התנועה בליטא ונשיא תנועת 'תפארת בחורים' הכלל-עולמית הרב הלל בישקו, שכיתת את רגליו בלא הפוגה למען קיום התנועה והרחבתה במדינות אירופה, הצהיר בנאומו בכינוס מחוזי בעיירה קלם באוגוסט 1933 כי תנועת 'תפארת בחורים' הולכת ומגשימה שליחות היסטורית גדולה, שהעולם ירגיש בה היטב רק אולי בעוד דור.²³²

המעצור העיקרי להתרחבות 'תפארת בחורים' היה התקציב, ובדין התבטא מנהל המרכז בשנת 1933: 'ועוד הרבה עומד על דרך מפעלינו, כי אין קצה להמעשים אשר עוד לפעול. רק דבר אחד עומד בדרכנו – חוסר אמצעים'.²³³ ואולם התקוות היו גדולות. די לציין שב־1936 הצליח המרכז לקבל מידי הממשלה הליטאית שטח קרקע בן אלפיים מ"ר בקובנה לבניית מבנה גדול למשרדי התנועה והמרכז הכלל-עולמי,²³⁴ וייתכן שהתקוות אף היו מתממשות בבוא היום בהינתן התרומות הכספיות הנאותות. ואולם ליהדות ליטא נגזר גורל אחר.

ב־15 ביוני 1940 השתלט הצבא הרוסי על ליטא העצמאית, ובתוך זמן קצר היא הייתה לאחת הרפובליקות הסובייטיות של ברית המועצות. במרוצת שנת הכיבוש הסובייטי הוכו יהודי ליטא מכות קשות בייחוד בתחומי הכלכלה, החינוך והתרבות.²³⁵ ב־22 ביוני 1941 פלש הצבא הגרמני לליטא הסובייטית, ובתוך עשרה ימים השתלט על כל המדינה.

229 בקרסי הפולני היו ארבעים חברות וכמספר הזה בגליציה (מכתב המרכז אל הנדיבה צייקין מלונדון מב' בסיוון תרצ"א [אל"מ, 127–7]). על החברות באנגליה ראו לעיל, ליד הערה 164.

230 מכתב המרכז אל שרה פורטוגל מ"ג בשבט תרצ"א (אל"מ, 85–7).

231 'אינטרוויו מיט הרב בערלין', צום יוגנט, 9 (ניסן תר"ץ), עמ' 20.

232 'תפארת בחורים צוזאמענפאָר אין קעלעם', שם, 15–16 (ניסן-אייר תרצ"ד), עמ' 17.

233 מכתב המרכז אל 'יונג-איראָעל' מניו יורק מכ"ב באלול תרצ"ג (אל"מ, 490/1–8).

234 'Tifereth Bachurim Organisation', *Jewish Chronicle*, 11.12.1936, p. 41.

235 לתיאור המכות ופירושן ראו: דב לוין, תקופה בסוגריים: 1939–1941: תמונות בחיי היהודים באזורים שסופחו לברית-המועצות בתחילת מלחמת העולם השנייה, תל-אביב תשמ"ט; לנגלכן-קליבנסקי (לעיל, הערה 2), עמ' 48–53.

השלטון הליטאי הזמני בעיירות מיד החל לגזור גזרות קשות על תושביהן היהודים,²³⁶ וחברות 'תפארת בחורים' האחרונות שעדיין פעלו בהן מתקופת הכיבוש הסובייטי נאלצו להתפור. גם בערים הגדולות לא שפר מצב היהודים עליהם. בקובנה נצטוו היהודים להצטופף בגטו שהוקם בפרוור סלבודקה. בגטו זה ב'רובע הראשון' נוסדה חברת 'תפארת בחורים' בראשות הרב משה בנדט מינסטר, שבעברו כבר היה רבי של חברת סלבודקה ויושב ראש המרכז. כעבור חודשים אחדים בסוף אוקטובר 1941 הוא נרצח ב'אקציה הגדולה',²³⁷ והחברה חדלה לפעול.

הרב אברהם דובר שפירא, רבה של יהדות קובנה, ביקש לארגן את בני הנוער התורני בגטו, ולמענם הוקמה חברת 'צעירי תפארת בחורים'. הרבי שלה היה הרב שמואל מארוק, שעד למלחמה היה ראש הישיבה הקטנה 'אוהל משה' בסלבודקה. כדי למשוך נערים לחברה בתנאי הגטו הקשים הוכנו למענם סמלי מתכת לענוד על דשי בגדיהם על פי הצטיינותם וטליתות צעופים לתפילות השבת. לחברה הצטרפו כחמישים נערים בני שתים עשרה עד חמש עשרה, שעדיין לא יצאו לעבודה מחוץ לגטו, והם למדו תלמוד בשני שיעורים נפרדים לפי רמתם מדי ערב בערב.²³⁸

בקיץ 1943 נחנך לחברת הנערים אולם חדש בקומה ראשונה של בניין לא גמור בגטו.²³⁹ לחנוכת הבית הוכנו הזמנות, ולמאורע המיוחד הגיע ציבור גדול מאנשי הגטו. נכחו גם לא מעטים מחשובי הקהילה, ובהם אישים שהיו רחוקים מלימוד תורה, ואחדים מהם אף נשאו דברי עידוד לפני הקהל. את חנוכת הבית תיאר אחד הנוכחים בתיאור שהיה עשוי להלום היטב גם חגיגות של 'תפארת בחורים' מימים עברו: 'זמרים הציגו לעין כול את יכולותיהם. עד שעת לילה מאוחרת נמשכה חנוכת הבית, והמשתתפים חוו עונג רוחני עצום. ובכלל, החגיגה של "תפארת בחורים" הפיחה בגטו מקור חדש לחיים ולתקווה וקירבה רבים לתורה וליהדות'.²⁴⁰

מסימני התקופה היה אפשר למצוא במבנה ארון הקודש באולם החדש של החברה. בצד הארון שבו נהגו להציב ספרי נביאים הוכן מעבר נסתר. הוא נועד לאפשר לנערים הלומדים להימלט מאולם הלימוד במקרי חירום. בתנאים האלה פעלה החברה כחצי שנה.

236 על כך עיינו במאמרי: 'חיסול יהודי עיירות השדה בליטא – התנגדות בלתי אפשרית', הקיץ הנורא ההוא...: 70 שנה להשמדת הקהילות היהודיות בערי השדה בליטא, ירושלים תשע"ג, עמ' 14–16.

237 אלחנן פערסאן, 'דאָס רעליגיעזע לעבן אין קאָוונער געטאָ', פֿון לעצטן חורבן, 9 (ספטמבר 1948), עמ' 41, 43 (ובמאמר מקוצר במקצת של הנ"ל: 'חיי־הדת בגיטו', יהדות ליטא, ד, בעריכת לייב גרפונקל, תל־אביב תשמ"ד, עמ' 142).

238 עדות שמעון סגל, ממיסדי החברה, לפניי. וראו גם: יצחק אלחנן גיברלטר, ספר "יסור יסרגי... ולמות לא נתנני", ב: שביבי אור על מסירות נפש עילאית בקיום התורה ובשמירת השבת בגטו קובנה, בני־ברק תשע"ג, עמ' 340–341, 346–347. על ישיבת 'אוהל משה' (בשמה הקודם 'אבן ישראל') ראו: קליבנסקי (לעיל, הערה 26), עמ' 133.

239 ראו: גיברלטר, שם, עמ' 341–342; עדות שמעון סגל.

240 פערסאן (לעיל, הערה 237), עמ' 42.

הזמנה לחנוכת הבית של 'תפארת בחורים' בגטו (ארכיון בית לוחמי הגטאות, 211)

הצרת ממדי הגטו גרמה לסגירת החברה ולחיסול השריד האחרון הזה לתנועת 'תפארת בחורים' המפוארת בליטא.²⁴¹ גם שני החולמים הגדולים, הרב מאיר ברלין והרב הלל בישקו, לא יכלו להעלות בדעתם שעד מהרה ייגדע התפקיד ההיסטורי של התנועה בידי זדים, ורוב חבריה הנאמנים יירצחו באכזריות בבורות מוות בידי שכניהם הליטאים.²⁴²

241 עדות שמעון סגל.

242 על גורלם המר של יהודי הפרובינציה הליטאית ראו: David Bankier, *Expulsion and Extermination: Holocaust Testimonials from Provincial Lithuania*, Jerusalem 2011; Aleksandras Vitkus and Chaimas Bargmanas, *Holokaustas Žemaitijoje: Enciklopedinis žinynas*, Vilnius 2016

hundred associations with some four thousand members between the ages of seventeen and forty representing a significant portion of Jews in this age group in Lithuania.

The center's success in bringing young people closer to basic Jewish studies encouraged it to establish Tiferet Baḥurim associations also for young boys and girls between the ages of ten and sixteen, and to demand that members, adults and young, adhere to basic Jewish religious commandments. Moreover, inspired by its success among Lithuanian youth, the center began to export its revolutionary ideas to other communities in Eastern and Central Europe, and Tiferet Baḥurim associations were established there, too. This expanding network was halted only at the outbreak of WWII.

‘TIFERET BAḤURIM’ – A LARGE-SCALE TORAH-STUDY MOVEMENT FOR PROLETARIAN YOUNGSTERS IN INTERWAR LITHUANIA

by Ben-Tsiyon Klibansky (pp. 439–488)

East-European Jewry experienced intensifying processes of modernization and secularization at the beginning of the twentieth century. Strongly accelerated during WWI, these processes were particularly felt among the Jews of Kovno (Kaunas) province in the Russian Empire, who were hastily driven from their homes in May 1915 to remote provinces in Russia and Ukraine. The severe material difficulties in exile led to the neglect of their children, and many of the youngsters did not receive even a basic traditional education.

The repatriation agreement that Independent Lithuania signed with the Russians in 1920 returned many of the exiled Jews to their old quarters. Their sons were absorbed into the young state and became laborers, craftsmen, small business owners, shopkeepers and clerks. Many of them, who did not receive traditional education during the years of exile, were alienated from religion. After a long workday they preferred to spend their free evening time at entertainment events or youth movements and did not feel the urge to complete the missing traditional component of their education.

Individuals who were worried that a new generation was growing up in Lithuania without religious values sought to create traditional learning frameworks for them. They were not required to be too creative. They just had to reestablish the old and well-known ‘Tiferet Baḥurim’ *havarot* (associations), which were common in Lithuanian townships from the late nineteenth century but had closed at the beginning of WWI. Indeed, such a pioneering association reopened in Slabodka, a Kovno suburb, in 1922, and in the years that followed more such associations were founded. Proletarian youngsters who joined these associations listened, often for the first time in their lives, to lessons about the weekly Torah portion, *Mishna* and basic Jewish law.

In 1927, a center was founded with the aim to gather the growing number of Tiferet Baḥurim associations in Lithuania into a movement. The center’s intensive activity greatly expanded the new movement, and within a few years it had affiliated over a

CONTENTS

- 397 Yedidah Koren: The 'Foreskinned Jew' in Tannaitic Literature: Another Aspect of the Rabbinic (Re)Construction of Judaism
- 439 Ben-Tsiyon Klibansky: 'Tiferet Baḥurim' – A Large-Scale Torah-Study Movement for Proletarian Youngsters in Interwar Lithuania
- 489 Isaac Hershkowitz: Rabbi Yosef Chaim Sonnenfeld: The Man and the Legend

Books and Reviews

- 517 Jeffrey Woolf: Robert Bonfil, *The Book of Moneylender and Borrower*
- 521 Asaf Yedidya: Ephraim Chamiel, *'The Dual Truth': Studies on Nineteenth-Century Modern Religious Thought and Its Influence on Twentieth-Century Jewish Philosophy*
- 526 Shai Wozner: Shlomo Tikochinski, *Torah Scholarship, Mussar and Elitism: The Slabodka Yeshiva from Lithuania to Mandate Palestine*
- 531 Gabriel Sheffer: Uri Cohen and Meir Chazan, *Weizmann: The Leader of Zionism*; Uri Cohen, *Laboratory, Research Institute, City of Science: From the Daniel Sieff Research Institute to the Weizmann Institute of Science, 1934–1949*
- 538 Gideon Biger: Tamir Goren, *Rise and Fall: The Urban Development of Jaffa and Its Place in Jewish-Arab Strife in Palestine 1917–1947*
- 542 Research
- 545 Books Received

XXI Summaries

ZION

Editors:

NADAV NA'AMAN, VERED NOAM, MOSHE ROSMAN, MICHAEL TOCH

Editorial Secretary:

YEHEZKEL HOVAV

VOLUME LXXXII • 4 • 2017

A QUARTERLY FOR RESEARCH IN JEWISH HISTORY
THE HISTORICAL SOCIETY OF ISRAEL • JERUSALEM